

Decidir la ciutat futura Barcelona 1859

Glòria Santa-Maria Batlló

Decidir la ciutat futura
Barcelona 1859

Decidir la ciutat futura Barcelona 1859

Glòria Santa-Maria Batlló

9	Presentació
	Ramon Grau
19	Introducció
21	Antecedents de l'eixample i nota biogràfica de l'alcalde Josep Santa-Maria
25	Que Barcelona no sigui plaça de guerra i que l'eixample sigui il·limitat
39	Que els terrenys de les antigues muralles i zones militars siguin de propietat i competència municipals
39	Les zones de les antigues muralles
44	El cas de la Barceloneta
49	Que es reformi la Llei d'expropiació forçosa de 1836
59	Que es porti a terme l'eixample i siguin respectades les competències municipals
64	Les bases del concurs d'eixample: normativa per a la creació d'una nova ciutat alternativa, higiènica i habitable
65	Projecte de bases de l'Ajuntament per a l'eixample
67	Esmenes de la Comissió Consultiva a les bases de l'Ajuntament
68	Resolució de l'Ajuntament sobre les esmenes de la Comissió Consultiva
73	Comparació entre les bases d'eixample de 1855 i de 1859
78	Reaccions a la publicació de les bases d'eixample de 1859
83	El procés estroncat per sorpresa: el Ministeri de Foment aprova unilateralment el projecte d'eixample de Cerdà
97	Agost de 1859: representants municipals s'entrevisten amb els ministres a Madrid
117	Solució governamental de compromís: Reial ordre de 31 de juliol que permet la celebració del concurs
117	Reial ordre de 31 de juliol de 1859
124	Dimissió de regidors de l'Ajuntament
127	Els propietaris es rebel·len contra l'Ajuntament

129	Celebració del concurs de projectes amb un jurat independent
129	Elecció d'un jurat tècnic independent
134	Dictamen de la Junta de qualificació i censura
155	Repercussió del concurs
161	L'eixample i la reforma els han de finançar els propietaris: proposta municipal de bases econòmiques per a l'eixample
167	Desembre de 1859: viatge a Madrid per obtenir la ràpida aprovació del projecte d'eixample
173	Maig de 1860: aprovació definitiva del pla Cerdà
173	Autorització dels estudis de la reforma de Madrid a Cerdà
175	Dictamen de Foment: el plànol de Rovira i Trias no compleix amb les bases del concurs convocat per l'Ajuntament de Barcelona
181	Aprovació definitiva del projecte de Cerdà
191	Cinc conclusions sobre el procés d'eixample de 1859
200	Annex documental
200	Bases del concurs de projectes per a l'eixample aprovades per l'Ajuntament de Barcelona el 15 d'abril de 1859
204	Exposició dirigida a la reina en reclamació del pagament de la reial cèdula de dotació estipulada per Felip V l'any 1718
210	Carta de l'alcalde Josep Santa-Maria al diputat Pascual Madoz
212	Cronologia
216	Índex dels documents reproduïts
217	Índex onomàstic
218	Nota sobre l'autora

Presentació

El títol escollit per l'autora d'aquest llibre apunta a un fet incontrovertible i transcendental en la història de Barcelona. En efecte, l'any 1859 va arribar el moment de decidir com seria la ciutat futura. Dels antecedents laboriosíssims i, per tant, de la importància que s'arribés finalment a la resolució del llarg plet en pro de l'eixamplament lliure de Barcelona n'és ben conscient Glòria Santa-Maria, que n'ha estudiat una part significativa, tot seguint la trajectòria del seu avantpassat Josep Santa-Maria, alcalde de la ciutat en aquella conjuntura i que també ho havia estat en dies no menys interessants de 1843, quan s'havia fet el primer intent, frustrat, d'enderrocar les muralles.

La de 1859 fou una decisió llargament treballada i on intervingueren diversos agents, però el beneficiari principal del procés fou, en aparença almenys, l'enginyer Ildefons Cerdà. Remarquem aquest «en aparença», no per negar el seu èxit personal, sinó sobretot perquè en ell requeria la determinació de la imatge física que oferiria la ciutat emergent, i això, sumat al fet que l'elecció del seu projecte fou controvertida, li confereix un protagonisme que eclipsa un gran nombre d'altres beneficiaris, molts d'ells en un sentit més tangible que el de la fama intermitent i el poder inestable obtinguts aquell any per Cerdà.

Considerat favorablement o amb rebuig, l'èxit personal d'Ildefons Cerdà ha estat l'eix dels discursos històrics teixits sobre aquell moment crucial per al destí de Barcelona. A la llarga, s'han anat imposant la qualitat del seu plànol, la sensibilitat social que trasllueix i la seriositat dels estudis que el fonamenten. Però abans d'aquest reconeixement, el fet que el disseny de Cerdà hagués esdevingut el plànol urbanístic vigent va tenir uns efectes molt objectius. Per exemple, la summa d'història de Barcelona per excel·lència, la *Ciutat de Barcelona* de Francesc Carreras Candi, obra publicada el 1916, incloïa una reproducció en color del projecte cerdanià de 1859, dividida en diversos fulls per tal de permetre'n l'ús com a guia cartogràfica de la Barcelona contemporània. Que Carreras Candi, personalment, no fos un entusiasta de Cerdà —més encara, que l'ambient del primer Noucents fos el més advers a l'obra de Cerdà en els cent cinquanta anys que ens separen de 1859— no alterava el fet substancial: la vigència jurídica del plànol.

Arran del centenari de l'aprovació del pla Cerdà, celebrat l'any 1959, aparegué un llibret commemoratiu on diversos tècnics vinculats a l'urbanisme reconeixien el gran valor i la durabilitat de les propostes cerdanianes per a la ciutat, justament poc després que en termes legals hagués deixat de ser el marc de referència per a l'ordre urbanístic de Barcelona. Des d'aleshores, la reivindicació de Cerdà ha anat fent camí amb tot un seguit d'aportacions, inicialment

força ritmades pels centenaris. El centenari de l'edició de la *Teoría general de la urbanización* de 1867, llibre poc habitual a les biblioteques, va ser l'ocasió per fer-ne una útil reedició en facsímil, complementada el 1971 per una biografia, deguda a Fabià Estapé, que mira d'acostar-nos no sols a l'obra de Cerdà, sinó també a la seva peripècia vital i, sobretot, familiar. Tornar a posar en circulació el gran llibre de 1867 fou l'operació clau per relançar els estudis cerdanians durant el decenni de 1970 i a l'entorn del centenari de la mort de l'urbanista, amb investigadors i intèrprets tan entusiastes com Salvador Tarragó o Arturo Soria i exegetes de tanta categoria com Françoise Choay. A final del decenni de 1980, la descoberta de les memòries de l'avantprojecte i el projecte definitiu per a l'eixample i la reforma de Barcelona, de 1855 i 1859 respectivament, i del projecte per a la reforma interior de Madrid, de 1861, i la publicació de tots els materials rescatats del silenci dels arxius estatals, el 1991, han estat altres fites decisives per al ple reconeixement dels mèrits d'Ildefons Cerdà.

Al llarg d'aquest procés de represa de contacte amb l'obra de Cerdà, hi ha hagut una forta tendència a desvincular-lo de Barcelona. Això tenia una certa lògica i obeïa, a més, a les pretensions del nostre enginyer. En efecte, Ildefons Cerdà, en els seus escrits tardans, i en particular a la *Teoría general de la urbanización*, expressà la idea que ell havia estudiat en profunditat Barcelona i havia aplicat el seu ideal urbanitzador a aquesta mateixa urbs per motius poc menys que accidentals. No és que reneguéss del seu vincle emocional amb la capital catalana; però, d'aquell afany personal, insistia a oferir-ne els productes a títol d'exemple: *exempli gratia*. Els estudiosos esmentats, i molts altres, han tendit a donar-li la raó en aquest punt i a pensar que, efectivament, allò que Cerdà produeix ultrapassa de molt la realitat i els anhels de la Barcelona de mitjan Vuitcents; que és una veritable ciència de la urbanització, és a dir, un coneixement teòric d'aplicació universal basat en recerques empíriques. Deixem de banda els problemes que pugui comportar l'aplicació del paradigma científic a una activitat com la ideació i construcció d'espais urbans; de fet, un cop superat l'escepticisme de la comunitat internacional dels estudiosos de l'urbanisme modern, fer-se càrrec d'aquella pretensió de Cerdà ha desembocat en l'admissió que el seu gest fou, probablement, el primer per data i, sens dubte, un dels més ambiciosos de tota la història de la disciplina.

Curiosament, aquesta exaltació de Cerdà ha vingut a confluïr amb una vella tradició local barcelonina, la dels qui no foren beneficiaris immediats del seu pla, que també n'hi hagué: el benefici no era universal o, si més no, no es repartia igual entre tots els interessats. La tesi favorita d'aquest corrent, que ha tingut partidaris també entusiastes fins a l'actualitat, era que el projecte de Cerdà no s'adaptava gens als ideals, a les possibilitats i a les necessitats de la ciutat de Barcelona, i en trobava l'explicació en el fet d'haver estat aprovat pel govern espanyol i no per la mateixa societat barcelonina a través de les seves

organitzacions corporatives i de la seva institució municipal. Si per uns el pla Cerdà era un fruit exogen imposat per l'odiós centralisme espanyol, pels altres, l'oposició local al projecte és el testimoni d'una mesquinesa poc menys que consubstancial a la col·lectivitat catalana (Dante Alighieri *dixit*: «*l'avara povertà di Catalogna*»); una mesquinesa expressada aleshores —és clar!— en una ideologia nacional en procés de definició empenya pel romanticisme. En aquest context interpretatiu, s'ha arribat a proposar, sense gaire fonament empíric, que Pau Milà i Fontanals podria ser, des de l'ombra, el gran opositor teòric de Cerdà. D'aquesta confluència de contraris —amb el rerefons passional que assegurin els vincles respectius amb el nacionalisme català i el nacionalisme espanyol—, n'ha derivat una visió bàsicament reactiva de l'ambient social i institucional de la Barcelona que hagué de conviure amb el nostre enginyer i amb la seva invenció.

El llibre que teniu entre les mans documenta, en canvi, la mútua pertinença entre Cerdà i Barcelona. En aquest sentit, constitueix una peça important en el redreçament dels estudis cerdanians que volen impulsar, dins l'Any Cerdà 2009-2010, dues entitats municipals competents en història: l'Arxiu Històric de la Ciutat i el Museu d'Història de Barcelona. Avançant-se al primer tram de la commemoració, l'Arxiu oferí entre febrer i juny de 2009 el curs *Reconsiderant Cerdà. Teoria i pràctica en la modernització de Barcelona*. En el tram final, ja entrat el 2010, el Museu obrirà al Saló del Tinell les portes d'una exposició amb el títol *Cerdà i Barcelona: la primera metròpoli, 1853-1897*. En totes dues activitats, Glòria Santa-Maria hi té un paper important, al costat de Marina López Guallar i de mi mateix. No es tracta pas d'anul·lar ni de contradir altres lectures de l'obra de Cerdà, sinó, simplement, de complementar-les amb un coneixement més acurat i, si es vol, més empàtic d'aquell entorn social. La hipòtesi compartida, molt senzilla, és que potser la grandesa comprovada de Cerdà té alguna cosa a veure amb la magnitud dels problemes i l'abast de les aspiracions de la ciutat que fou, si més no, el seu laboratori primer i principal. Val a dir que el nombre i la qualitat de les dades que encaixen amb la hipòtesi no són gens escassos.

En seguir el discurs municipal barceloní, i principalment el de l'alcalde Santa-Maria, en els temps decisius per a la conformació de la Barcelona moderna, que coincideixen amb l'arrencada del denominat Govern Llarg d'O'Donnell (1858-1863), l'autora d'aquest llibre fa la crònica del desencontre entre Cerdà i l'Ajuntament i facilita molt la comprensió del punt de vista municipal, sense ignorar, tanmateix, que Cerdà havia produït el seu avantprojecte en el si de l'Ajuntament del Bienni Progressista (1854-1856) ni que hi retornarà el novembre de 1862 per accelerar l'execució del seu pla, un cop aprovat definitivament. No és estrany constatar que el programa de Cerdà responia gairebé fil per randa a les inquietuds i demandes que la societat barcelonina, articulada

per les seves corporacions i presidida per l'Ajuntament, havia expressat al llarg dels anys anteriors i arran mateix del tombant decisiu de desembre de 1858. No cal ara avançar els punts de contacte concrets entre les dues agendes: el lector no topirà amb cap dificultat a l'hora d'identificar-los gràcies a la pulcra i documentadíssima reconstrucció que se li ofereix en aquestes pàgines.

L'estudi de Glòria Santa-Maria permet matisar molt el sentit i la intensitat de les discordances i les topades entre l'Ajuntament presidit per Josep Santa-Maria i Ildefons Cerdà. Per exemple, en desenvolupar la idea d'un eixample il·limitat, defensada també amb fervor per Santa-Maria, Cerdà segueix el seu tarannà racionalista i la porta a les últimes conseqüències: és a dir, a estendre la ciutat molt més enllà dels seus reduïts límits administratius. I aquesta dimensió metropolitana de la nova Barcelona —ben poc esmentada en la documentació de l'Ajuntament, per cert— difícilment pot ser assumida per un govern local totalment desproveït de capacitat legal per gestionar-la passant per damunt de les municipalitats dels pobles del Pla o de força política per obtenir-ne una agregació que, altrament, no apareixia com a gens favorable a les arques de la ciutat central. Pel que fa a la reforma, punt cabdal del programa urbanístic de l'alcalde, Cerdà es planteja com finançar-la sense arruïnar la institució pública i, per això, arriba a una fórmula extensiva d'expropiació forçosa que l'Ajuntament tampoc no tenia capacitat d'assumir i que els propietaris de la ciutat vella consideraren diametralment oposada als seus interessos particulars (ells foren el gran bastió de l'oposició ciutadana a Cerdà, sovint confrontats amb els propietaris d'extramurs). En síntesi, Cerdà concreta el programa genèricament compartit d'eixamplament il·limitat i reforma de la ciutat de Barcelona amb fórmules i maneres que tendeixen a escapar de les possibilitats ofertes pel migrat —aquest sí: migrat!— marc competencial i financer que l'Estat espanyol tenia fixat per als municipis que li pertanyien i on no preveia pas un potencial expansiu com el que mostrava Barcelona un cop superada la prova cruenta de la revolució liberal i immersa de ple en la més pacífica revolució industrial.

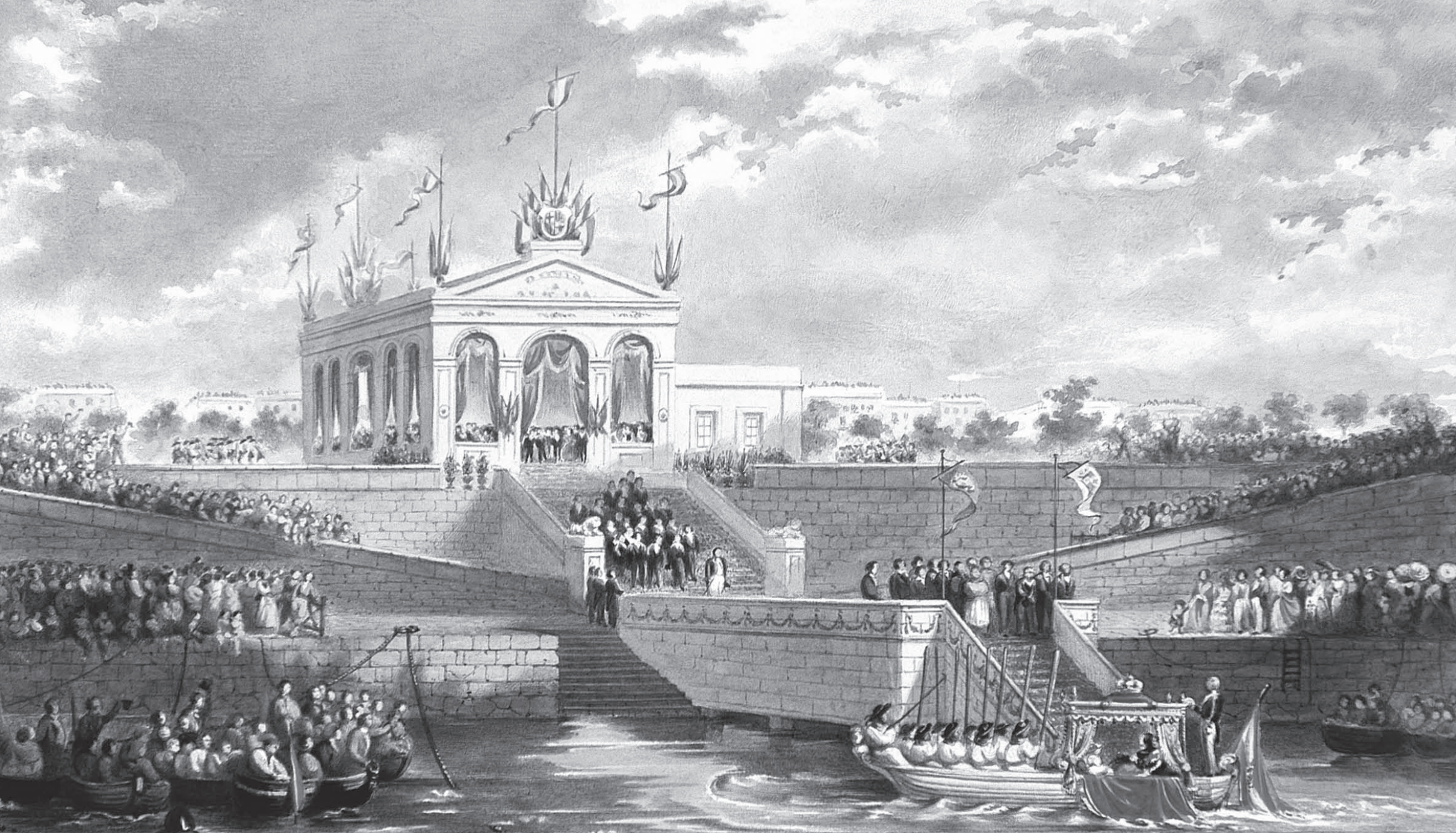
Coincidint amb altres estudiosos anteriors, Glòria Santa-Maria ens mostra un Ildefons Cerdà que, més que ser un instrument del centralisme estatal, és persona que sap moure's en els ambients governamentals, prendre iniciatives agosarades en tots els fronts i, en alguns moments crucials, inclinar la balança del poder a favor de les seves propostes personals. Un dels aspectes més interessants de l'estudi és que situa la polèmica barcelonina de 1859 en el context molt més ampli d'un enfrontament entre dues maneres d'entendre la funció de govern, totes dues presents en el Gabinet Llarg i totes dues incardinades amb el programa ofert per O'Donnell el 1858. D'una banda, la consigna de transparència en la gestió i de descentralització administrativa, instrumentada principalment a través del Ministeri de la Governació. I de

l'altra, la directriu de promoure el progrés material del país, executada pel Ministeri de Foment i el seu planter d'enginyers de camins, canals i ports, a través de projectes d'un abast territorial ampli que implica, de fet, una renovada centralització.

No hi ha dubte que Ildefons Cerdà era un home de Foment, mentre que l'Ajuntament de Barcelona havia de concentrar les seves esperances en la reorientació promoguda pel seu superior jeràrquic, el ministre de la Governació. La documentació és molt púdica i gairebé sempre camufla els enfrontaments entre autoritats, i, per això, sobre el teló de fons de la cortesia isabelina —o victoriana— que exhibeix la major part dels documents tramesos entre agents públics que Glòria Santa-Maria ha seleccionat, destaca la descarnada lluita pel poder que aflora per un moment en les expressions d'un ministre de Foment, el marquès de Corvera, que porta la iniciativa, i d'un ministre de Governació, José de Posada Herrera, condemnat a una actitud defensiva que no servirà, ni de bon tros, els interessos dels seus subordinats.

Ramon Grau
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
Juliol de 2009

«Pabellon levantado por el Ayuntamiento para la recepcion de S. M». Dibuij, 1860, RB

*A Manuel Santa-Maria d'Aguavives
i Mercedes Santa-Maria Batlló,
in memoriam.*

Introducció

Aquest llibre es publica quan s'escauen 150 anys de l'aprovació del projecte d'eixample de Barcelona, amb l'aspiració de posar a l'abast dels lectors dades inèdites que proporcionen perspectives i elements d'anàlisi nous sobre aquells esdeveniments capitals per al futur de la ciutat. El treball és fruit d'anys de recerca en la documentació municipal, unes fonts que són molt riques i que permeten constatar fets i accedir a les idees que hi havia al darrere de les accions humanes, de manera que, de vegades, sembla que no cal afegir-hi cap interpretació per aconseguir una nova visió.

M'ha guiat l'objectiu de treure a la llum les dades dels documents i deixar-les parlar, fer sentir els protagonistes municipals en interacció amb els altres agents socials. Per aquesta raó les pàgines següents reproduïxen o citen *in extenso* una alta varietat d'escrits que evoquen els anhels, les concepcions i les tribulacions dels representants de la Barcelona de 1859.

No deixa de ser sorprenent l'oblit reiterat que cobreix alguns d'aquests protagonistes públics, sorpresa que alhora esdevé un notable al·licient per seguir buidant una documentació històrica que continua viva sota la pols. Prenen relleu així personalitats que lluitaren al capdavant del consistori per una ciutat higiènica i habitable en un eixample il·limitat, com ara l'alcalde Josep Santa-Maria i Gelbert, liberal progressista que va estar al capdavant del consistori de Barcelona des del 29 de juliol de 1858 fins al 10 d'abril de 1863.

Foren temps moguts i volubles, sens dubte. Les actes de les sessions plenàries de l'Ajuntament de Barcelona entre 1858 i 1863 revelen el dia a dia de la corporació municipal i el ritme trepidant de la ciutat.

Al seu torn, l'activa correspondència de l'alcalde amb el governador civil, el capità general o amb polítics de la talla de Pascual Madoz o generals com Joan Prim o el marquès del Duero, perfila les aliances i la cooperació o l'enfrontament institucionals.

He considerat el conjunt de l'expedient d'eixample de l'arxiu municipal, format per dotze peces. L'anàlisi d'aquestes dotze peces mostra, pas a pas, el difícil camí cap a la ciutat nova d'un Ajuntament enfrontat, d'una banda, als propietaris particulars i, de l'altra, en tensió constant amb el govern de l'Estat.

Una peça arxivística a remarcar la constitueixen les memòries escrites pels representants municipals en els viatges a Madrid per entrevistar-se amb el govern, que palesen la difícil comunicació interinstitucional en un Estat fortament centralista.

En paral·lel, la lectura de la premsa d'aquells anys aporta anàlisis i opinions dels diaris de referència de l'època.

***

L'Ajuntament de Barcelona va regalar a Isabel II un àlbum de fotografies i dibuixos de la ciutat, en record de la visita reial per inaugurar les obres d'eixample i la reforma del port, els mesos de setembre i octubre de 1860.¹ Aquest àlbum esplèndid és un dels primers exemples de reportatge fotogràfic i, per la seva qualitat avançada de crònica gràfica, trenca els motllos estàtics dels fotoreportatges anteriors, esforçant-se a captar la presència humana i utilitzar la fotografia per documentar el procés de modernització del país.²

Publiquem en aquest llibre diverses imatges de l'àlbum, algunes inèdites o amb molt poca difusió, com la de l'estació del Pla de Palau, la vista del centre dels Camps Elisis o la del monestir de Valldoncella, que aporten noves perspectives de la ciutat de 1860 i d'alguns indrets que només coneixíem a partir d'imatges molt llunyanes.

***

Des de l'inici de les meves investigacions sobre el segle XIX, el suport de Ramon Grau ha estat fonamental per animar-me a continuar-les. Vull agrair-los a ell i a Marina López Guallar tot el seu encoratjament i ajut al llarg del meu procés de recerca, així com la lectura atenta de l'original i les seves observacions i suggeriments, sempre encertats.

A Mercè Ibarz, la meva gratitud per les expertes indicacions de redacció per fer més lleugera i entenedora la lectura d'una obra carregada d'informació i de documentació.

A Fina Birulés li agraeixo l'ajut amb la seva lectura de l'original i, sobretot, el suport de molts anys d'amistat. L'amic Jaume Romeu i Llurba ha tingut l'amabilitat d'investigar i proporcionar-me dades biogràfiques exactes de diversos personatges del llibre.

El meu agraïment també a Nora Ancarola per l'ajuda entusiasta en la recerca d'il·lustracions i, amb ella, a totes les amigues i amics que no cito específicament, però que han estat sempre al meu costat.

Un record especial per a la meva mare, Glòria Batlló, suport incondicional, com el de les bones mares.

1. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Recuerdo de la visita de SS. MM. y AA. à la ciudad de Barcelona en el año 1860 dedicado à S. M. la Reina Doña Ysabel II por el Ayuntamiento Constitucional*, 1860, Real Biblioteca (RB), Sign. VIII/M/262, Madrid, Patrimonio Nacional. Les vistes de Barcelona reproduïdes aquí pertanyen a aquest àlbum. Hem conservat els peus de foto originals en castellà.

2. Vegeu REYES UTRERA GÓMEZ, «Àlbum dedicado a Su Majestad la Reina Isabel II en 1860: una inédita y sugestiva visión fotográfica del viaje real», *Reales Sitios*, Madrid, 3r trimestre de 2005, núm. 165, pàg. 38-53.

Antecedents de l'eixample i nota biogràfica de l'alcalde Josep Santa-Maria

L'any 1859 és el punt d'arribada d'un llarg recorregut del municipi de Barcelona en lluita durant dècades per obtenir l'eixample. És també el punt de partida cap a una ciutat radicalment distinta de l'antiga, oberta a l'immens espai d'un pla només limitat pels dos rius Besòs i Llobregat i per la serralada de Collserola.

Enrere queda el ressò del crit esperonador *¡Abajo las murallas!*, títol de l'obra del metge Pere Felip Monlau guanyadora del concurs convocat per l'Ajuntament el 1840, sobre els avantatges per a Barcelona de la demolició de les fortificacions. I pel camí també quedaren les tímides propostes d'eixample limitat dels enginyers militars o dels col·lectius de propietaris.

Més enrere encara, ressonaven alguns episodis heroics com la temptativa d'enderroc de la Ciutadella el 1841 i de les muralles el 1843, i els posteriors càstigs: bombardeig de la ciutat, exilis i contribucions elevadíssimes per costejar la reconstrucció de les fortificacions.

Era molt el que havia quedat enrere. Els temps anaven de pressa. El Bienni Progressista, 1854-1856, havia representat un gran avenç per a les aspiracions de la ciutat gràcies a la demolició definitiva de les muralles, l'aprovació d'unes bases d'eixample il·limitat i l'elaboració per Ildefons Cerdà del plànol topogràfic dels voltants de Barcelona, necessari per poder traçar el plànol urbanístic. El president del govern, el general Baldomero Espartero, que havia ordenat personalment el bombardeig de Barcelona el 1842, va ser —i així de paradoxal és la història— qui va decretar, al cap de dotze anys, l'enderroc de les muralles el 1854.

Però els moderats tornaren al poder i el procés d'eixample va quedar en suspens. La desaparició de les muralles era un pas imprescindible però no suficient, perquè la reial ordre que el legitimava mantenia Barcelona com a plaça de guerra i això podria comportar l'aixecament de noves fortificacions, ja fossin unes muralles una mica més lluny o uns forts exteriors sense muralles, però, en tot cas, un eixample supeditat a la conveniència estratègica.

El 30 de juny de 1858 formà govern la Unió Liberal, aliança de moderats i progressistes, presidit pel general Leopoldo O'Donnell y Joris. O'Donnell havia estat ministre de Guerra en els governs del Bienni Progressista d'Espartero —i com a tal signà la Reial ordre de 12 d'agost de 1854 d'enderroc de les muralles de Barcelona— però posteriorment havia encapçalat un cop d'Estat contra el mateix Espartero, el juliol de 1856. Va ser destituït al cap de tres mesos, per un nou cop d'Estat comandat pel general reaccionari Ramón

María Narváez, i s'haurien de succeir tres governs del partit moderat perquè O'Donnell tornés a la presidència el juny de 1858. La Unió Liberal es va mantenir cinc anys al poder, fet insòlit a l'Espanya del segle XIX, on la durada mitjana dels governs era només d'uns mesos.

Els principis programàtics fonamentals del nou govern eren el règim constitucional —que volia dir, sobretot, legalitat i transparència en la gestió i posar fi a la corrupció dels governs anteriors— i la descentralització administrativa. El nou executiu prometia també tornar a engegar la desamortització civil i eclesiàstica, anunciava la derogació de la Llei Nocedal sobre delictes de premsa i expressava la determinació de realitzar —en el termini de vuit anys— un pla general d'obres públiques: carreteres, ports, canals i altres. Amb aquesta última finalitat, va aprovar un pressupost extraordinari de dos mil milions de rals per a l'any 1859.¹

En aquest context tornà a l'alcaldia de Barcelona, nomenat pel nou govern, Josep Santa-Maria i Gelbert, membre de la Unió Liberal i home d'in- equívoca trajectòria progressista.

Josep Santa-Maria i Gelbert havia nascut a Tolosa de Llenguadoc el 10 de juny de 1812, fill del també polític Domènec Santa-Maria i Serra (Berga 1781-Barcelona 1857) i d'Isabel Gelbert i Oliva (Puigcerdà 1789-Lleida 1835). La primera notícia de la seva activitat política és l'elecció com a diputat suplent a Corts per Barcelona el 1836, en substitució del filòleg i assagista Antoni Puigblanch, suplència que no va acomplir per minoria d'edat. Un any després, el 1837, era detingut i deportat a Mallorca, acusat d'haver participat en la bullanga del mes de maig a Barcelona.² El 1841 era candidat progressista al Senat per Sitges i dos anys més tard, el 1843, fou elegit diputat a Corts per Tarragona, en les eleccions de 27 de febrer, en la llista progressista encapçalada per Joan Prim. Santa-Maria, però, mai no va arribar a recollir l'acta de diputat a Madrid: les eleccions al districte de Tarragona van ser anul·lades en primera instància i, tot i que posteriorment validades, la dissolució de les Corts el 26 de maig de 1843 pel regent Espartero va anul·lar definitivament el que hauria estat el seu debut parlamentari.

1. Sobre la política de la Unió Liberal, vegeu Nelson DURÁN, *La Unión Liberal y la modernización de la España isabelina. Una convivencia frustrada, 1854-1868*, Madrid, Akal, 1979; Francesc A. MARTÍNEZ GALLEGÓ, *Conservar progresando: la Unión Liberal (1856-1868)*, València, Centro Francisco Tomás y Valiente UNED Alzira-València, Fundación Instituto de Historia Social, 2001.

2. Segons un altre dels encausats, Rafael DEGOLLADA, *Memoria del abogado Don Rafael Degollada, en defensa de su honor ultrajado*, Marsella, Impremta Senés, 1839, pàg. 16: «La obstinada resistencia del barón de Meer á dar cumplimiento á los decretos de las Cortes constituyentes, que ordenaban el levantamiento del estado de sitio, la elección del nuevo ayuntamiento y la reorganización de la nueva milicia nacional, llenó justamente de indignación á los constitucionales y fué la única causa del movimiento popular del 4 de mayo de 1837».

Foto de l'alcalde Josep Santa-Maria i Gelbert, ca. 1860

Aquell mateix any de 1843, trobem Josep Santa-Maria com a comandant de la Milícia Nacional³ de Barcelona i, en alhora, com un dels alcaldes constitucionals de la ciutat dins del règim de presidència col·legiada —del 21 de maig al 21 de novembre— i com a president de la Junta d'Enderroc de les muralles.

3. La Milícia Nacional era una força civicomilitar que depenia de les autoritats locals, per a la conservació de l'ordre públic, el suport a les transformacions socioeconòmiques liberals i l'impuls i defensa del règim constitucional contra l'absolutisme, definida en la seva forma moderna per la Constitució de 1812.

Santa-Maria fou un dels onze membres del consistori que romangueren a Barcelona durant tot el període revolucionari de la Jamància. A partir del 14 de novembre, quedà com a únic alcalde al capdavant de vuit regidors quan el primer alcalde, Josep Soler i Mates, i el regidor Josep Oriol Ronquillo abandonaren la ciutat per negociar amb el capità general, Laureano Sanz, i decidiren no tornar-hi.⁴

També va ser administrador i redactor del diari progressista *El Constitucional*. Llicenciat en Dret a Barcelona el 1846, fou jutge de pau a Barcelona des de la instauració d'aquesta institució el 1855 fins que va prendre possessió de l'alcaldia el juliol de 1858. El 1850 i el 1858 (en aquesta última data, ja sent alcalde), fou candidat a Corts pels electors progressistes del Partit Liberal a Lleida. Va tenir una intervenció decisiva en la restauració dels Jocs Florals de 1859.

Els cinc anys que va ser alcalde de Barcelona (1858-1863) són el període més llarg d'exercici d'un alcalde a la ciutat en tot el segle XIX. Més tard, a la legislatura de 1865-1866, fou elegit diputat per Lleida a les llistes de la Unió Liberal. Va renunciar al sou corresponent a tots els càrrecs polítics que va exercir.

4. Vegeu Glòria SANTA-MARIA BATLLÓ, *Barcelona 1843. Progressisme versus muralles*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona, 18), 2005.

Que Barcelona no sigui plaça de guerra i que l'eixample sigui il·limitat

El període comprès entre l'accés a l'alcaldia de Josep Santa-Maria al final de juliol de 1858 i el començament de l'any 1859 va comportar, de manera immediata, un fet capital per a la ciutat futura: l'abolició de la condició de plaça de guerra de Barcelona. Era indispensable per emprendre l'eixample il·limitat, horitzó aparegut quan el municipi rebutjà l'avantprojecte d'eixample limitat que havien elaborat els enginyers militars aprovat pel govern. Com alternativa, l'Ajuntament plantejà l'abolició de la condició de plaça de guerra de Barcelona, que seria concedida per la Reial ordre de 9 de desembre de 1858.

Un primer indici de la voluntat d'engegar l'eixample de Barcelona per part del nou govern de la Unió Liberal, constituït el 30 de juny de 1858, fou precisament el nomenament de Josep Santa-Maria, l'última actuació política rellevant del qual havia estat la presidència de la Junta d'Enderroc de les muralles de 1843 i la funció d'alcalde durant el període de la Jamància. La intenció governamental seria confirmada ben aviat per la Reial ordre de 21 de setembre, del ministre de Governació Posada Herrera, que manifestava que presentaria a les Corts les lleis indispensables perquè les províncies i els municipis adquirissin major independència administrativa, bé que sempre sota l'acció tutelar de l'Estat. En aquesta reial ordre s'expressava que «unánime es asimismo el convencimiento de que es llegada la hora de descentralizar, un tanto, la Administración pública, y por consiguiente, espera el Gobierno que también merecerá la general aprobación este intento».¹ Un dia abans, el 20 de setembre, el mateix ministre havia signat el reial decret que derogava l'estat de guerra sota el qual estava Catalunya des de 1842, amb breus intervals el 1843 i durant la primera part del Bienni Progressista. Segurament hi va intercedir el capità general Domingo Dulce,² nomenat l'1 de juliol de 1858, que també havia estat capità general durant el Bienni Progressista i portador de la reial ordre d'enderroc de les muralles l'agost del 1854.

Josep Santa-Maria, que prengué possessió el 29 de juliol de 1858, es marcà un objectiu que enllaçaven tant amb les reivindicacions pendents des de 1843 sobre la propietat municipal dels terrenys de les antigues fortificacions i l'enderroc de la Ciutadella, com amb la reivindicació del Bienni Progressista que exigia un eixample il·limitat, només possible si Barcelona deixava de ser

1. Reial ordre de 21-IX-1858 del Ministeri de Governació, *Gaceta de Madrid*, núm. 265, 22-IX-1858.

2. Domingo Dulce de Guerrero y Garay, marquès de Castellflorit.

plaça de guerra. Calia de manera imprescindible reformar la Llei d'expropiació forçosa de 1836 que, en opinió de l'alcalde, era extremament favorable als propietaris particulars i bloquejava l'acció de l'administració municipal en defensa de l'espai públic. I calia reclamar, per tant, les competències municipals per decidir sobre l'eixample de la ciutat. L'actuació de Santa-Maria al capdavant del consistori va anar sempre en la línia de defensar i reivindicar les atribucions de l'Ajuntament com a govern municipal i de fer respectar el poc marge que li deixava la vigent Llei d'ajuntaments moderada de 1845.

El gabinet de la Unió Liberal, presidit per Leopoldo O'Donnell, féu públic el 24 de juliol de 1858 el nomenament de Santa-Maria i el dia 26 promulgà una reial ordre que aprovava l'avantprojecte d'eixample elaborat pels enginyers militars i per l'arquitecte municipal Francesc Daniel Molina. L'arquitecte recordava, en una carta de 2 d'agost dirigida a l'alcalde, que l'any anterior havien estat convocats a una junta presidida pel capità general els tres arquitectes municipals i una comissió de l'Ajuntament.³ En aquella reunió s'havia disposat que els arquitectes elaboressin un avantprojecte d'eixample d'acord amb els enginyers militars. El 9 de setembre de 1857 l'Ajuntament havia decidit que Miquel Garriga i Roca dirigís aquests treballs «sin perjuicio de auxiliarle los otros dos compañeros municipales, supuesto que todos son de una misma categoría».⁴ El govern municipal encarregà el traçat d'un plànol de circumval·lació de la ciutat a escala d'1 per 1.000, entre d'altres plànols relacionats amb l'eixample. Les dissensions amb Garriga i Roca van fer que Molina es desvinculés d'aquesta tasca en l'equip municipal i elaborés pel seu compte un avantprojecte que presentà al govern per conducte del capità general.⁵ Garriga i Roca dissenyà el plànol de circumval·lació i un avantprojecte d'eixample amb quatre variants, de les quals el consistori en va donar preferència a una, el 6 d'abril de 1858, però no va arribar a ser presentada oficialment al govern de Madrid.⁶ La memòria de Garriga sobre l'avantprojecte ens informa

«Vista general del centro de los Campos Elíseos a los que se dignó concurrir S. M. la noche del 26 de Setiembre de 1860». Jardins de lleure amb sales de festa, muntanyes russes i un auditori a l'aire lliure, construïts el 1853 entre els actuals carrers d'Aragó i de Mallorca, RB

3. Carta de F. D. Molina a l'alcalde, 2-VIII-1858, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona (AMAB), Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 2a. Els arquitectes municipals eren Josep Fontserè i Domènech, Miquel Garriga i Roca, i Francesc Daniel Molina i Casamajó.

4. AMAB, Actes del Consell Plenari, 9-IX-1857, fol. 163v.

5. Molina deia que ell s'havia oposat a l'aixecament d'un plànol dels afores de la ciutat perquè ja hi havia el de Cerdà. Segons Sagarra, la decisió de l'Ajuntament —el 9-IX-1857— d'aixecar un plànol topogràfic específic dels terrenys de les muralles —el de circumval·lació— s'explicava perquè estava discutint-ne la propietat al govern. Vegeu Ferran SAGARRA i TRIAS, *Barcelona ciutat de transició (1848-1868). El projecte urbà a través dels treballs de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca*, Barcelona, IEC, 1996, pàg. 197. A més, el plànol topogràfic de Cerdà era a escala 1:5.000.

6. El 6-IV-1858 s'aprovà el conjunt de plànols presentats per Garriga i es donà preferència a una de les variants dels plànols d'avantprojecte. A la sessió plenària del 3-VIII-1858 es puntualitza que no s'havia presentat al govern l'avantprojecte de Garriga i Roca. Com es veu a les actes del plenari de l'Ajuntament de 1858, sí que s'havien fet algunes gestions a Madrid, els mesos d'abril i maig, sobre

que no es va posar d'acord amb els enginyers militars: «nuestra necesidad de ensanche es incompatible con la fortificación murada que ha indicado el respetable cuerpo de ingenieros».⁷

En la carta dirigida a l'alcalde, Molina feia referència també a una sèrie d'articles apareguts a la premsa de la ciutat, signats per «un amante de la

l'eixample, però no es va presentar cap avantprojecte de manera oficial. El plànol comprenia un àrea molt més àmplia que l'admesa pels militars (es pot veure la línia demarcada al mateix plànol), per tant s'haurien de fer gestions prèvies sobre l'eixamplament.

7. Miguel GARRIGA Y ROCA, *Memoria descriptiva del Ante-proyecto de Ensanche de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, (escrita al desembre de 1857 i publicada el 1858), reproduïda dins Fabián ESTAPÉ, vol. III, d'Ildefonso CERDÀ, *Teoría general de la urbanización*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1971.

grandeza de Barcelona», dirigits, en la seva opinió, a rebaixar el seu avantprojecte, al qual es titllava de «raqúitic», i a enaltir el de Garriga i Roca. És plausible que l'autor dels escrits fos el mateix Garriga i Roca qui, en un article publicat dies després al *Diario de Barcelona*, feia servir també el qualificatiu de «raqúitic» per referir-se al projecte de Molina.⁸ La raó de la crítica era que el projecte de Molina limitava l'eixample amb una nova línia de muralles que era molt similar a la de les enderrocades uns anys abans i, en canvi, Garriga i Roca i l'Ajuntament preconitzaven un eixample il·limitat. Així mateix l'article atribuïa l'autoria real de l'avantprojecte als enginyers militars i no a Molina: «el cronista [...] vería [si s'exposés públicament] que no es obra de cierto arquitecto el plano que pertenece al cuerpo de ingenieros». Segons Garriga i Roca els enginyers havien distribuït illes, carrers i places, quan la seva missió era únicament «ilustrar la cuestión de límites, sin empero entrometerse ni en la distribución ni en la forma de la nueva ciudad, sea cual fuere el espacio que se nos conceda, porque todo lo concerniente á policía urbana está fuera de sus alcances, y pertenece esclusivamente á las por cierto bien escatimadas atribuciones de los Ayuntamientos». De tota manera, en una nota publicada tres dies després al mateix diari, Garriga i Roca es dirigia a Molina en aquests termes: «Acudamos [...] los dos al Cabildo Municipal y pidámosle respetuosamente que nos permita esponer al público, en las Casas Consistoriales, nuestro respectivo trabajo, suprimiendo el de V. la línea de fortificación que para nuestro caso relativo á la distribución de plazas y manzanas, no se necesita para nada».⁹

En l'escrit dirigit a l'alcalde, Molina explicitava que ell no havia intervingut en el traçat de la fortificació fet pels enginyers militars una vegada presentada la seva proposta al capità general, i demanava una reunió amb el consistori per tal d'exposar la memòria de la seva proposta. Josep Santa-Maria contestà Molina que l'Ajuntament no avalava cap projecte, però el cità per escoltar-ne les explicacions.

Es pot conèixer la disposició del tipus de fortificació proposat pels enginyers militars, per un article de la revista *La Ilustración Barcelonesa* de 15 de juliol, signat «M. C. y T.».¹⁰ Es tractava d'una modificació del sistema alemany de torres unides per un recinte continu: la muralla partiria de Montjuïc, baixaria la muntanya pel pendent més suau, continuaria fins a Hostafrancs,

aniria a parar a prop de l'antic baluard de Jonqueres, faria la volta «tocando casi a Barcelona» i se'n separararia al costat de la Ciutadella —que quedaria inclosa dins de la població—, giraria tot seguit cap a la costa i tancaria també la Barceloneta.¹¹

Era un plànol certament limitat, poc més ampli que la ciutat antiga,¹² però si el projecte era de ciutat fortificada difícilment podia ser d'altra manera. Ens il·lumina sobre aquesta qüestió la memòria que acompanyava el projecte de Garriga i Roca, quan analitza la impossibilitat d'eixamplar la ciutat a la mida de les necessitats de Barcelona si mantenia la condició de plaça forta. La raó era que els pobles del voltant havien anat ampliant-se fins al límit de la zona militar, a 1.500 vares (aproximadament 1.254 metres) de la línia de fortificació que era la distància assolida per un projectil disparat des de les muralles, i també s'hi havien instal·lat fàbriques i altres indústries. És més, els avenços en tecnologia militar del moment, permetien als projectils arribar a una distància encara superior. Si es construïen noves muralles, s'havien d'enderrocar tots aquells edificis o renunciar a la zona de seguretat militar, posant a l'abast de l'hipotètic atacant tota una infraestructura des de la qual operar amb facilitat en l'assalt a la ciutat.¹³ Joan Mañé i Flaquer analitzava al llarg de quatre articles al *Diario de Barcelona*, aquell mateix any 1858, l'obsolescència de les fortificacions fixes i concretament de l'alemanya proposada pels enginyers militars. Calculava en mil milions de rals de billó la construcció i el manteniment durant 20 anys de noves muralles per a Barcelona que només servirien per suportar un setge durant 36 dies. Proposava traslladar les defenses a la serralada que envoltava la ciutat.¹⁴

Garriga i Roca demanà a l'Ajuntament l'exposició del seu plànol i el dels enginyers militars i Molina i que, després que fossin sotmesos a l'examen i el judici públics, una comissió «facultativa» [entesa en el tema] n'emetés dictamen. Però l'Ajuntament li retornà la instància «en atención a las especies inconducentes que contiene». Garriga i Roca considerava el seu plànol «oficial», però l'Ajuntament no.¹⁵ La resposta municipal anava en consonància amb les prioritats que es marcava l'Ajuntament presidit per Josep Santa-Maria: acon-

8. *Diario de Barcelona*, 28-VIII-1858, núm. 240, pàg. 7678-7679.

9. *Diario de Barcelona*, 31-VIII-1858, núm. 243, pàg. 7760.

10. *La Ilustración Barcelonesa*, 15-VII-1858, núm. 14, pàg. 106. Probablement les sigles «M. C. y T.» corresponen a Modest Costa i Turell, que col·laborava amb la revista. Era genealogista i va publicar un *Tratado completo de la ciencia del blasón* (1856).

11. Com m'ha fet notar Ramon Grau, el traçat que descriu és idèntic a un plànol del Cos d'Enginyers de l'Exèrcit de 1848. Vegeu-ne la reproducció a Ramon GRAU (dir.), *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari*, Barcelona, L'Avenç, 1988, pàg. 158.

12. Al llarg d'aquest treball faig servir l'expressió *ciutat antiga* per substituir l'expressió que feien servir, *ciutat actual*, per no confondre-la amb la ciutat d'ara.

13. GARRIGA Y ROCA, *Memoria descriptiva del...*, pàg. 360.

14. *Diario de Barcelona*, 2-IX-1858, núm. 245, pàg. 7826-7827; 4-IX-1858, núm. 247, pàg. 7890-7892; 14-IX-1859, núm. 257, pàg. 8201-8204; 1-X-1858, núm. 274, pàg. 8782-8783.

15. Vegeu *Diario de Barcelona*, 28-VIII-1858, núm. 240, pàg. 7678-7679.

seguir que Barcelona no fos plaça de guerra i fer possible l'eixample il·limitat, el reconeixement de la propietat municipal dels terrenys de les antigues fortificacions, i la convocatòria d'un concurs públic que escollís el millor projecte d'eixample. El consistori estava compost pels mateixos regidors que havien donat suport al plànol de Garriga i Roca l'anterior mes d'abril, però amb el canvi de govern havia canviat la conjuntura política i l'alcalde. En aquesta nova situació l'Ajuntament no avalava cap projecte previ i recollia les reivindicacions històriques del municipi de Barcelona que considerava viables en la nova conjuntura creada a partir del canvi polític amb el govern de la Unió Liberal. Al gener de 1859 es renovaria la meitat dels regidors del consistori barceloní, com era preceptiu.

El procediment del concurs havia estat establert durant el Bienni Progressista pel govern municipal. La memòria de les bases per a la formació del plànol de la nova Barcelona, aprovada per l'Ajuntament el 28 de juny de 1855, assumia en conseqüència que el projecte d'eixample s'hauria d'escollir mitjançant concurs públic. Prescripció recordada quan, el 27 de novembre de 1855, va ser presentat al ple del consistori el plànol topogràfic elaborat per Ildefons Cerdà i va quedar aprovat i consignat en actes que «este trabajo formado por encargo del Gobierno, deberá tener presente de todos modos el formar el Plano de la Ciudad, cuyo trabajo deberá hacerse por certamen».¹⁶

La reclamació de Garriga és explicable en el context de preocupació i protesta per l'aprovació governamental de l'avantprojecte de Molina. Uns mesos abans, a la memòria que acompanyava el seu plànol, Garriga i Roca especificava que, en tant que només era un avantprojecte per dissenyar una concepció de la distribució de l'eixample, deixava per al plànol definitiu, que havia de ser aprovat per concurs públic, la concreció de tota una sèrie de qüestions. Ferran Sagarra considera que l'avantprojecte de Garriga i Roca tenia com a objectiu proposar un *modus operandi*, és a dir, era un estudi previ per preparar el projecte definitiu que es decidiria per concurs.¹⁷

La reial ordre que havia autoritzat l'enderroc de les muralles l'agost de 1854 havia deixat sense resoldre la qüestió de si Barcelona havia de ser o no plaça de guerra, i l'avantprojecte aprovat pel govern estipulava un nou aixecament de fortificacions donant per fet que la ciutat continuaria sent plaça d'armes. Davant la iniciativa dels enginyers militars, l'Ajuntament dirigí tots els seus esforços a aconseguir l'eixample il·limitat. El 3 d'agost, el consistori aprovava per unanimitat que «considera del todo perjudicial á los intereses de

la Ciudad que representa, que sea plaza de guerra, y sostenerlo así dentro del círculo de la ley».¹⁸ El 4 d'agost, el capità general Domingo Dulce convocà l'Ajuntament a una reunió a casa seva per presentar i consultar al consistori l'avantprojecte dels enginyers militars. Josep Santa-Maria va proposar l'assistència d'una comissió de regidors per fer la reunió més operativa però «sin que no obstante pueda nunca entenderse que este Ayuntamiento deje de ser, como lo es según la ley, la Corporación encargada principalmente de representar á la Ciudad en un negocio propio de sus atribuciones».¹⁹ Per a l'alcalde era molt important que la corporació es presentés compacta en la seva concepció sobre l'eixample, un assumpte que havia d'estudiar-se en el terreny de la moral, la política i la higiene pública. L'alcalde es veia obligat a fer aquestes precisions ja que el govern atorgava la iniciativa de l'eixample al capità general i al projecte avalat pels enginyers militars, bé que amb la condició de consultar les autoritats i corporacions civils.

Després de la reunió amb el capità general i d'una sessió plenària en què s'examinà el plànol proposat, una comissió formada pels regidors Miquel Biada i Prats, Pau Pelachs i Boadella, Antoni Rovira i Trias, Climent López i Lluçia Parcet i Martínez elaborà un primer dictamen que rebutjava l'avantprojecte dels enginyers militars. Convé fer notar que Pau Pelachs havia estat primer tinent d'alcalde en l'Ajuntament progressista de 1854 i també, provisionalment, alcalde constitucional d'aquest mateix consistori, del qual Lluçia Parcet havia estat síndic i Antoni Rovira i Trias regidor.²⁰ Tots tres eren progressistes i, amb la renovació de regidors que es produí al final de 1858, l'Ajuntament del bienni 1859-1860 tingué majoria progressista.²¹

El dictamen deia textualment que un eixample limitat com el que es proposava no era cap solució. En tot cas, s'haurien d'assenyalar unes zones per a successives ampliacions fins a arribar a la totalitat de l'eixample que marcava l'amfiteatre de les muntanyes:

Un ensanche limitado como el que propone, es dejar siempre viva la cuestión para Barna, sujetándola á que se reproduzcan incesantemente las instancias para adquirir nuevos espacios donde edificar y formar nuevas calles y plazas. [...] De ahí es, Excmo.

16. AMAB, Actes del Consell Plenari, 27-XI-1855, fol. 428, proposta de l'alcalde d'aleshores, Josep Molins i Negre, aprovada pel ple.

17. SAGARRA, *Barcelona ciutat de...* pàg. 198.

18. AMAB, Actes del Consell Plenari, 1858, fol. 152 i s. i nota al marge de la carta de Domingo Dulce de 2-VIII-1858 llegida a la sessió del dia 3.

19. AMAB, Actes del Consell Plenari, 3-VIII-1858, fol. 152 i s.

20. Vegeu Josep BENET i Casimir MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*, Barcelona, Curial, 1976, vol. I, pàg. 301, 473 n. 46.

21. A més de les comprovacions que he fet de l'adscripció de molts regidors, el diari de tendència progressista *La Corona* afirma que al consistori de 1859 hi ha majoria progressista: *La Corona*, 19-VIII-1859, pàg. 1.

Sr. que el ensanche proyectado no satisface ni puede satisfacer las necesidades de Barna siempre mayores, siempre más numerosas.

Triste es ya la condición de estos habitantes cuando debiendo gozar de 40 metros de espacio cada uno que necesita el individuo, según lo han consignado Levi, Monlau y otros autores, no tienen más que 12 metros, 57 centímetros. Bajo este concepto el ensanche de esta Ciudad no ha de ser tan sólo para dar cabida á nueva población, sino que con él deben mejorarse las condiciones de la actual cada día más oprimida y más mortificada²² [...] Al entender de esta Municipalidad el anteproyecto que viene trazado en el plano, es de tan reducidas proporciones que ni siquiera á los medianamente conocedores se les oculta la necesidad de agrandarlo.

No es extraño, Excmo. Sr., que esta Municipalidad procure evidenciar la insignificancia del anteproyecto en cuanto á su extensión, pues nadie más que ella está interesada en el bienestar de sus representados y en el porvenir de esta capital siempre floreciente gracias á la fuerza de voluntad y espíritu emprendedor que distingue á sus moradores. ¿Puede acaso mirarse con indiferencia esta falta completa de patios y jardines, estas calles estrechas y tortuosas donde apenas penetra el sol, estos edificios elevados con infinidad de habitaciones sumamente reducidas donde viven hacinados los individuos? El espacio, la luz y la ventilación, son condiciones esencialmente higiénicas y contribuyen así al desarrollo físico del individuo como á la tranquilidad del espíritu; por el contrario la falta de sol, la pequeñez de las habitaciones donde se amontonan por decirse así familias y más familias, forma constituciones débiles y enfermizas, engendra el mal humor y es causa de que apenas asoma la sonrisa en el rostro del artesano que tras el cansancio de los talleres se ve precisado á aprisionarse por segunda vez; y cierto que no es proposición aventurada el sentar que hasta el orden público depende en su buena parte de las condiciones de comodidad y desahogo que se proporcionan al individuo en su morada.

Así es, Excmo. Sr., que este Ayuntamiento está en el deber de manifestar que las condiciones de los actuales habitantes deben mejorarse con el ensanche, y en tal supuesto, es todavía menos admisible el anteproyecto trazado porque á lo menos debiera despoblarse de 50.000 almas el actual recinto sin que por esto quedasen las restantes con 40 metros cada una, según está exigido, ni tampoco con 30. Los habitantes de Madrid gozan de 27 metros cuadrados cada uno, y aun de mayor número los de casi todas las ciudades de Europa de mediana importancia; sólo Barcelona es la que reúne peores condiciones higiénicas en este particular.

Por dos conceptos, pues, el anteproyecto no satisface las necesidades de esta Ciudad en su presente ni menos en su porvenir. En su presente porque la higiene exige que desaparezca ese hormigueo de moradores en habitaciones insalubres; y en el porvenir porque el prodigioso vuelo de la industria catalana y el rápido desarrollo

de su comercio marítimo anuncia que en el transcurso de menos de un siglo doblará la población de ahora; júzguese lo que será en el transcurso de otro siglo con la fuerza de vitalidad que la anima bajo los poderosos elementos del comercio y la fabricación afianzados por el ensanche de la Ciudad y la construcción del nuevo puerto.

Pero Excmo. Sr., si por motivos ignorados por esta Corporación que quizás pesen en el ánimo del Gobierno de S. M., fuesen causa de que por ahora no pudiese disfrutar Barna de un ensanche ~~ilimitado~~ mayor del que se proyecta, considera la misma que está en el deber de insistir en la idea vertida al principio de este informe, esto es, que un ensanche limitado dejará siempre en pie la cuestión de otro ensanche sin obtenerlo quizás hasta después de transcurridos 40 ó más años de ser necesario. Tales inconvenientes podrían orillarse fácilmente sin trastornar en lo mínimo las ideas que el Gobierno pueda abrigar respecto de este importante asunto. Para ello cree esta Municipalidad que debieran señalarse de una vez 1ª, 2ª, 3ª y cuantas zonas se considerasen convenientes hasta obtener la población de Barcelona el crecimiento y desarrollo que la misma naturaleza le señala con el anfiteatro de montañas. [...] Así es como podría sobrellevarse con algún alivio la falta de un ensanche ~~ilimitado~~ concedido de una vez, y sólo así es cuando podrán realizarse los más grandiosos proyectos y quedar segura la población de mejorar pronto sus condiciones, supuesto que no habrá el temor de nuevos obstáculos para obtener un segundo ensanche.

[...] Y si por otra parte, lo que no es creíble atendido el cambio que han introducido los estudios estratégicos y por no ser absolutamente necesario en el presente caso, se considerase que Barcelona debe ser plaza de guerra, entonces no debiera bajar dicha primera zona de diez y seis millones y medio [de metros superficiales] supuesto el gran espacio que ocuparían las murallas.²³

Aquest dictamen, resumit i esmenat, fou aprovat en sessió plenària de 14 de setembre de 1858 i enviat al governador l'endemà. El text definitiu, de manera diplomàtica, elevava una queixa perquè no s'havia deixat al govern municipal mateix fer-se càrrec de la qüestió d'eixample: «Grandes y fuera del alcance de este Municipio, serán sin duda las razones que el Gobierno habrá tenido en vista para no dejarle la libertad de trazar el plano de ensanche y su extensión». Les principals objeccions se centraven en el fet que encara no s'havia decidit si Barcelona continuaria sent plaça d'armes o no, si es pensava aixecar unes noves muralles o només casernes:

Si así no fuese [si no estigués descartat tornar a aixecar muralles], si por causas inesplicables para una corporación que no vive ni se mueve en las altas regiones del poder,

22. Aquest ratllat i els successius figuren així a l'original.

23. Aquest document es presentà al ple del consistori signat per Josep Santa-Maria, Miquel Biada, Antoni Rovira i Trias, Antoni Castell de Pons i Climent López.

no se halla resuelta previamente todavía la preliminar cuestión de ser ó no Barcelona plaza de armas [...] No quedarían mejoradas las condiciones de los actuales habitantes, pues el espacio que traza el calendario proyecto, es el que necesitan ya por sí solos para respirar un aire sano y disfrutar de buena luz y vivir en la comodidad y holgura que recomienda Levi, Monlau, y otros no menos distinguidos autores.

Barcelona, excepto Barceloneta y Ciudadela, ocupa una superficie de dos millones veinte y tres mil setecientos cuarenta y un metros, y deducidos de estos los que ocupan las calles y plazas, siendo su población de ciento sesenta y un mil habitantes, resulta que cada uno de éstos respira y vive en el insuficiente espacio de unos doce metros cuadrados. En ninguna población de Europa de su importancia se hallan sus moradores reducidos a tan triste condición. [...] con dicho ante proyecto sólo podrá alojarse una población igual á la presente con habitaciones igualmente reducidas y con la única diferencia de tener un mayor número de calles y plazas y éstas de mayor capacidad, lo que ciertamente no es bastante [...] Téngase presente, Excmo. Sor., el genio activo industrial y creador de estos habitantes, fíjese la atención en la situación topográfica de este pueblo, en el destino que le prepara el porvenir con la grandiosa obra de la abertura del Istmo de Suez, en la importancia actual de sus transacciones mercantiles y fabriles, en su clima templado y benéfico; júzguese de lo que esto será por lo que es; apréciase lo que son capaces de hacer estos habitantes por lo que ya llevan hecho; y así las cosas, no duda este Ayuntamiento de que V. E. y el Gobierno á su vez, tendrán por insuficiente y exiguo el espacio que se señala para el ensanche de esta Ciudad, si contra todas las justas y legítimas aspiraciones, y contra lo que se tiene derecho á esperar de varones tan ilustres y eminentes como los que en la actualidad forman el Alto Consejo de S.M., debía continuar siendo Barcelona Plaza fuerte, pues en este caso ¿qué ardientemente anhela este Ayuntamiento que no llegue! no bastaría un espacio, tres ni cuatro veces mayor que el señalado.²⁴

La comparació de l'esborrany de dictamen i el text definitiu, reduït aquest últim a la meitat, mostra que el consistori se centra finalment, amb èmfasi, a aconseguir que Barcelona no sigui plaça d'armes i no es tornin a aixecar muralles. Queden fora tota una sèrie de dades sobre el creixement de la ciutat i els seus voltants en els darrers trenta-cinc anys, la petició directa d'eixample il·limitat és eludida i desapareix la proposta concreta d'un eixample en tres fases successives.

La referència al canal de Suez expressa la consciència del govern municipal de les perspectives que s'obrien a Barcelona d'arribar a ser la primera ciutat comercial de la Mediterrània. En aquest context arribà a la ciutat Ferdinand de Lesseps. Era el 20 d'octubre de 1858 quan una comissió de l'Ajuntament,

«Vista de la entrada de la Ciutadella». 1860, RB

presidida per l'alcalde, li donava la benvinguda i li ofería un carruatge durant l'estada a la ciutat. L'emprenedor Lesseps acudia a la recerca d'inversors per a l'obra magna del canal de Suez, un objectiu al qual no eren aliens els seus forts lligams amb la ciutat: havia estat cònsol de França des de 1842 fins al 1848, i un fill seu, nascut a Barcelona el 1842, hi havia mort tres anys i nou mesos més tard.²⁵ Feia dos anys que havia obtingut, el 1856, la concessió de l'obertura del canal de Suez i les obres havien de començar ben aviat, com així va ser l'abril de 1859, uns mesos després de l'estada barcelonina de Lesseps.

L'oposició municipal a l'eixample limitat recollí els seus fruits. El primer fou la Reial ordre de 29 d'octubre de 1858, que denegà l'avantprojecte dels enginyers militars. El segon fruit, molt més important, fou la Reial ordre de 9 de desembre de 1858, del Ministeri de Guerra, que declarava que Barcelona no seria plaça d'armes i reduïa les zones militars a Montjuïc i la Ciutadella, possibilitant així l'eixample il·limitat. Aquesta reial ordre permetia, a més, l'enderroc de la muralla que unia la Ciutadella amb el mar, demanat formalment per Josep Santa-Maria al capità general en carta de 28 de gener de 1859, i concedit pel Congrés dels Diputats el 2 de març de 1859.

24. AMAB, Actes del Consell Plenari 1858, 14-IX-1858, fol. 200 v. i s.

25. La informació sobre el fill de Lesseps la dec a Jaume Romeu i Llorba que em va facilitar la còpia del registre de defunció de Fernando María Julio de Lesseps de Lamalle, mort el 14 de maig de 1846.

«Vista general del castillo de Monjuich que visitó S. M. en la tarde del día 2 de Octubre de mil ocho cientos sesenta». RB

Malgrat els avenços que tot això representava per a les aspiracions de la ciutat, la Reial ordre de 9 de desembre de 1858 incloïa dues disposicions que, com veurem a continuació, dificultaren enormement a l'Ajuntament de portar a terme l'eixample. Una vegada aconseguida la primera i fonamental reivindicació que Barcelona no fos plaça de guerra, aquestes disposicions reials es convertiren, juntament amb l'exigència de la reforma de la Llei d'expropiació forçosa, en les reivindicacions principals del govern municipal.

Reial ordre de 9 de desembre de 1858 que concedeix l'eixample a Barcelona
Ministerio de la Guerra

He dado cuenta á la Reyna (q. D. g.) del escrito de V. E. fecha 20 de Noviembre último, en el cual, haciéndose cargo de lo dispuesto en la Real orden de 29 de Octubre próximo pasado, relativamente á que no se lleve á cabo el ante proyecto para el ensanche y fortificación de la Ciudad de Barcelona, previniéndose á la vez que por el Cuerpo del mando de V. E. se procediese á hacer el estudio detenido de Monjuich, la Ciudadela y el Puerto, con respecto á la defensa, así como el de los cuarteles con relación á la población, y en virtud de las instrucciones verbales que le fueron comunicadas para que, desde luego, y antes de que llegase el caso de presentar el resultado de los referidos estudios, propusiese las zonas que han de reservarse á las dos citadas fortalezas y demás relativo al particular, con objeto que de este modo resultasen

demarcados los terrenos que se pueda edificar libremente, consulta V. E. las bases que al efecto y conforme á las citadas instrucciones pueden establecerse para fijar los diferentes extremos que abraza este asunto. Enterada S. M., hecha cargo de las importantes cuestiones que aquellas resuelven y de las consideraciones que les sirven de apoyo, y deseando determinar de una vez los extremos relativos al ensanche de la expresada población, ha tenido á bien de conformidad con lo propuesto por V. E., resolver lo siguiente

1.º Que en Barcelona se conserven y mejoren las fortificaciones del castillo de Monjuich y de la Ciudadela, organizando además convenientemente la defensa del puerto.

2.º Que la zona militar del castillo de Monjuich sea la determinada por el polígono A. A. que se señala en el plano dirigido por V. E., y que terminando al pie del glacis actual de los fuertes de Santa Madrona en la plaza, continúa hasta unirse con el camino que sale de la puerta de San Antonio y sigue por éste y por el que limita el pie de la montaña hasta el canal de la Infanta y el mar.

3.º Que la zona de la Ciudadela sea la demarcada en el indicado plano por el polígono L. L. y la línea M. M., y que consiste respecto al caserío de la ciudad en su actual esplanada, terminándola por un lado en la carretera que conduce á Vich y por el otro sobre la costa en el punto próximamente en que va á concurrir la doble caponera que la une con el fuerte de D. Carlos.

4.º Que á la inmediación de los emplazamientos B. C. D. F. G. H. que indica el plano y que ocuparán las baterías con que se han de organizar las defensas del puerto, no podrán hacerse obras que obstruyan ó inutilicen sus fuegos contra el mar, y que en sus golas se dejará libre el espacio que sea suficiente para su seguridad y servicio.

5.º Que en la parte de muralla que une la Ciudadela con el mar puede también derribarse ó bien abrirse en ella, sin que ofrezca inconveniente por lo que al ramo de Guerra corresponde, las puertas que sean necesarias para el cómodo tráfico y desahogada comunicación con el puerto.

6.º Que perteneciendo al ramo de Guerra los terrenos de todas las fortificaciones abandonadas que constituían el polígono defensivo de dicha plaza, queda á cargo de la Administración militar el proceder á su venta, verificándolo en el modo y forma que establece la legislación vigente.

7.º Que con arreglo á lo mandado en la ley de 5 de marzo de 1856, los rendimientos que se obtengan se aplicarán al material de Ingenieros, á fin de que desde luego pueda atenderse á los gastos que exigen la mejora de las fortificaciones de Monjuich y la Ciudadela, las defensas del puerto y la construcción que en su día ha de tener lugar de los cuarteles con relación á la población.

8.º Que la corporación municipal de Barcelona abonará el valor de los terrenos mencionados que ocupe para calles, plazas, paseos y demás, al precio que les corresponda, según el que tengan los solares contiguos.

9.º Que en cuanto se forme el proyecto de caserío para ensanche de la ciudad se ha de dar precisamente conocimiento de él al ramo de Guerra, á fin de que éste pueda reservar los terrenos de su propiedad que sean convenientes para la construcción de edificios militares, ó bien adquirir por compra los que le sean necesarios para levantar los cuarteles de que ha hecho mérito.

De Real orden lo digo á V. E. para su conocimiento y efectos correspondientes, con devolución del plano que se cita. Dios guarde á V. E. muchos años. Madrid 9 de diciembre de 1858.= O'Donnell=

Sr. Ingeniero general [dirigit al]

Que els terrenys de les antigues muralles i zones militars siguin de propietat i competència municipals

Les zones de les antigues muralles

La disposició 6a de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858 deia que els terrenys de les antigues fortificacions pertanyien al ram de guerra i que, per tant, l'administració militar procediria a vendre'ls. La disposició 8a establia: «Que la Corporación municipal de Barcelona abonará el valor de los terrenos mencionados que ocupe para calles, plazas, paseos, y demás al precio que les corresponda según el que tengan los solares contiguos». És a dir, els terrenys no serien de la ciutat si no els comprava al Ministeri de Guerra.

Aquest era un vell litigi en què Josep Santa-Maria havia participat com a president de la Junta d'Enderroc de les muralles quan, durant el període revolucionari de 1843, s'intentà enderrocar-les. En aquella època, la disputa s'havia decidit a favor de l'Ajuntament, però a partir de la instal·lació del govern moderat, al final de 1843, el capità general Ramón de Meer va esgrimir el dret de conquesta, derivat de la derrota de Barcelona el 1714, per negar a la ciutat la propietat dels terrenys. El 21 de maig de 1855, quan s'estava practicant l'enderroc de les muralles, l'Ajuntament va dirigir una exposició a la reina que reclamava la propietat dels terrenys de les fortificacions. Aquest escrit feia una relació detallada de la història de la construcció de les muralles de Barcelona per justificar-ne la propietat municipal. Tot argumentant que el dret de conquesta no és aplicable a una guerra civil sinó a la guerra amb una potència estrangera, replicava els arguments del baró de Meer de 1844; es donaven també explicacions jurídiques per aclarir que el domini eminent de l'Estat no és dret de propietat de l'Estat.¹

El 16 de març de 1858, el consistori presidit per l'anterior alcalde Ramon Figueras havia aprovat una exposició al govern que rebaixava les pretensions de l'Ajuntament sobre els terrenys limitant la petició a la part necessària per als edificis públics, amb la renúncia expressa als drets municipals sobre la resta. Però finalment l'exposició no va ser cursada.²

Amb la disposició de desembre de 1858 que obligava l'Ajuntament a comprar els terrenys de les muralles, les competències municipals eren envaïdes,

1. Vegeu la totalitat de l'exposició a Ildefonso CERDÀ, *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de ensanche y reforma de Barcelona* dins *Teoría de la construcción de las ciudades. Cerdá y Barcelona*, MAP i Ajuntament de Barcelona, Madrid, 1991, pàg. 266-269.

2. AMAB, Actes del Consell Plenari, 26-II-1858, fol. 36v; 16-III-1858, fol. 53.

i precisament quan les finances municipals arrossegaven un dèficit elevadíssim i ruïnós des de feia molts anys que impossibilitava aquesta transacció. A partir d'aquest moment, l'Ajuntament dirigí els seus esforços a aconseguir del govern la cessió gratuïta dels terrenys de les antigues fortificacions i també una Llei d'expropiació forçosa per causa d'utilitat pública —de tota la zona que ocuparia l'eixample i la reforma de la ciutat antiga—, considerada imprescindible per construir una ciutat «mirando el porvenir y sin mezquinas miras de conveniencia privada».³

El fil a l'agulla, s'hi va posar el 7 de gener. Aquell dia es va celebrar una sessió del ple de l'Ajuntament per tractar monogràficament sobre l'eixample, sota la presidència del governador civil, Ignasi Llasera i Esteve. Llasera i Santa-Maria eren vells coneguts de 1843 quan el primer era governador i el segon un dels alcaldes constitucionals. El governador havia exercit també el càrrec durant el Bienni Progressista i últimament havia estat nomenat pel govern de la Unió Liberal, l'11 de juliol de 1858. A la reunió, Llasera expressà el seu suport al govern municipal en el procés d'eixample i en particular per aconseguir modificar la disposició 8a de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858, que obligava l'Ajuntament a comprar els terrenys de les muralles a l'Estat a preu de mercat. En reunions successives es va formar una Comissió Especial d'Eixample, que hauria de portar la iniciativa en totes les qüestions que hi estiguessin relacionades. Els membres elegits van ser Josep Santa-Maria com a president, Lluçà Parcet (síndic, als pocs dies substituït per Ferran Armet) i els regidors Joan Calvell i Riera (quart tinent d'alcalde, que posteriorment va ser elegit vicepresident de la comissió), Climent López, Antoni Gatell, Josep Ramon Pallàs, Gil Bech i Farreró, Josep Artís i Josep Pons.⁴

L'argumentació del govern municipal, tal com la presentava al ple del 19 de gener de 1859 un document de la Comissió d'Eixample, signat en primer lloc per l'alcalde era, en resum, la següent: ¿com podia plantejar-se l'Ajuntament portar a terme l'eixample de Barcelona si, d'una banda, l'Estat reclamava com a propis els terrenys de les antigues fortificacions i pretenia que una administració municipal amb greus problemes econòmics com la de Barcelona els hi pagués, i, de l'altra, la Llei d'expropiació emparava els propietaris en

detriment dels interessos públics, de manera que l'Ajuntament es trobaria bloquejat quan volgués obrir l'eixample, perquè li seria impossible fer front a les elevades indemnitzacions que preveia la llei vigent des de 1836?

Es qüestionava, en primer lloc, el dret de l'Estat a disposar com a propis dels terrenys de les antigues i enderrocades fortificacions. Després d'avaluar les diferents opcions que tenia la corporació municipal («hacer valer legalmente en contienda contencioso-administrativa sus fundadas pretensiones de propiedad» i demanar la cessió gratuïta «no ya del espacio necesario para paseos, calles y plazas, edificios públicos, nacionales, provinciales y locales, sino de mayor porción, una tercera parte por ejemplo, destinada á indemnizar al Municipio de los gastos hacederos en el levantamiento de aquellos mismos edificios y construcción de las vías expresadas»), es raonava que la prudència aconsellava «ser parcos por ahora en las demandas».

El dictamen feia referència també a diverses propostes sobre la manera de dur a bon port l'eixample, entre elles la idea que sorgia espontàniament d'una expropiació general per causa d'utilitat pública de tots els terrenys que havia d'ocupar la nova ciutat. Però també es preguntava la comissió, entre altres coses, si era de moment acceptable aquesta idea, si cabia en aquest cas el principi de l'expropiació, i si seria aplicable a tan gran escala, ateses les dificultats i els obstacles que suscitarien els nombrosos propietaris expropiats. Matisava que havien de ser consultats especialistes en el tema i només apuntaven aquesta possibilitat per indicar al consistori que no li havia passat desapercebuda.

A més, es considerava que els propietaris de l'exterior de la ciutat haurien de compensar el municipi, ja que sortirien molt beneficiats amb l'eixample. Caldria establir, en conseqüència, l'obligació que els propietaris cedissin dels seus solars l'espai projectat per a carrers i places, i també que es construïssin al seu càrrec les voreres, conduccions d'aigua, empedrats i clavegueres i que contribuïssin amb un impost d'edificació que variaria segons la importància dels terrenys.

De totes aquestes propostes, la Comissió d'Eixample no va adoptar-ne de moment cap. De primer volia sentir la Comissió Consultiva que proposava que es constituís. Sí que considerà, però, que de manera immediata s'havien d'elevat dues exposicions a la reina. La primera, «solicitando la concesión gratuita de los terrenos del Estado necesarios para paseos, calles y plazas en la nueva población y para edificios nacionales, provinciales y locales así de beneficencia é instrucción como de los destinados al culto». I la segona exposició, «con objeto de obtener la suspensión de la venta de los terrenos ocupados por las derruidas murallas hasta quedar levantado y aprobado el plano de la nueva ciudad».

3. *AMAB*, Q 137, Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 2a, Escrit de la Comissió Especial d'Eixample, 18-I-1859, aprovat pel ple del dia 19. Es demana que l'aprovació del plànol comporti la declaració d'utilitat pública de totes les obres previstes al plànol, tant en els nous solars com en l'antiga ciutat.

4. Aquesta Comissió Especial d'Eixample és de nova constitució; l'estiu de 1858 s'havia format una comissió *ad hoc* per estudiar l'avantprojecte dels enginyers militars. L'1-II-1859, arribà la reial ordre d'aprovació de la dimissió de Ramon Bonaplata del càrrec de tercer tinent d'alcalde, encara que continuava com a regidor, i es nomenà tinent d'alcalde Lluçà Parcet. El 4-II-1859 s'elegí síndic Ferran Armet, que substituï Parcet a la Comissió d'Eixample.

Pocs dies després sonà el primer senyal d'alerta: alguns particulars volien comprar terrenys al Ministeri de Guerra. Havien demanat a l'autoritat militar permisos per construir edificis en el radi de les antigues fortificacions i, segons la Llei d'ajuntaments vigent i les ordenances municipals, era el govern municipal qui havia de concedir els permisos de construcció. El 25 de gener, l'Ajuntament va nomenar un porter de la Comissió d'Eixample amb la funció de zelador de construccions de l'antiga zona militar. Josep Santa-Maria envià una carta al capità general Domingo Dulce, el 29 de gener, puntualitzant que «después de la Real orden de 9 de diciembre último concediendo el ensanche, todo el espacio comprendido fuera del perímetro de las fortificaciones que quedan subsistentes cede en beneficio del mismo y por consiguiente queda bajo la inspección inmediata del Municipio [...] incumbiéndole en su consecuencia el conocimiento y resolución de tales instancias». Li demanava de resoldre les peticions que li dirigien «sin perjuicio de las atribuciones que por reglas de policía urbana competen al Cuerpo municipal, si es que no juzga más acertado abstenerse de todo conocimiento acerca de tales instancias». Les fortificacions subsistents eren la Ciutadella i Montjuïc, però el problema fou que Capitanía General començà a rebre peticions de propietaris que volien comprar terrenys de les antigues muralles.

És revelador que, en discutir l'exposició —els dies 3 i 4 de febrer— que demanava la suspensió de la venda dels terrenys de les antigues muralles, sorgissin arguments en contra. Justificaven l'oposició amb la por que més endavant el govern de l'Estat revocqués l'autorització per a l'eixample de Barcelona, decisió que seria molt difícil de prendre si hi havia nous interessos creats de propietaris dels terrenys de les muralles. S'imposà majoritàriament, però, la idea que la petició de no vendre els terrenys era una conseqüència necessària de la que en reclamava la cessió per a vies i espais públics. Però el to de la discussió palesa el sentiment de la urgència de portar a terme l'eixample per aprofitar la conjuntura favorable en una situació política que es caracteritzava per la curta durada dels governs. Des de 1833, només dos governs havien arribat a durar dos anys, i la majoria només exercien durant uns mesos.⁵

Però el governador civil no va cursar la demanda de suspensió de la venda de terrenys de les antigues fortificacions. Ignasi Llasera, en carta dirigida a Josep Santa-Maria el 19 de febrer de 1859, argumentava que fins que no s'aprovés el plànol i el ram de guerra no designés els terrenys que es

5. Els únics gabinets que van arribar a dos anys van ser presidits per Narváez, del 3-V-1844 al 12-XII-1846, i del 4-X-1847 al 19-X-1849.

«Puerta principal de la iglesia de Sta Maria del Mar visitada por S. M. el 29 de Setiembre de mil ochocientos sesenta». RB

reservava (com establia la disposició 9a de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858), no es podrien qualificar ni conèixer els que es destinarien a l'edificació civil i, per tant, no calia molestar el govern, perquè ell no pensava anunciar-ne cap venda. El capità general envià una carta al governador civil el 18 de febrer de 1859 que deia textualment: «No he concedido permiso alguno para edificar en la zona militar de las fortalezas de esta plaza porque no está en mis facultades hacerlo. Tampoco los he concedido con respecto á terrenos

pertenecientes á la antigua abolida zona de la Plaza porque la edificación en esos terrenos no necesita ya que se autorice por el ramo de guerra».⁶

Sí que va ser cursada, en canvi, l'exposició a la reina que demanava la cessió dels terrenys de les antigues muralles necessaris per a carrers, espais i edificis públics de l'eixample. Cal destacar que va obtenir el suport explícit del ministre de Governació, José Posada Herrera, en la reial ordre comunicada al governador civil el 26 de març.

El govern municipal no va aconseguir la propietat dels terrenys de les antigues muralles i, anys més tard, la seva continuada venda a particulars per part del govern imposà una situació *de facto* que impedí l'obertura del boulevard de circumval·lació proposat per l'Ajuntament i projectat per Miquel Garriga i Roca.

El cas de la Barceloneta

La situació de la Barceloneta era peculiar el 1859. Es confirmà que Capitanía General hi estava venent terrenys, tal com explicava el govern municipal en exposició dirigida a la reina el 27 d'abril de 1859. L'Ajuntament demanava la suspensió de les vendes, competència per expropiar els compradors i que quedés explícit que, amb la Reial ordre de 9 de desembre de 1858, la jurisdicció municipal i les prescripcions de les seves ordenances s'havien estès a la Barceloneta.

L'Ajuntament no només no obtingué resposta a la seva exposició, sinó que la situació s'agreuà tant que l'alcalde es veié obligat a dirigir-se directament a Domingo Dulce, un any més tard, en carta del 21 d'abril de 1860. L'alcalde demanava que no es donessin permisos de construcció a la Barceloneta, que es venguessin a l'Ajuntament els terrenys que volien comprar els particulars i que es permetés a l'administració municipal l'expropiació i indemnització dels propietaris per salvar el carrer Nacional, davant del port, que anava sent ocupat per l'ampliació dels edificis que s'hi arrencaven. En aquesta comunicació, Josep Santa-Maria reiterava que, a partir de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858, la Barceloneta havia deixat d'estar sota jurisdicció militar i, per tant, quedava sota competència municipal. És a dir, Capitanía General era propietària —des de 1714— dels terrenys de la Barceloneta, però era tan sols un particular més que s'havia de sotmetre a l'administració municipal en tot allò referent a les ordenances. A continuació, l'alcalde exposava la situació caòtica que s'estava produint en aquell barri:

6. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 2a, Carta d'Ignasi Llasera a Josep Santa-Maria, de 24-II-1859, que reproduïx la del capità general Domingo Dulce, de 18-II-1859.

«Vista general del Puerto». 1860, *RB*

La ilustración de V. E., pues, no podrá dejar de conocer que sería una anomalía, un verdadero contrasentido que formando parte los barrios de la Barceloneta de la demarcación municipal de esta Ciudad no tuviesen en ellos cabida las prescripciones de las ordenanzas municipales observadas en todos los demás y que mientras el Ayuntamiento debiere cuidar de la policía urbana y de los empedrados de sus calles y plazas con todos los servicios análogos, careciera de todas las otras atribuciones en el levantamiento de edificios y bastara el permiso de esa Capitanía Gral para que los propietarios ocuparan las vías públicas y diesen á las casas la altura y decoración á su juicio más conveniente. [...] con ocasión de la Real orden dispositiva del ensanche de esta Capital ha desaparecido por aquel lado la zona militar y en consecuencia la jurisdicción del ramo de Guerra, asumiéndola toda esta Corporación, cree, que este es el momento más oportuno para llamar la atención de V. E. hacia los sensibles perjuicios que la continuación de las cosas en el estado actual ocasionarían indefectiblemente. [...] con motivo de las construcciones que reclaman los propietarios cuyos recursos están á la vista y de las ya verificadas, se halla á punto de desaparecer una calle la más principal sin duda de aquellos barrios, la que da frente al puerto [...]. Son ya muchos los propietarios que han adelantado los frentes de las casas hasta el encuentro del paseo por el efecto de los traspasos verificados por esa Capitanía General, y el Ayuntamiento [...] cree que antes de la utilidad privada ó individual, está la de la generalidad ó

mayor número y por consiguiente debe ser preferido en la adquisición de solares, para que no desaparezca una Calle que desde la fundación de la Barceloneta ha sido siempre tal y cuya conservación reclaman tan poderosas razones.

La correspondència municipal informa que el capità general va accedir a les peticions de l'alcalde. En resposta a un recurs presentat pel propietari Jaume Sust i Bosch, que pretenia reedificar a la Barceloneta en contra de la prohibició expressa de l'Ajuntament, la resolució de Capitanía deia: «habiendo quedado el barrio de la Barceloneta fuera de la zona polémica de la Plaza, no quedan á la Autoridad militar facultades para intervenir en las edificaciones que en el expresado barrio se proyecten». També el Consell Provincial havia donat la raó a l'administració municipal, en resolució de 4 de juny: «las condiciones particulares entre comprador y vendedor no pueden menoscabar las atribuciones del Ayuntamiento en materia de policía urbana». Aquestes respostes estaven recollides a la carta que Josep Santa-Maria va dirigir al governador civil el 10 de desembre de 1860, quan aquest li demanava un informe sobre el cas del propietari Jaume Sust i Bosch.

L'escrit de l'alcalde, a més d'explicitar que la legalitat vigent donava la raó a l'Ajuntament en contra del propietari particular, mostra la visió de Josep Santa-Maria sobre el menyspreu i la conculcació de les atribucions de l'Ajuntament en la història recent de Barcelona:

Cualesquiera que fueren los derechos de la Capitanía General del Principado sobre los terrenos de la Barceloneta, acerca de los cuales el Ayuntamiento no entrará en cuestión, supuesto que no es este el lugar oportuno, es evidente que aquella Autoridad no tendría otro carácter, que el de un simple particular que enajena ó establece sus propiedades, por que así le conviene ó mira beneficioso á sus intereses, mas al hacerlo, no puede en manera alguna coartar ni menoscabar las atribuciones de la Corporación Municipal sobre la policía urbana y proyección y levantamiento de edificios, los cuales subsisten independientemente del contrato de enajenación ó enfiteusis que hubiese mediado entre el vendedor ó estabiliente y el comprador ó adquisidor, y esto es tan cierto é incuestionable, que á nadie sino a Sust se le ha ocurrido poner dudas y dificultades sobre un punto que es ya una vulgaridad trivial de puro sabido. [...] Pero se dice por el recurrente, que en diferentes períodos otros propietarios edificaron sin permiso de la Municipalidad y que no debe ser de peor condición que aquellos. V. E. sabe á qué causas fueron tales abusos debidos y cuántos disgustos importaron. Durante largos años y hasta muy reciente fecha⁷ Cataluña estuvo sujeta á un régimen excepcional, bajo el yugo más ó menos arbitrario de la autoridad militar, cuya

7. Reial decret de 20-IX-1858, que derogava l'estat de guerra vigent al Principat des del 1842.

influencia se hacía sentir siempre en todas las regiones oficiales, aun en las más ajenas á la política. Escudada en la zona polémica y bajo el carácter de dueña de los terrenos de la Barceloneta, cuyos títulos hacía derivar de aquellos reales privilegios de los primeros años del siglo pasado, invocados por Dn Jaime Sust, los enagenaba y concedía permisos para levantar nuevas habitaciones sobre las existentes, sin contar para ello con el Ayuntamiento, dando y aprobando ella misma los planos y perfiles que le parecían más convenientes; y á la sombra de estas circunstancias especiales, de este estado anormal, que no puede crear derechos estables y legales, llegó á venderse un terreno ocupado desde la creación de aquellos barrios por la vía pública más principal y los propietarios en ellos residentes dieron altura mayor á sus casas y hasta osaron en perjuicio general hacer desaparecer la calle referida, adelantando sobre su área las viviendas particulares. Barcelona ha presenciado estos y otros excesos, su Ayuntamiento ha protestado sobre ellos del modo que podía hacerlo y V. E. no ignora cuanta abnegación, cuanto exceso de amor á la localidad y cuanta prudencia y sufrimiento se ha necesitado en diferentes épocas para ser Concejal en Cataluña. Ahora bien ¿Aquellas arbitrariedades crean algún derecho? ¿El ejemplo de hechos abusivos cabe alegarlo, como tal, en la actualidad? [...] la adquisición del terreno de que se trata tuvo lugar [...] el día 5 del mes de Marzo de 1859, posterior por lo mismo á la Real orden de 9 de Diciembre de 1858, por la cual concediéndose el ensanche de esta Capital fué abolida la zona militar de la Ciudadela que comprendía por aquel lado la Barceloneta, viniendo en consecuencia el Ayuntamiento á asumir por completo la jurisdicción municipal que sólo épocas de fatal recordación pudieron desconocer. [...] A parte de estas consideraciones legales, no son menos atendibles las de conveniencia que ha invocado y tenido presentes el Ayuntamiento para oponerse á los deseos de D. Jaime Sust, supuesto que adelantando su edificio hasta el encuentro del paseo, contribuiría á la desaparición de la vía pública intermedia, existente desde la fundación de aquel barrio con el nombre de Calle Nacional, dando frente al puerto, cuya vía fué siempre la principal, y que por su regularidad y anchura, no sólo era el primer ornamento de aquella población marítima, sino también la que más favorecía el tráfico y operaciones del puerto, cuyo andén hartó limitado para las necesidades del comercio y de la marina lo ha quedado más todavía a consecuencia de las construcciones que mediante aquel estado de cosas se verificaron antes de la Real orden mencionada, con el simple permiso de la Capitanía General. Resuelto el Ayuntamiento á hacer desaparecer esas edificaciones, y á volver al Comercio las ventajas ó inconvenientes de que antes disfrutaba, hizo á la Capitanía General la proposición de adquirir los solares que todavía faltasen por enagenar, expropiando por utilidad pública á los adquirentes los que ya lo estaban, proposición que aceptó la autoridad militar, de manera, Sr. Excmo., que si sucesos posteriores no hubiesen hecho ineficaz aquella propuesta, resultaría la irregular anomalía, motivada por los abusos explicados, de haber el Ayuntamiento de pagar un terreno que era Calle y de cuyo dominio había disfrutado el Común desde la creación de la Barceloneta, lo cual es tanto como decir, que si algún día cambiadas

otra vez las cosas, quisiese la Capitanía General hacer uso de los antiguos privilegios, podría presentarse el absurdo de una población sin calles ni plazas, pues á tales resultados conducen los procedimientos que se adoptaron tan abiertamente opuestos á todo miramiento hacia la Corporación municipal, con la que para nada se contaba.

El cas de la Barceloneta, resolt finalment amb el reconeixement de les atribucions municipals, és una mostra de la seqüència d'enfrontaments que aniran en dues direccions durant l'alcaldia de Santa-Maria: entre propietaris i govern municipal, i entre govern municipal i administració de l'Estat. Les dificultats per exercir les competències municipals faran que l'alcalde es vegi obligat a realitzar múltiples gestions amb les instàncies superiors per intentar preservar l'espai públic davant dels interessos privats i sota la competència de l'Ajuntament.

El mateix conflicte entre les administracions municipal i estatal apareix en les obres dels ferrocarrils. El mostra la correspondència dels mesos de febrer i març de 1859 entre l'alcalde, el president de la Junta Directiva del Ferrocarril del Centro —que estava construint el ferrocarril a Martorell— i el governador civil. Josep Santa-Maria exigeix l'aturada immediata de les obres de l'estació, començades sense permís municipal i en possible contradicció amb el futur eixample, i l'empresa objecta que l'obra depèn del Ministeri de Foment i no de l'Ajuntament. L'alcalde defensa la prioritat de l'eixample i l'assumpció per part del govern municipal de totes les atribucions en els terrenys compresos en l'antiga zona militar, que abans competien el ram de guerra. L'empresa constructora del ferrocarril contesta que és evident que l'interès privat ha de cedir al públic, però que no és gens clar quan un interès públic —estació de ferrocarril— ha de cedir a un altre de públic —eixample—. L'empresa afegeix que l'alcalde assimila la prohibició de les obres del ferrocarril de Martorell a la prohibició a un particular de construir al casc o a les immediacions de la ciutat, i considera que Santa-Maria s'equivoca perquè l'obra del ferrocarril ha estat declarada d'utilitat pública pel govern. També qüestiona que l'Ajuntament tingui drets sobre les antigues zones militars. Posteriorment, com es temia l'alcalde, l'estació va bloquejar la Ronda prevista en el plànol de Cerdà en la confluència actual amb la Rambla de Catalunya.

Un conflicte semblant es produeix en les obres del ferrocarril de l'Est, amb la Sociedad del Ferrocarril de Barcelona a Arenys de Mar y Gerona, en terrenys venuts per Capitanía General «derivando derecho de una pragmática de 1715, cuya eficacia en nuestros días es cuanto menos dudosa».⁸

8. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 6a, escrit de la Comissió d'Eixample al ple, 28-III-1859.

Que es reformi la Llei d'expropiació forçosa de 1836

El govern municipal i en particular l'alcalde —com ens mostra la seva correspondència— tenien molt clar que la Llei d'expropiació forçosa, vigent des de 1836, impossibilitaria la reforma de la ciutat antiga i l'obertura de l'eixample respectant els interessos públics i amb una mínima celeritat. Semblava, per tant, imprescindible el canvi de la llei per dotar l'Ajuntament d'un instrument amb què abordar els reptes urbanístics. El 28 de maig de 1859, Josep Santa-Maria va enviar l'exposició a la Reina sobre la modificació de la Llei d'expropiació forçosa, una exposició aprovada en sessió plenària el dia 17. La proposta municipal començava de manera contundent:

El ensanche de Barcelona [...] sería en lo práctico una ilusión completa y desvaneciera las más legítimas esperanzas, si su realización debiese llevarse á cabo con las condiciones de las actuales leyes administrativas. [...] El estudio de la ley sobre espropiación forzosa por causa de utilidad pública ha dado á conocer, a medida que su aplicación ha sido más frecuente, que todas sus ventajas son para los particulares y para la Administración los inconvenientes. [...] si en casos particulares y aislados, en cierto modo de ninguna o escasa trascendencia, se ha encontrado defectuosa la ley, demasiado restrictiva para los intereses de la Administración, al paso que sobrado pródiga con los privados, con mayor razón todavía al tratarse de un hecho de tal naturaleza [l'eixample] que superará por su complicación y grandiosidad mismas las suspicaces previsiones.

Com a qüestió prèvia es demanava que, amb l'aprovació del plànol, el govern declarés explícitament que l'eixample de Barcelona era una obra d'utilitat pública en «todas las obras hacederas en conformidad con el mismo, así en los nuevos solares, como en la antigua Ciudad». Si aquesta qualificació era imprescindible per obrir un carrer o per enderrocar una casa, més ho havia de ser per construir una ciutat nova. D'aquesta manera l'Ajuntament quedaria facultat per emprendre els treballs fos quin fos el seu cost i el temps a esmerçar.

Una vegada establert aquest pressupòsit bàsic perquè l'obertura de l'eixample es pogués acollir a una futura Llei d'expropiació forçosa, que modificaria la vigent des de 1836, s'entrava ja pròpiament en les propostes per canviar la llei. Després d'algunes consideracions sobre les amargues experiències de l'Ajuntament amb la Llei d'expropiació, s'advertia que la proposta era de transcendència perquè «no abraza tan sólo los solares no edificados ó sea el terreno donde se asentará la nueva Ciudad, sino que partiendo del

principio de ser el ensanche á la vez mejora de la actual, se indican las reformas de que á este objeto es susceptible». És a dir, s'insistia en la necessitat de millorar també les condicions de vida a la ciutat antiga. Cal recordar que fins al 1879 no hi hagué una Llei d'expropiació forçosa que es referís a la reforma de l'interior de les poblacions.¹ El text analitzava a continuació les diferents situacions en què la llei vigent podia bloquejar el projecte d'eixample, a causa, per exemple, del principi que dictaminava que només es podia expropiar allò estrictament necessari:

El espíritu pues y la letra de la ley, son: 1º, que no se verifique la espropiación sinó de lo que fuese necesario; 2º: establecer trámites bastante largos para que quede justificada la absoluta necesidad de las obras.— Harto sabidas son las consecuencias de esto: quedan más de una vez fracciones de terreno en las que no puede levantarse edificio alguno regular y veces ha habido en que circunscrito el Ayuntamiento á espropiar lo absolutamente indispensable, un propietario ha sostenido con ahínco que sí se le podía espropiar de los bajos, no de lo alto de un edificio, dando con esto lugar á cuestiones de solución imposible.

Com a precedent a imitar, s'esmentava la solució per cobrir els buits de la llei vigent aplicada a la Puerta del Sol de Madrid. La regulació d'aquestes obres establia com a condició necessària per tal que els propietaris conservessin els solars que quedaven fora del perímetre d'expropiació, que l'àrea fos, com a mínim, de 300 metres quadrats amb 12 metres lineals de façana. Si no complien aquestes mides, serien expropiats.²

Nuestra ley de espropiación forzosa tiene dos vacíos inmensos: uno el no hacer distinción entre obras y obras; y otro el no hacerse cargo de que el ser espropiado es una desgracia de la que se puede pedir indemnizar, no un privilegio para hacer un negocio. Limitada la administración así en las obras urbanas como en las de campo á espropiar lo absolutamente indispensable para la obra, verifica en la práctica que, hecha aquella, queden áreas absolutamente inedificables, ó en las que no permite la higiene que se edifique, ó edificios que la higiene exige sean derribados. El Ayuntamiento no puede sin embargo espropiar estas áreas ó edificios; pero está obligado á recibirlos cuando no quiere el propietario retenerlos en su poder. El Ayuntamiento tiene el derecho de verificar una espropiación por una razón de utilidad pública que es la

1. Vegeu Martín BASSOLS COMA: *Génesis y evolución del derecho urbanístico español*, Madrid, Montecorvo, 1973, 2a part, cap. 3.

2. Vegeu la llei de 28-VI-1857 sobre les obres de la Puerta del Sol, art. 2n, dins Modesto FOSSAS PI, *Tratado de Policía y Obras Públicas Urbanas en el concepto de su legislación antigua y moderna*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez y compañía, 1872, pàg. 482.

salud, que es una mejora en las vías de comunicación, que es el orden mismo; y el Ayuntamiento no puede espropiar por razón de salud y de ornato estas fracciones que deja la espropiación hecha por utilidad pública ¿Qué es entonces esta mejora en la salubridad, en las vías de comunicación, en el bello aspecto de la Ciudad, que deja lugares insalubres y de repugnante aspecto? Contradictorio como halla todo esto, no lo ve sin embargo el Ayuntamiento tan injusto é irritante como el derecho que tienen los propietarios de ceder las fracciones de las áreas en las que no puede levantarse un edificio, y que no pueda la administración espropiarlo. Si hay quien necesite el terreno ó esperanzas de que lo haya, el propietario no cede el derecho: si le ha de ser inútil, se cede á la administración. No, el ser espropiado es una desgracia de la que se puede reclamar indemnización, no es un beneficio, no es una donación, no es un medio de especular. El respeto á la propiedad no es esto; el respeto á la propiedad es considerar los derechos del propietario antes de decretarse la espropiación y resistirse á declarar la espropiación, cuando no es necesario; no es sacrificar los intereses de la administración que es propietaria también; no es sacrificar las áreas de ésta á las ganancias de aquel.

L'Ajuntament proposava que tota expropiació d'aquesta mena compregués no només la part necessària per obrir el carrer en qüestió, sinó també les àrees que quedessin fora del perímetre sempre que no s'hi pogués aixecar un edifici de 200 metres quadrats amb igual espai destinat a patis, jardins, horts o d'altres llocs d'esbargiment. Si les fraccions expropiades no tenien aquestes mides, s'adjudicarien als propietaris contigus, que, si no les volien, podrien ser expropiats per l'Ajuntament.³ Aquest procediment era similar al que estipulava la llei francesa de 1852, esmentada en la proposta municipal, però la francesa es limitava a dir que s'expropiarien les porcions que no permetessin la construcció d'edificis salubres, sense concretar l'extensió mínima.⁴

El text municipal analitzava també els casos en què fos necessària la supressió d'un carrer o l'eixamplament fins a un cert límit, i això impliqués la desaparició total o parcial dels edificis. Proposava que l'Ajuntament estigués facultat per fer-ho i per expropiar-hi els edificis quan convingués.

Pel que fa a l'eixamplament de carrers, en cas que s'hagués d'enderrocar parcialment un edifici, les fraccions inhabitables de l'edifici serien alienades i adquirides pels propietaris de la vorera immediata al carrer paral·lel, així

3. L'Ajuntament doblava així l'àrea proposada per la Comissió Consultiva, que considerava que s'havien d'expropiar els terrenys que quedessin fora del perímetre de les obres, si no es podia aixecar un edifici de 200 metres quadrats i cinc metres de profunditat i façana sense preveure espai per a patis, jardins i horts.

4. Art. 2n del Decret de 26 de març de 1852, relatiu als carrers de París.

tindrien façana a la via eixamplada i estarien compensats amb la consegüent revalorització:

Puede ocurrir también el caso no precisamente de suprimir una calle, sí empero de ser conveniente ensancharla hasta cierto límite, y puede ocurrir además con ocasión de esto que inmediatas y paralelas á uno ó ambos lados haya otras calles. Los edificios de la que deba ser ensanchada pueden suprimirse total ó parcialmente. En el primer caso ninguna cuestión surtiría supuesto que los dueños de edificios en la calle ó calles paralelas darían fachada á la ensanchada, resultando realmente el de una supresión de calle; mas en el segundo pueden quedar fracciones de edificio inhabitables, las cuales han de ser enagenadas. ¿Quién empero se encarga de ellas? Lo más regular y lógico en concepto del Ayuntamiento sería que los dueños de edificios de la acera inmediata á la calle paralela las adquiriesen, dando también fachada á la calle ensanchada, y si fuesen los de la acera opuesta, deberían pagar además el valor del terreno de esta calle que con aquellas fracciones vendría á formar parte de sus edificios, cuyas fachadas darían del mismo modo frente á la calle ensanchada. En el caso de no quererlas, como tampoco el terreno de las calles podrían ser espropiados de sus edificios, en el modo arriba espuesto.

Un dels aspectes més conflictius era la llarguíssima tramitació de les expropiacions sota la llei vigent, que beneficiava els propietaris i bloquejava l'actuació municipal:

[...] sin olvidar tampoco la cuestión de trámites de la espropiación, una de las más vitales, de las más ocasionadas á graves abusos y de las en que la Administración por no haberse tenido en cuenta en la ley vigente los sanos principios en la materia, con haberse exagerado el derecho de propiedad, ha sentido más los perjuicios.

La proposta era una simplificació màxima del procés: tot plànol de l'Ajuntament que afectés la propietat expropiada hauria de fer-se públic durant quinze dies; hi hauria un termini de vuit dies per a les al·legacions dels propietaris si es tractava d'expropiacions parcials de terrenys, i d'un mes per a aquelles que implicaven la supressió o eixamplament de carrers. Esgotats els terminis, l'Ajuntament passaria l'expedient al governador civil, que fixaria definitivament les expropiacions després d'escoltar el Consell Provincial. Contra aquesta resolució el propietari només podria presentar un recurs de cassació per no haver-se seguit els tràmits pertinents o per abús d'autoritat.

De manera notòria, aquest procés expropiador afavoria l'interès públic enfront del propietari particular, el qual no tindria marge de maniobra amb una regulació en terminis tan curts.

Un esperit semblant inspirava la normativa per fixar el valor de les expropiacions. Sobre la compensació entre beneficis i perjudicis plantejava que la llei havia d'incloure una disposició explícita que sancionés el que, fins al moment, havia estat jurisprudència practica. Es a dir, del valor que l'Administració pagués al propietari expropiat, s'hauria de restar la revalorització que experimentés la part no expropiada en guanyar una façana al carrer, per exemple. Una de les còpies de la proposta municipal de modificació de la llei d'expropiació forçosa està arxivada junt amb la traducció de la llei francesa sobre expropiació per causa d'utilitat pública de 1841 —promulgada inicialment per aplicar-la a les obres dels ferrocarrils— que sancionava aquest tipus de compensacions. Després d'esmentar la legislació francesa, la proposta municipal determinava:

La Administración que tiene derecho para espropiar debe tenerlo para ofrecer al espropiado el valor de lo mismo y la Justicia y la conveniencia dicen que cuando el propietario acepta la oferta de la Administración queda el negocio terminado. Basta que el propietario tenga el derecho de rehusar la oferta de la Administración y que haya un tribunal al que apelar de la decisión de aquella.

El tribunal seria un jurat compost de cinc individus sortejats entre els cent majors contribuents amb finques a Barcelona. S'establia també que, si el jurat considerava que l'Administració tenia raó, recaigués el cost del procés en el propietari, i si no, que pagués l'Administració. D'aquesta manera:

[...] se ahorrarán no pocas dilaciones y no poco gasto á la Administración, terrible balumba que ahora embaraza, retarda y para á veces su acción y su voluntad de hacer el bien público.

Totes aquestes disposicions pretenien evitar les llarguíssimes tramitacions que afavorien els propietaris i dificultaven l'acció municipal en la planificació i gestió de l'espai públic.

Val a dir que aquesta exposició incorporava les esmenes que la Comissió Consultiva havia fet al text que li havia presentat l'Ajuntament. La primitiva proposta municipal era encara més reguladora, plantejava unes bases per fer expropiacions parcials en el cas de l'eixample que xocaren amb l'oposició frontal de la Comissió Consultiva. L'Ajuntament proposava que, una vegada adoptat el plànol, es convoqués tots els propietaris que volguessin edificar perquè manifestessin la conformitat amb les condicions següents, en el termini de vuit dies:

1a) Construir segons les prescripcions municipals.

2a) Satisfer la quantitat que l'Ajuntament fixés per contribuir al pagament del valor dels terrenys destinats a carrers, places i edificis públics, construcció de clavegueres, aqüeductes, empedrats, fonts, monuments, passeigs i altres objectes d'ornament i mobiliari urbà. Aquesta quantitat no podria baixar de la meitat del valor del terreny abans de la construcció, ni excedir-ne el valor.⁵

3a) Obligació d'edificar dins de quatre anys, o més si així ho acordava l'Ajuntament. Els propietaris que no responguessin aquest requeriment s'entendria que renunciaven al dret de tempteig, és a dir, a tenir preeminència sobre altres adquiridors que hi optessin i, en conseqüència, es procediria a l'expropiació dels seus terrenys quan altres els demanessin d'acord amb les condicions prèvies.

Els membres de la Comissió Consultiva consideraren que, segons els seus principis jurídics, no es podia demanar una llei que possibilités aquest tipus de mètode expropiador —sobretot amb la condició 3a— ni tampoc que impliqués l'obligació de respondre si s'acceptaven o no les condicions de l'Ajuntament.⁶ El govern municipal acceptà l'opinió de la Consultiva, suprimí l'obligació d'edificar en un termini concret, i incorporà les propostes que hem vist sobre qüestions com ara què s'havia de fer amb les fraccions de solars, supressió de carrers, tràmits de les expropiacions i manera de fixar el valor de les expropiacions.

Després de cursar aquesta exposició, Josep Santa-Maria va escriure als diputats a Corts per Barcelona, Pascual Madoz Ibáñez, Laureà Figuerola i Ballester i Jaume Badia i Padrines perquè hi donessin suport. Els envià còpia del plànol topogràfic de Barcelona, de les bases del concurs d'eixample, de les dues exposicions dirigides a la reina per l'Ajuntament i subratllà especialment que la Llei d'expropiació forçosa vigent «ha ofrecido no pocos inconvenientes á efecto de la demasiada prodigalidad con que favorece los intereses particulares, sin ningunas garantías para la administración».

Pascual Madoz i Laureà Figuerola es mostraven optimistes en carta de 2 de juliol dirigida a Josep Santa-Maria: «Ayer hemos tenido una larga conferencia con el Sr. Presidente del Consejo de Ministros, y en ella pudimos convencernos que no ha de ofrecer gran dificultad la reforma de la actual ley de expropiación forzosa aplicable al ensanche de Barcelona. El Sr. Conde

«Edificio de la Lonja». Foto d'August Brauneck, 1860, RB

de Lucena⁷ nos manifestó que trataría este punto en Consejo de Ministros, porque debería ser objeto de un proyecto de ley sometido á los cuerpos colegisladores». Sobre la concessió al municipi dels terrenys de les antigues fortificacions, comunicaven: «Declarados bienes nacionales ya los terrenos que ocupaban antes las murallas y trasladada al Ministerio de Hacienda la

5. Diu textualment: «del valor del terreno en el estado actual, ni esceder del todo de dicho valor, haciéndose la clasificación por calles y plazas, etc.».

6. Vegeu «Cuestiones de derecho relacionadas con el ensanche», a *Resoluciones de la comisión consultiva de ensanche*, Barcelona 1859, Imprenta de Narciso Ramírez; estan reproduïdes dins ESTAPÉ, vol. III, d'Ildefonso CERDÀ, *Teoría general de...*, pàg. 383-420.

7. Leopoldo O'Donnell y Joris, comte de Lucena i vescomte d'Aliaga; el 1860 se li va concedir el títol de duc de Tetuán.

intervención de estas fincas, supone el Sr. Conde de Lucena que debe darse cuenta á las Cortes de cualquiera desmembración que haya de hacerse. No es esta nuestra opinión, porque por la ley de 1.º de Mayo de 1855, escepción 1.º del artículo 2.º puede destinarse al servicio público el todo ó parte de las murallas». Es referien a l'article de la Llei de desamortització de Pascual Madoz que exclouïa de la venda els edificis i finques destinats, o que el govern destinés, al servei públic. És a dir, si l'Ajuntament instal·lava edificis públics a la franja de les antigues muralles, els terrenys no serien venuts a particulars, però feia falta una voluntat política per part del govern.

Malgrat les expectatives optimistes dels diputats, la proposta municipal de modificació de la Llei d'expropiació forçosa va ser rebutjada pel govern amb la Reial ordre de 2 d'agost de 1859, comunicada pel governador civil a Josep Santa-Maria el 10 d'agost. Les raons governamentals eren que la capacitat legislativa era competència de les Corts, i instava l'Ajuntament que acomplís estrictament la llei. En realitat, la proposta municipal era fortament reguladora i anteposava l'interès públic al particular. En canvi les dues comissions representatives dels propietaris, de l'interior i de l'exterior de la ciutat, eren fermes defensores de la Llei d'expropiació forçosa vigent. El govern de l'Estat va fer costat als propietaris i posteriorment —el 1864— aprovà una Llei d'eixample favorable als propietaris particulars que frenava les iniciatives de l'Ajuntament, en reservar-se el govern les atribucions reguladores sobre la nova ciutat. Això canviaria posteriorment amb la llei de 1876, que concedia als ajuntaments la redacció de les ordenances d'edificació i, en l'àmbit de l'eixample, l'Estat només es reservava aquesta atribució en el cas que l'Ajuntament no les aprovés en un termini molt breu.⁸

Com han explicat detalladament Ramon Grau i Marina López, la pràctica consuetudinària a Barcelona per evitar la paralització que suposava l'aplicació de la Llei d'expropiació forçosa era que els propietaris cedissin gratuïtament el terreny necessari per obrir carrers i renunciessin al dret d'indemnització. L'Ajuntament pagava les obres d'utilitat pública (places, passeigs, fonts i edificis públics) i els propietaris dels solars afectats abonaven proporcionalment les despeses de les obres considerades alhora d'utilitat pública i privada (empedrat, clavegueram i voreres).⁹ En canvi, la Llei d'eixample de les poblacions

8. Vegeu Joaquín SABATÉ: *El proyecto de la calle sin nombre. Los reglamentos urbanos de la edificación París-Barcelona*, Barcelona, Caja de Arquitectos, 1991, pàg. 264.

9. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ: «L'Exposició Universal de 1888 en la història de Barcelona», dins Ramon GRAU (dir.), *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari*, Barcelona, L'Avenç, 1988, pàg. 196. El treball de R. GRAU i M. LÓPEZ ofereix un rigorós i documentat estudi des de la gènesi de la Barcelona moderna fins a l'Exposició Universal de 1888; és la principal obra de referència d'aquest període.

«Palacio de S. M. y fuente monumental del mismo (21 de Setiembre de 1860)». Foto d'August Brauneck, RB

aprovada el 29 de juny de 1864 «no s'ocupa de l'espínós tema de l'expropiació de les zones laterals, vinculat des de sempre al problema de la reforma interior i no al de les eixamples, però no rectifica tampoc els criteris de la Llei d'expropiació forçosa aplicables a la nova urbanització i estipula, per tant, que tota expropiació ha d'anar acompanyada per la indemnització corresponent. No hi queda, doncs, reconeguda la pràctica assimilada per tots els agents, públics i privats, que intervenen en la urbanització del Pla de Barcelona».¹⁰ Així, la llei de 1864 va frenar la urbanització de l'eixample i va fer inviable la reforma, tant la proposada per Garriga i Roca com la de Cerdà.

10. GRAU i LÓPEZ: «L'Exposició Universal de...», pàg. 208.

Però tornem a 1859. Abans de la Reial ordre de 2 d'agost, que rebutjava la proposta municipal de reforma de la Llei d'expropiació forçosa, s'havia dictat la del 7 de juny que, negligint el concurs convocat pel govern municipal, adjudicava per decret l'eixample de Barcelona al projecte d'Ildefons Cerdà. Com que la comunicació de la Reial ordre de 2 d'agost va coincidir amb la recepció d'una altra Reial ordre, de 31 de juliol, que matisava la de 7 de juny, l'Ajuntament no va insistir en la modificació de la llei fins a passar les vicissituds del concurs per al projecte d'eixample, com es veurà més endavant. El 13 de desembre, l'alcalde envià al governador civil una exposició sobre modificació de la Llei d'expropiació forçosa que només es diferenciava de l'anterior en el fet que demanava que es presentés com a projecte de llei als cossos colegisladors.

Que es porti a terme l'eixample i siguin respectades les competències municipals

El 4 de febrer de 1859, el govern municipal nomenà una comissió a Madrid, formada pels diputats a Corts per Barcelona Pascual Madoz, Laureà Figuerola i Jaume Badia, perquè secundés davant del govern els desitjos i peticions de l'Ajuntament sobre l'eixample. Madoz i Figuerola contestaren immediatament posant-se a les ordres de l'Ajuntament i posteriorment Madoz comunicà que tots tres estaven constituïts en comissió per gestionar a Madrid el més convenient per a l'eixample. L'estreta relació amb Barcelona de Pascual Madoz, polític progressista originari de Pamplona, es remuntava a 1854, quan va exercir-hi de governador civil del 10 d'agost a l'1 d'octubre en uns moments crucials per a la ciutat en què s'iniciava l'enderroc definitiu de les muralles i, al mateix temps, s'estenia dins del recinte una letal epidèmia de còlera.¹ Per la seva banda, el també progressista Laureà Figuerola havia estat regidor síndic de l'Ajuntament en el consistori de 1843 en què Santa-Maria havia exercit d'alcalde i de president de la Junta d'Enderroc de les muralles.

Si bé Cerdà relata que va mostrar a Madoz el seu projecte d'eixample l'abril de 1859 i que aquest es va oferir a fer les gestions necessàries davant del govern perquè tingués èxit, si calia,² a la pràctica, com veurem, Madoz va actuar durant tot aquest procés com a delegat de l'Ajuntament de Barcelona a Madrid. No s'ha de confondre la cortesia i/o el treball d'obrir camins perquè els documents circulin dins de les institucions amb un *parti pris* de les persones que hi intervenen. Si les gestions que feia d'ofici com a representant de l'Ajuntament de Barcelona fracassaven, Madoz podia quedar bé amb Cerdà i amb el consistori, i no arriscar-se a expressar discrepància. Ara bé, l'actuació en representació del govern municipal va més enllà de la pura formalitat. Madoz va acompanyar personalment els regidors a entrevistar-se amb cada ministre per defensar el resultat del concurs de projectes per a l'eixample i demanar que fos consultada la Junta Superior de Policia Urbana del Ministeri de Governació. També es va reunir en sessions de treball amb el guanyador del concurs Rovira i Trias per preparar la defensa del seu projecte. Potser va influir en aquesta actitud la manera com es van desenvolupar els esdeveniments amb l'aprovació per reial ordre del plànol de Cerdà al marge de l'Ajuntament.

1. Vegeu BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan...*

2. Ildefonso CERDÀ, *Diario-Índice Cronológico*, dins *Teoría de la...*, *Cerdà y Barcelona*, pàg. 639.

«Salida de los nuevos novillos al redondel». L'alcalde Josep Santa-Maria com a auriga d'un cotxe que és l'edifici de les cases consistorials. *El Café*, 11-XI-1860, BC

A la reunió de 4 de febrer de 1859, el ple del consistori va acordar que els arquitectes municipals Francesc Daniel Molina i Josep Fontserè i Domènech traslladessin geogràficament el plànol topogràfic de Cerdà —que estava a l'escala d'1 per 5.000 i resultava massa petit per apreciar els carrers i places— a l'escala d'1 per 1.000, i que hi dibuixessin les parts edificades en aquell moment i els passeigs, camins i viaranys. A més, com que també hi havia un plànol de la ciutat antiga a escala d'1 per 1.000, es podria treballar amb la mateixa mida en el projecte d'eixample. Els arquitectes es van comprometre a tenir-ho fet en 30 dies, és a dir, pels volts del 4 de març.

A la carta de Josep Santa-Maria al governador civil, que conté aquests detalls, es trasllueix, una vegada més, la sensació d'estar en una conjuntura favorable a l'eixample, que, no obstant, penja d'un fil que en qualsevol moment es pot trencar: «V. E. comprenderá desde luego en su ilustración cuán importante sería ese dato [el plànol a escala 1 per 1.000] para las operaciones y resoluciones sucesivas siquiera causas, hoy inesperadas, dificultades mañana el proyecto». Un dels arquitectes municipals fou encarregat de fer una còpia del plànol que delimitava les zones militars de Montjuïc i la Ciutadella, a què feia referència la Reial ordre de 9 de desembre de 1858.

El dia que es van prendre tots aquests acords —4 de febrer de 1859— el govern municipal encara no coneixia la reial ordre que autoritzava Ildefons Cerdà a fer els estudis per a l'eixample. L'alcalde i altres regidors van parlar de convocar el concurs de projectes, però es va ajornar, atès que en aquell

moment calia prendre la decisió sobre les còpies del plànol topogràfic indispensable per traçar el d'edificació.³

Convé fer aquest aclariment, perquè s'ha afirmat que, en veure la davantera que prenia Ildefons Cerdà, el municipi precipità el concurs de projectes.⁴ La cronologia i la documentació mostren, en canvi, que l'Ajuntament presidit per Josep Santa-Maria sempre havia tingut la idea de convocar el concurs. Recordem que l'alcalde no va admetre el plànol d'eixample de l'arquitecte municipal Garriga i Roca, l'agost de 1858, i va mantenir que l'Ajuntament no avalava cap projecte. Cerdà viatjà a Madrid el 29 d'agost de 1858 i s'hi quedà fins al gener de 1859. Poc després de concedir l'eixample el desembre de 1858, Cerdà, amb molt bones relacions a la capital, aconseguí que el Ministeri de Foment li encarregui els estudis sobre l'eixample i la reforma de Barcelona. L'enginyer no informa prèviament l'Ajuntament de la seva demanda ni, molt més greu, el govern de l'Estat tampoc no consulta l'Ajuntament abans de prendre la decisió d'encarregar-li els estudis. A més, si bé a l'*Índice Cronológico* de Cerdà hi figura que el 26 de març l'enginyer «pasa un oficio al Ayuntamiento dándole la cuenta del estado de sus trabajos. No mereció contestación», no hi ha constància d'aquest ofici a la documentació municipal. No se'n troba referència ni a les actes del Consell Plenari, ni a tot l'expedient de l'eixample, ni a la correspondència, ni a la secretaria de l'alcaldia, i cal dir que la documentació municipal sobre l'eixample, d'aquesta època, està curosament arxivada. No hi ha, doncs, cap prova que la notificació arribés a l'Ajuntament, si és que en realitat es va enviar. De tota manera, el 26 de març, gairebé dos mesos després que li encarreguessin els estudis, ja no era ni el moment ni la manera de fer aquesta comunicació al govern municipal. Com a colofó, Cerdà, si volia, es podia presentar al concurs convocat per l'Ajuntament, i si no el guanyava la decisió última estava en mans del govern, que podia aprovar el seu projecte si el considerava millor que el guanyador. Com veurem després, representants municipals que es van desplaçar a Madrid van demanar reiteradament que s'hi presentés.

D'altra banda, Cerdà accelerarà al màxim la presentació del projecte per avançar-se al concurs municipal, fins al punt que el presenta al Ministeri de Foment quan encara no té acabat el pla econòmic. Al *Diario-Índice Cronológico* relata les presses que ell mateix dóna a Foment per a la tramitació del projecte el mes d'abril:

3. Recordem que el 27-XI-1855 l'Ajuntament ja havia resolt que el plànol d'eixample es triaria per concurs públic.

4. Vegeu Eva GIMENO: «La gestació de l'eixample de Barcelona: el concurs municipal de projectes de 1859», dins *Cerdà, urbs i territori, una visió de futur*, Barcelona, Electa 2a edició, 2002.

- 17 de abril.- [...] El director [director general d'obres públiques del Ministeri de Foment] nos recibió muy bien, diciendo que tendría el gusto de examinar el trabajo en las próximas fiestas de Semana Santa; pero habiéndole observado que convenía el pronto despacho dijo que así se haría y que aguardaría a examinarlo cuando volviera de la Junta consultiva [de Caminos, Canales y Puertos].
- 18 de abril.- [...] Se llevó este oficio [de remissió del projecte al Ministeri de Foment] al Ministerio el cual le puso el decreto marginal previniendo a la consultiva que se despachase con toda urgencia y en Junta plena por la gravedad del asunto. La Junta pasó sin pérdida de tiempo a la primera sección, el trabajo para que formulase un informe y esta lo pasó a su vez al individuo encargado de examinarla y redactar un informe que fue el Sr. D. Lucio del Valle. De modo que por la noche del mismo día supimos ya que estaba en poder de éste el mentado trabajo.⁵

El *Diario de Barcelona* d'11 de febrer publicava la Reial ordre del dia 2 que autoritzava Ildefons Cerdà a verificar en el termini de dotze mesos els estudis de l'eixample i reforma de Barcelona, sense perjudici dels drets de propietat, si bé es considerava aquesta gràcia sense dret a la concessió definitiva. L'Ajuntament en va ser informat oficialment el 15 de febrer, amb un escrit del governador datat el dia 11.

Al començament del ple extraordinari sobre l'eixample del 12 de febrer, Ignasi Llasera informà que havia aconseguit del Ministeri de Guerra una reial ordre per la qual es posaven a disposició del Ministeri d'Hisenda tots els terrenys pertanyents a l'Estat que estaven a càrrec del ram de guerra, mesura que en facilitaria l'adquisició, i mostrà tot el seu suport a l'Ajuntament en el procés d'eixample. L'alcalde va agrair la col·laboració del governador i la dels vocals i corporacions representades a la Comissió Consultiva que es constituïa en aquella sessió. En aquest últim agraïment quedava delimitada, una vegada més, la funció d'assessorament de la Comissió: «[l'alcalde] da las gracias á los vocales de la Comisión consultiva y á las Corporaciones que representan por haber respondido tan generosamente al llamamiento de este Cuerpo municipal, que ilustrado más y más con los superiores conocimientos de la Consultiva, podrá así obtener en sus acuerdos el acierto á que aspira y dejar satisfechas las legítimas esperanzas de sus administrados».⁶ També foren comunicades totes les accions que havia iniciat el govern municipal —des del coneixement de la Reial ordre de 9 de desembre anterior que concedia

5. CERDÀ, *Diario-Índice Cronológico...*, pàg. 639.

6. AMAB, Actes del Consell Plenari 1859, 12-II-1859.

l'eixample il·limitat— amb la finalitat de començar com més aviat millor la gran obra tan esperada per la ciutat.

Els membres de la Comissió Consultiva d'Eixample eren: Josep Santa-Maria (alcalde i president de la comissió), Joan Agell i Torrents (Universitat Literària), Antoni Barrau i Esplugas (Junta de Comerç), Antoni de Bofarull i de Brocà (Acadèmia de Bones Lletres), Manuel de Bofarull i de Sartorio (arxiver de la Corona d'Aragó), Joaquim Bonet i Viñals (Escola de Nàutica), Ramon de Casanova i de Mir (Junta d'Agricultura), Manuel Duran i Bas (Societat Econòmica d'Amics del País), Ramon Ferrer i Garcés (Junta Provincial de Sanitat), Josep Ferrer i Vidal (Junta de Fàbriques), Comte de Fonollar (Institut Agrícola Català de Sant Isidre), Marià Flotats (diari *El Telégrafo*), Roman de Lacunza (diari *La Corona*), Joan Magaz i Jaime (Acadèmia de Medicina), Pau Milà i Fontanals (Comissió de Monuments), Antoni Rave i Bergnes (Acadèmia de Ciències Naturals i Arts), Manuel Rimont (*Diario de Barcelona*), Elies Rogent i Amat (Acadèmia de Belles Arts), Pompeu Serra i Carbonell (Diputació Provincial), Pere Sirarol i Maymó (Junta Municipal de Sanitat), Estanislau Reynals i Rabassa (Acadèmia de Jurisprudència), Víctor Balaguer i Cirera, i Joan Mañé i Flaquer.

Cal precisar que la comissió era «consultiva», com indicava el seu nom, i no executiva. És a dir que l'Ajuntament, després de sentir l'opinió de la Comissió Consultiva en els casos que considerés necessari, acordaria el que li semblés més convenient i ho proposaria al govern de l'Estat que era a qui corresponia la decisió final sobre l'eixample de la ciutat. La Llei d'ajuntaments de 1845, vigent en aquell moment, reconeixia a les municipalitats el dret de deliberar i d'ésser consultades per part del govern respecte de l'eixample de les poblacions. El caràcter consultiu de la Comissió havia quedat explícit a la sessió del ple de 19 de gener quan se n'aprovà la constitució i l'alcalde afirmà que amb la Comissió Consultiva l'Ajuntament no perdia la iniciativa que li corresponia. En la mateixa direcció es pronunciava el dictamen de 25 de gener que autoritzava a la Comissió d'Eixample de l'Ajuntament per tal que «en nombre y representación de este Cuerpo pueda dirigirse á la consultiva en los casos en que considere conveniente oír su parecer».⁷

A data 5 d'abril els arquitectes municipals no havien fet les còpies ampliades del plànol topogràfic de Cerdà de 1855 i l'Ajuntament encarregà a Gustavo Wailb que en fes dues-centes còpies litografiades per proporcionar-les a aquells que participessin en l'aixecament del plànol general d'eixample. Al contracte signat per Santa-Maria i Waild s'especificava que l'Ajuntament s'encarregaria de fer marcar en el plànol les avingudes o caps de carrers de la

7. AMAB, Actes del Consell Plenari, 25-I-1859, fol. 28v.

«Vista general de Barcelona». Foto d'August Brauneck, 1860, RB

ciutat antiga i també les demarcacions militars de Montjuïc i la Ciutadella, amb la finalitat que quedessin fixades en les còpies litografiades.

Les bases del concurs d'eixample: normativa per a la creació d'una nova ciutat alternativa, higiènica i habitable

La consciència que la ciutat nova de l'eixample, una ciutat alternativa en molts aspectes, havia de regular-se amb noves normes està present ja en la convocatòria del concurs. La investigació de Joaquim Sabaté ho ha formulat així:

Las bases para el concurso de Ensanche en sus tres versiones sucesivas constituyen ya de hecho sus primeras preordenanzas y manifiestan explícitamente la intención de construir una ciudad radicalmente distinta de la existente. Esta distinción se cifra en la mejora de ciertos elementos ya observados en las ordenanzas vigentes —alineaciones más desahogadas y mejores alturas— pero muy esencialmente en la regulación novedosa de otros —forma y tamaño de parcelas y manzanas, su ocupación—, en la reclamación de una rica variedad de tipos edificatorios o en la llamada de atención sobre aspectos clave del futuro desarrollo del ensanche —expropiaciones y regularización de parcelas, costeamiento, urbanización...⁸

8. Joaquim SABATÉ I BEL, *El proyecto de la calle sin nombre. Los reglamentos urbanos de la edificación*, Tesi doctoral dirigida per Manuel de Solà Morales, Barcelona, ETSAB UPC, 1986, vol. I, pàg. 41-42. Aquesta tesi és el treball originari que després es va publicar com a llibre, anteriorment citat, amb modificacions. Les cites que incloc a partir d'aquí són del llibre.

És a dir, la nova perspectiva oberta per l'enderroc de les muralles permetia a l'Ajuntament posar en primer terme les condicions higièniques de la ciutat, en un moment en què l'oportunitat de dissenyar una ciutat nova coincidia amb d'altres importants factors com eren l'augment de la indústria, l'empenta demogràfica i la gran expansió que oferia la recent infraestructura del ferrocarril.⁹

Projecte de bases de l'Ajuntament per a l'eixample

El 23 de febrer, el consistori lliurava a la Comissió Consultiva el projecte de Bases per a l'eixample de Barcelona. Proposava en paral·lel impostos i d'altres mesures per obtenir els enormes recursos que serien necessaris, així com una reforma de la Llei d'expropiació forçosa. La filosofia del finançament que avançava el consistori implicava que l'eixample havia de ser sufragat pels propietaris dels terrenys de fora de les muralles, que en serien els grans beneficiaris. L'Ajuntament proporcionava també a la consultiva la documentació de les iniciatives municipals engegades des de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858 que concedia l'eixample. El material de treball incorporava altres escrits, com ara el dictamen sobre el nou eixample de Barcelona elaborat el 1855 per a la Societat Econòmica d'Amics del País, a càrrec de Pau Valls i Bonet, tinent

9. Vegeu SABATÉ I BEL: *El proyecto de...*, pàg. 229.

d'alcalde el 1854 i secretari de la comissió composta per Josep Bertran i Ros, Josep Oriol Mestres i Joan Illas i Vidal.

Segons Sabaté, el projecte de Bases per a l'eixample recollia aportacions de treballs anteriors, entre ells les discussions al voltant de les ordenances aprovades el 1856 i algunes propostes del dictamen citat de Pau Valls respecte de l'augment de l'amplada de les vies, la dimensió de les illes, la limitació de l'alçada dels edificis i la preocupació pels serveis urbans. També eren recollits alguns principis de la memòria de l'avantprojecte de Garriga i Roca, com la necessitat de bones condicions higièniques i la proposta de fixar el nombre de pisos i classificar en ordres els carrers.¹⁰

Pel que fa a aquests temes comuns a les normatives de l'època, destaquen les bases 5a i 9a. La 5a base proposava 60 metres d'amplada per als bulevards, 30 metres per als passeigs, 22 metres per als carrers de primer ordre, 16 metres per als de segon ordre i 12 metres per als de tercer ordre o transversals. Les dimensions eren considerables, si tenim en compte que la mitjana dels carrers de la ciutat antiga era de poc més de 4 metres d'amplada. La base 9a regulava l'alçada de cada pis i permetia construir només quatre plantes (baixos i tres pisos) i no les cinc permeses a la ciutat antiga, que sovint s'havien convertit en sis o set de manera il·legal.

És més interessant, però, com ha remarcat Joaquim Sabaté, el fet que el projecte inclou qüestions que encara no s'havien plantejat en els reglaments o debats anteriors, com ara la regulació de l'illa de cases i de la parcel·la, amb la intenció d'aconseguir una millora en les condicions d'habitabilitat: «A la dimensió ilimitada sobre el paper de la propuesta de ensanche, se añade de inmediato la exigencia del Ayuntamiento de que éste se proyecte con un trazado generoso en la sección de sus calles y en el tamaño de sus manzanas».¹¹ En aquesta direcció, la base 8a del projecte estipulava que cada edifici hauria de tenir, com a mínim, el mateix espai destinat a patis, jardins, horts o altres llocs d'eixamplament que la part edificada. És a dir, establia una ocupació màxima en planta de les construccions i reservava a jardins i patis la meitat, almenys, de la parcel·la. Així mateix, la base 10a disposava que les illes de cases haurien de tenir la grandària necessària per incloure un espai sense edificar, com a mínim, el doble del de la part construïda. D'aquesta manera l'edificació ocuparia 1/3 de l'illa i gaudiria d'un espai lliure de relativa amplitud (primer suggeriment del pati central).

Juntament amb les Bases, l'Ajuntament exposava les seves idees sobre la urgència d'una reforma de la Llei d'expropiació forçosa, imprescindible per

10. SABATÉ I BEL: *El proyecto de...*, pàg. 234.

11. SABATÉ I BEL, *El proyecto de...*, pàg. 236.

construir l'eixample. El govern municipal al·ludia a les pressions dels propietaris dels terrenys immediats al passeig de Gràcia que pretenien començar a construir i, per evitar-ho, considerava que s'havia de prohibir l'edificació privada fins que no s'aproves el plànol d'eixample. Com hem vist, els principis municipals, fortament reguladors, que imposaven l'interès públic a la propietat privada, quedaren rebaixats en recollir algunes esmenes de la Comissió Consultiva a la proposta de modificació de la Llei d'expropiació forçosa.

Esmenes de la Comissió Consultiva a les bases de l'Ajuntament

El 24 de març la Comissió Consultiva remetia a l'Ajuntament el seu dictamen, amb data del dia anterior, signat pel vicepresident de la Comissió, Joan Agell, i el secretari Estanislau Reynals i Rabassa. La resolució es va publicar al *Diario de Barcelona* a partir del 20 d'abril. Encapçalava els documents una declaració de 14 d'abril, signada pels membres de la Comissió, que feia un repàs cronològic de les tasques fetes des del seu nomenament fins al lliurament dels treballs. La declaració només destacava la necessitat de convocar un concurs amb un jurat tècnic independent: «era y es verdad de sentimiento para la Comisión, que sólo la ciencia y el arte tienen derecho de fijar las condiciones del ensanche, é imponerlas á los presentes que no son oídos, y á los venideros que no pueden serlo. [...] Por esto también votó por aclamación la Consultiva hacer jueces del concurso la ciencia y el arte».¹²

Exposava després la Comissió Consultiva les resolucions i un seguit de documents explicatius sobre les esmenes que plantejava, alhora que reproduïa els documents de l'Ajuntament que acabo de comentar.

Pel que fa al tribunal del concurs, hauria d'estar format per un delegat de l'Acadèmia de San Fernando de Madrid i per sis membres més, sortejats entre les ternes proposades per l'Acadèmia de Belles Arts i de Medicina i pels cossos d'enginyers civils i militars. El termini de presentació dels projectes d'eixample hauria de ser de quatre mesos a partir de la publicació de la convocatòria.

L'escrit «Bases acordadas por el Excelentísimo Ayuntamiento para el ensanche» que, malgrat el títol, consistia en les modificacions de les bases plantejades pel govern municipal, anava encapçalat per una declaració d'acord complet amb la proposta de l'Ajuntament: «Al fijar la Comisión su atención en las bases del ensanche acordadas por V. E. [l'Ajuntament] no le ha pasado, no, desapercibido el punto de vista desde el que ha considerado V. E. la cuestión, y tiene la satisfacción y la honra de hallarse completamente de acuerdo con V. E. en las ideas generales de que sus resoluciones arrancan». Més endavant,

12. *Resoluciones...*, pàg. 386, i 387.

la consultiva afegia: «Por esto es que la Comisión se halla enteramente de acuerdo con las bases por V. E. sujetadas á sus discusiones, relativas á la dirección, anchura y belleza de las calles, colocación y variedad de plazas y paseos, y á los jardines y desahogo de las casas». La voluntat de fer el mínim d'ostentació d'idees pròpies i així deixar lliure el camp a la ciència i les arts, era la causa i l'explicació «de las poco importantes modificaciones en las bases que V. E. ha sometido al dictamen de la Consultiva». Així mateix, al «Preámbulo de las resoluciones de la Comisión consultiva, remitidas al Excmo. Ayuntamiento», precisava que «en algún punto, bien que muy raro, se ha permitido modificar alguna de las bases sujetadas á su discusión, ya suprimiendo algo en las mismas ya ampliándolas».

La Comissió Consultiva feia diverses esmenes i suprimia algunes bases com, per exemple, la 10a de la proposta municipal per considerar-la «demasiado reglamentaria». La base suprimida deia: «las manzanas de casas deberán ser grandes á fin de que quede en cada una un espacio sin edificar duplo cuando menos al de la parte edificada». La consultiva determinava, en canvi, un àrea edificable mínima de 200 m² de superfície i 6 metres de profunditat i façana per a les parcel·les de forma irregular.¹³ Eliminava també la classificació de carrers i només especificava que els passeigs haurien de tenir una amplada de 30 a 60 metres i la resta de carrers de 12 a 30 metres. A diferència de l'Ajuntament, no fixava altura als edificis sinó que especificava que només podrien tenir planta baixa i dos pisos d'un mínim de 20 pams d'alçada cadascun.

Resolució de l'Ajuntament sobre les esmenes de la Comissió Consultiva

L'1 d'abril, la Comissió d'Eixample informà al ple que ja havia estudiat el dictamen de la consultiva i que, sense oblidar qüestions iniciades, com ara la reflexió sobre la Llei d'expropiació forçosa o els arbitris per finançar la construcció de la nova ciutat, de moment se centraven en el més urgent: les normes per aixecar el plànol d'eixample.

Després de comparar les bases que l'Ajuntament havia proposat a la consultiva i les que aquesta última havia remès a l'Ajuntament, les diferències eren mínimes. La Comissió d'Eixample acceptava la majoria de bases

proposades per la consultiva i n'hi afegia 9 de noves, a més de discrepar sobre el termini de presentació dels projectes al concurs i sobre la conveniència d'especificar la composició del jurat.

La novetat més important era la introducció per la Comissió d'Eixample de l'Ajuntament d'una base nova, que no hi era ni en la primera proposta de la municipalitat ni en la proposta de la consultiva. Era la 2a base, en número i en ordre d'importància darrera de la primera que estipulava l'eixample il·limitat. Deia textualment: «En el plano se indicarán las reformas de que sea susceptible la Ciudad actual, no perdiéndose de vista que el ensanche debe ser á la vez su mejora».

Els propietaris de la ciutat antiga eren contraris a la reforma, malgrat que la Llei d'expropiació forçosa els era molt favorable, per tant, en introduir aquesta base, l'Ajuntament de 1859 afrontava la seva oposició. Sembla que hi havia un ampli acord al si del consistori perquè va ser aprovada sense discussió, però després va ser qüestionada per alguna de les institucions que havien format part de la Comissió Consultiva, com l'Acadèmia de Belles Arts, si bé al·legava motius tècnics com la dificultat de no disposar d'un plànol geomètric oficial de la ciutat antiga.

La totalitat del dictamen i de les bases de la Comissió d'Eixample sobre el mode de verificar l'aixecament del plànol general es va prendre en consideració el 6 d'abril i es procedí a la discussió per parts, que va continuar els dies 8 i 12 d'abril. L'acord va ser pràcticament total, llevat de discrepàncies en algunes qüestions puntuals que comento a continuació.

Alguns regidors demanaren que hi figurés de manera explícita que els autors del plànol podien ser espanyols o estrangers, com proposava la consultiva. La resposta fou que, en no excloure els estrangers, hi quedaven compresos, però es va fer constar en actes que els estrangers podien participar en el concurs.

Es va proposar, seguint el dictamen de la consultiva, que el termini de presentació dels projectes fos de quatre mesos en lloc de tres. A aquesta proposta s'objectà que com que passaria un mes abans de la publicació de la convocatòria a la *Gaceta de Madrid*, de fet el termini seria de quatre mesos i potser s'allargaria més perquè es necessitaven trenta dies per fer el tiratge de les còpies litografiades del plànol topogràfic. Per a no allargar més el termini del concurs, alguns regidors van argumentar que, ara que ja estava concedit l'eixample, l'opinió pública reclamava amb més i més impaciència que es comencés d'una vegada, i una corporació essencialment popular havia de procurar satisfer els ciutadans. El regidor Pau Pelachs i Boadella manifestava: «lo que importa es aprovechar la buena disposición que hay para verificar el ensanche, no sea que cambien las circunstancias y se quedase en proyecto, por cuya razón aun debiera reducirse el plazo á dos meses, por que los extranjeros, es

13. Per una equivocació de transcripció, en comptes d'«àrea edificable», el document que es va enviar a l'Ajuntament posava «àrea edificada»; la mateixa comissió reconeixia en una nota a peu de pàgina de l'edició que es va publicar a la impremta de Narciso Ramírez aquest error que l'Ajuntament no va estar a temps de corregir, perquè quan es va comunicar ja havien sortit les bases a la *Gaceta de Madrid* i als butlletins oficials de les províncies i havia començat a córrer el termini del concurs. Posteriorment, Ildefonso Cerdà criticà que s'estipulés un àrea mínima edificada, potser ignorant que havia estat un error de transcripció i que en realitat volia dir «edificable».

de creer que ni con tres ni con cuatro tendrían el tiempo suficiente». S'aprovà el termini de tres mesos per presentar els plànols, amb l'addició que el concurs seria anunciat a la *Gaceta de Madrid* i s'admetrien plànols fins al 31 de juliol. Posteriorment —el 13 de maig de 1859— el termini es va allargar fins al 31 d'agost, 15 dies més del que demanava la Comissió Consultiva, perquè el lliurament de les còpies litografiades del plànol topogràfic es va retardar. A la pràctica, el termini, des que es van publicar les bases al *Diario de Barcelona* el 17 d'abril, va ser de gairebé 4 mesos i mig.

Algunes veus van fer costat a la proposta de la Comissió Consultiva d'explicitar que el concurs el decidiria un jurat «facultativo» (de professionals competents), la composició del qual seria coneguda pels participants des del principi. La proposta de l'Ajuntament deixava oberta la qüestió amb la fórmula següent: «Terminado el plazo el Ayuntamiento procederá á la adopción del proyecto que en su concepto llene más acertadamente las condiciones del programa, valiéndose para el cabal éxito de su resolución de las Corporaciones y personas que puedan ilustrarle en la forma que estime mas conveniente».

Josep Santa-Maria, Climent López i Gil Bech van manifestar que si bé la Comissió d'Eixample considerava convenient, fins i tot indispensable, que l'Ajuntament es deixés assessorar per especialistes per encertar en l'elecció del millor plànol, no havia de renunciar de cap manera a les competències municipals:

[...] pero no que abdique de sus facultades transfiriéndolas á un jurado, por más que reconozca la Comisión la ilustración de la consultiva que la propone, puesto que el fallo del Jurado no libraría á S. E. de la obligación de someter el plano, en tal supuesto calificado ya para el premio á la superior aprobación del Gobierno, el cual sin embargo de que se le manifestase haber obtenido el favorable fallo del Jurado, no dejaría por eso de oír sobre el mismo el dictamen de las Corporaciones competentes de la Corte, y conceder después ó negarle su aprobación: que de una Corporación numerosa como esta, deben los aspirantes prometerse las mayores garantías de imparcialidad, y que cada uno de sus individuos procurará ilustrarse sobre verdadero mérito, y que por consiguiente no hay razón para que S. E. se desprenda de una facultad que la ley le concede, ni despreciar la ocasión de adquirir gloria, ó resignarse en otro caso á cargar con la censura, adoptando por sí mismo S. E. el plano que crea más perfecto, á tenor de las bases que se discuten: que como los nombres de los aspirantes quedan reservados, pudiera suceder que alguno de ellos, resultase también individuo del Jurado.

La formulació del jurat va ser aprovada tal i com la proposava la Comissió d'Eixample. Posteriorment, es publicà un Reial decret el 17 d'agost de 1859 que reorganitzava la Junta de Policía Urbana del Ministeri de Governació

i disposava que aquesta Junta «será oída especialmente sobre la formación de los planos totales o parciales de las poblaciones». Aleshores l'Ajuntament va decidir que el jurat s'escolliria per sorteig entre les ternes proposades per les diverses institucions que formaven la Junta de Policía Urbana, i així s'ajustaria al màxim a la legalitat; aquesta opció cabia en la formulació genèrica sobre el jurat de la convocatòria del concurs. És a dir, finalment s'optà per un jurat tècnic independent de l'Ajuntament, en un context en què el govern municipal necessitava sumar suports, com veurem després.

La Comissió d'Eixample va modificar la base segons la qual es construiria una gran plaça central fora de les antigues portes de l'Àngel i d'Isabel II (al nord de la Rambla), que havia estat acceptada per la Comissió Consultiva. En la nova proposta se suprimia la referència a la porta de l'Àngel. Els regidors Biada i Ricart s'hi oposaren, aquest últim perquè considerava que el passeig de Gràcia podia servir d'eix per a la determinació del punt en què s'havia de construir la plaça central. Santa-Maria, Pelachs, Artís i Bech creien en canvi que la Rambla hauria de ser l'eix de la plaça central per harmonitzar de manera natural la nova població amb l'antiga. Afegiren que, de tota manera, la mera referència a l'antiga porta d'Isabel II deixava llibertat suficient als autors del plànol, donades les grans dimensions de l'espai.¹⁴

Entre les noves bases incloses per la Comissió d'Eixample, la 14a indicava que calia afavorir la ràpida comunicació de l'eixample amb el port. La base 15a ordenava marcar al plànol el lloc per establir una o dues estacions centrals dels ferrocarrils. La 16a, d'esperit higienista, disposava que «para la dirección de las calles deberá atenderse á los vientos reinantes, haciendo que las barran los que la higiene señala como más saludables, ó sean los del Norte, sin que por esto se perjudiquen la belleza de aquellas y la comodidad de los habitantes». La base 17a, sensible a la desitjable equitat entre els barris, disposava: «Los establecimientos y edificios públicos, salva su índole especial, y habida consideración á esta, deberán estar distribuidos en todos los barrios de la población, de modo que alcanzando á todos su parte de importancia se equiparen en cuanto quepa en las ventajas del ensanche».

A diferència de la Comissió Consultiva, la corporació municipal fixava una altura màxima dels edificis en 96 pams (18,66 metres), que corresponia a planta baixa i tres pisos. Com hem vist, la Comissió Consultiva només prescrivia que tinguessin planta baixa i dos pisos amb un mínim de 20 pams d'elevació cadascun. Una nova 20a base indicava: «Se expresará en el plano la superficie que ocuparán las manzanas, y en consecuencia se indicará en

14. Després d'aquests aclariments i les conseqüents matisacions a la redacció de la base, Ricart va votar-hi a favor i els regidors Biada i Ramírez en contra.

la memoria el número de habitantes que aproximadamente comprenderá el nuevo ensanche, de modo que cada uno tenga el espacio que higiénicamente se considera necesario para vivir con comodidad». També s'afegia una base 21a que deia: «Al plano acompañará una memoria descriptiva de éste, tan detallada como sea posible, en la cual se dilucidan las cuestiones higiénicas, políticas, administrativas y económicas que el autor debe tener presentes en su formación».

La indicació de la consultiva de la conveniència de facilitar els plànols topogràfics dels afores de la ciutat era recollida per l'Ajuntament a la base 22a. Tots els concursants disposarien de còpia litografiada del plànol topogràfic de Cerdà de 1855. Una nota afegida a aquesta base informava que els exemplars no estarien disponibles fins al 15 de maig, però que fins a aquesta data els interessats podrien consultar un duplicat de l'original i els plànols de la ciutat antiga que demanessin, a la secretaria municipal.

Val a dir que, el 31 de desembre anterior, l'Ajuntament havia decidit encarregar a Garriga i Roca l'aixecament del plànol geomètric de la ciutat, disposició que, una vegada obtingut el permís del governador civil, va ser aprovada definitivament en la sessió plenària de 25 de febrer de 1859. Garriga i Roca no estava acomplint els terminis acordats i l'Ajuntament es va plantejar retirar-li el projecte, però els assessors jurídics municipals van indicar que no era possible.

Per acabar, la base 23a —que tractava dels premis del concurs— especificava que, en cas de no ser aprovat pel govern el plànol guanyador, l'autor rebria un accèssit de deu mil rals i una medalla de plata. És a dir, a les bases mateixes es preveia la possibilitat que el plànol aprovat per l'Ajuntament no fos acceptat. La indignació posterior del consistori va ser provocada per l'aprovació unilateral del govern de l'Estat d'un projecte d'eixample sense consultar l'Ajuntament. El govern incomplia així la llei vigent i, a més, desautoritzava el govern municipal que tenia en marxa el concurs de projectes convocat dos mesos abans.

Val la pena de fer una altra precisió. De totes les modificacions introduïdes per la Comissió d'Eixample, l'única que va ser fortament protestada per la consultiva i que en provocaria la dimissió va ser la que feia referència al jurat del concurs, únic punt esmentat en el comunicat del 14 d'abril. Convé recalcar-ho perquè no és ajustat als fets afirmar que l'Ajuntament no va acceptar el dictamen de la Comissió Consultiva.¹⁵ La documentació prova que aquesta era

15. Vegeu Fabián ESTAPÉ: *Vida y obra de Ildefonso Cerdá*, vol. III d'Ildefonso CERDÀ: *Teoría general de...* Aquí s'afirma que l'Ajuntament no va acceptar el dictamen de la Comissió Consultiva. També Eva Gimeno ha sostingut que l'Ajuntament va marginar els treballs de la Comissió Consultiva. Vegeu GIMENO «La gestació de l'eixample...», pàg. 160.

l'única discrepància important, d'altra banda eliminada posteriorment quan l'Ajuntament optà per un jurat independent i escollit per sorteig.

Comparació entre les bases d'eixample de 1855 i les de 1859

La comparació dels programes per a l'eixample de 28 de juny de 1855 i de 15 d'abril de 1859 revela una continuïtat. Són interessants les coincidències en alguns punts fonamentals, que seran discutits en la polèmica que va seguir al concurs de projectes de 1859, però també són simptomàtiques algunes diferències.¹⁶

La comissió redactora de les bases de 1855 va ser elegida entre els representants de les diferents institucions administratives, econòmiques i científiques de Barcelona. El president era el regidor municipal Gaietà Almirall i Fontbona, metge de professió, que va viatjar a Madrid, junt amb Ildefons Cerdà, a presentar el plànol topogràfic de l'enginyer i les resolucions de la Comissió d'Eixample, el desembre de 1855; Almirall era cunyat de Josep Santa-Maria.¹⁷ Els altres membres de la comissió eren Joan Magaz i Jaime, també metge de professió i catedràtic de Física i Química mèdiques de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona; Pau Maria Tintoré i Pastor, soci de l'empresa Güell, Ramis i cia. (coneguda com Vapor Vell); l'arquitecte Elies Rogent i el jurista Manuel Duran i Bas, en funcions de secretari.

Les bases de 1855 i 1859 eren similars en la concepció general i en la concreció de molts dels articles. La diferència fonamental era la reforma i millora de la ciutat antiga, introduïda el 1859 per l'Ajuntament [la Comissió d'Eixample] i no per la Comissió Consultiva. En canvi, el 1855 les bases no parlaven de reformar la ciutat existent.

Tots dos programes plantejaven d'entrada, en la primera base, l'exigència d'eixample il·limitat, però el de 1859 preveia específicament la desaparició de la Ciutadella i demanava dibuixar un traçat amb tinta diferent en la zona ocupada pel fort militar. La desaparició de la fortalesa era un objectiu prioritari de l'alcalde que, posteriorment, el 15 de gener de 1861, proposaria l'elaboració d'un projecte d'enderroc de la Ciutadella. La proposta seria aprovada i el projecte, elaborat per l'arquitecte municipal Garriga i Roca, fou enviat al govern el 26 de novembre de 1862.¹⁸

16. Reprodueixo el text complet de les Bases d'eixample de 1859 a l'Annex. Vegeu les bases de 1855 a CERDÀ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 261-266.

17. Gaietà Almirall i Fontbona s'havia casat el 5 de juliol de 1852 amb Amàlia Santa-Maria i Gelbert, germana de Josep Santa-Maria, i no van tenir fills. Aclareixo això perquè s'ha publicat, equivocadament, que era el pare de Valentí Almirall.

18. La proposta d'enderroc de la Ciutadella estava inclosa en la Memòria sobre l'estat econòmic-administratiu de l'Ajuntament del bienni 1859-1860, presentada per l'alcalde i aprovada pel ple del

El programa de 1859 conferia importància primordial al port i, així, establia que l'enllaç de la ciutat antiga amb la nova hauria de facilitar-ne l'accés i la comunicació ràpida. Les bases de 1855 no esmentaven la importància de la comunicació amb el port, si bé en unes reflexions a continuació del programa s'identificava el port com la primera necessitat comercial de Barcelona i es reservava el terreny de les hortes de Sant Beltran, al peu de Montjuïc, per construir-ne un de nou en el futur.

Tant el programa de 1855 com el de 1859 estipulaven l'obertura d'un bulevard que enllaçaria Montjuïc i la Ciutadella per fora de la ciutat antiga —que ocuparia els terrenys de les antigues muralles—, així com una gran plaça central al nord de la Rambla, on havien de confluïr els principals carrers de la nova ciutat. Les bases de 1855 proposaven també la construcció d'un segon passeig, paral·lel al primer, però a gran distància de la ciutat antiga. L'obertura d'un gran bulevard es justificava, el 1855, així:

Porque es indudable que un espacioso paseo al rededor de la Barcelona actual, prescindiendo de los demás que se proponen, á la par que necesario para la misma salubridad de la Barcelona antigua, á fin de aproximarle un gran depósito de aire, es escigido para hacer más regular, más natural y más agradable su enlace con la nueva Barcelona.¹⁹

El programa de 1855 optava per un ferrocarril de circumval·lació que enllaçaria les diverses estacions existents i les de futura construcció; el de 1859 indicava, en canvi, que s'havia de marcar al plànol el lloc més escaient per ubicar-hi una o dues estacions centrals de ferrocarrils que enllacessin amb les estacions ja existents a la ciutat, en un o dos punts al més a la vora possible del port. L'opció del ferrocarril de circumval·lació de 1855 tendia a provocar la limitació de l'eixample.

L'amplada dels carrers era superior en les bases de 1859: els passeigs, de 30 a 60 m, i els altres, de 12 a 30 m. El programa de 1855 estipulava una amplada de 120 pams (gairebé 24 metres) per als carrers de primer ordre, i 60 pams (gairebé 12 m) per als de segon ordre.

El programa de 1855 feia una distribució segregacionista dels edificis públics i dels habitatges de la gent amb menys recursos. La base 16a deia:

consistori a la sessió plenària de 15 de gener de 1861. El projecte de Garriga i Roca va ser aprovat a la sessió del plenari municipal del 25-XI-1862. La pretensió d'eixample il·limitat era ja present a l'Ajuntament de 1843. Segons Marina LÓPEZ GUALLAR, «El pla econòmic de l'Eixample de Barcelona, 1854-1864», pàg. 210, dins DDAA, *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, 2007, l'eixample il·limitat va ser aprovat formalment per primer cop per la comissió municipal d'eixample de 1853, que també va formular l'obertura d'un bulevard de circumval·lació.

19. Ildefonso CERDÁ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 263.

«Fábrica de Sederías del Sor Escuder. (3 de Octubre de 1860)». Situada a la pl. de Sant Pere, 4, RB

«Los edificios de primera clase se situarán de forma que queden convenientemente distribuidos. Los que deban ser frecuentemente visitados por necesidad ó comodidad, se situarán en los puntos más céntricos entre la antigua y la nueva población. [...] Las habitaciones para las clases pobres se distribuirán convenientemente en las zonas destinadas para el planteamiento de los establecimientos fabriles. [...]». En canvi, el programa de 1859 no feia referència a l'habitatge segons la classe social i, com hem vist anteriorment, la base 17a deia

«Patio del Hospital que S. M. se dignó visitar el 23 de Setiembre de 1860». RB

específicament que els edificis públics s'havien de situar de manera equitativa en els diversos barris.

Les bases de 1855 indicaven que els immobles no podien tenir més que baixos, primer pis i golfes, mentre que les de 1859 establien una alçada màxima de 96 pams (18,66 m), que possibilitava la construcció de baixos i tres pisos.

A cada illa s'havia de deixar sense edificar, com a mínim, el doble de la part edificada, segons el programa de 1855. El de 1859 no regulava l'illa, però mantenia la base de 1855 que destinava a patis, jardins i horts una superfície de la mateixa extensió que l'edificada.

La presentació de la memòria sobre les qüestions higièniques, polítiques, administratives i econòmiques no figurava com a requisit per al concurs de 1855.

El document de 1855 afegia a les bases diverses reflexions, l'última de les quals plantejava que la fórmula de convocar un concurs públic oferia majors garanties d'encert que les altres opcions possibles, com ara encarregar el treball a una sola persona o a una comissió. En conseqüència, proposava la formació d'un programa amb les bases aprovades i l'obertura d'un concurs públic amb un premi d'estímul i recompensa per a la presentació de projectes de plànols de la nova Barcelona.

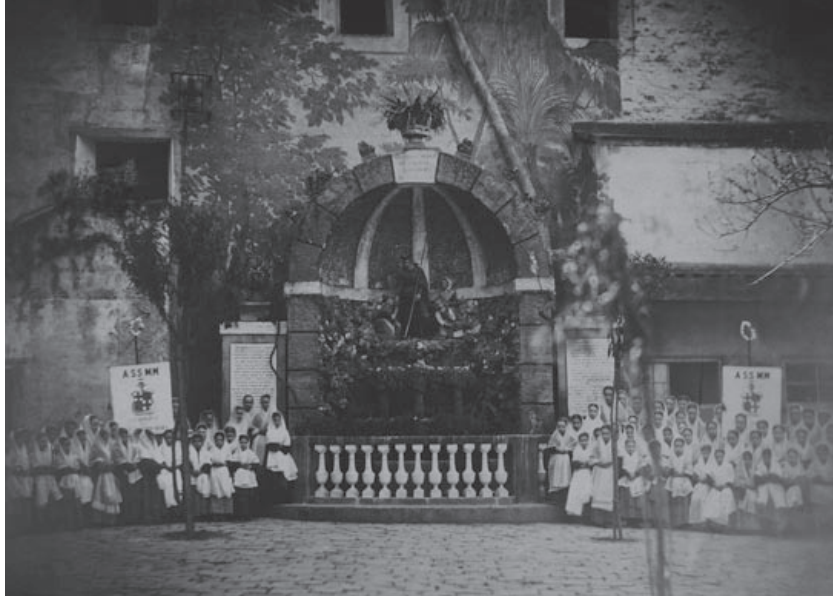

«Casa de Caridad visitada por S. M. la tarde del 24 de Setiembre de 1860». RB

Tres propostes en plena coincidència entre les bases de 1855 i de 1859 foren criticades durament per Cerdà i pel Ministeri de Foment amb posterioritat al concurs: l'obertura del bulevard de circumval·lació, la gran plaça al nord de la Rambla i la convocatòria del concurs de projectes. Cerdà feia aquestes crítiques malgrat que amb el seu projecte d'eixample de 1859 havia presentat una memòria que incloïa les bases de 1855, que ell mateix havia portat a Madrid amb el regidor Gaietà Almirall.²⁰

20. Vegeu *Juicio crítico de la esposición pública de planos y proyectos para la reforma y ensanche de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de Francisco Sánchez, 1859; *Juicio crítico del dictamen de la Junta nombrada para calificar los planos presentados al concurso abierto por el Excmo. Ayuntamiento de esta ciudad, el 15 de abril de 1859*, Barcelona, Imprenta de Francisco Sánchez, 1859; *Reforma y ensanche de Barcelona. Cartas de un amigo de allá á otro amigo de acá. Carta primera*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez, 1860. Fabián Estapé ha atribuït aquests escrits a Cerdà i els ha reproduït dins ESTAPÉ vol. III, de CERDÀ, *Teoría general de...*; Arturo Soria i Puig ha estat d'acord amb aquesta atribució tot i que reconeixia que no s'havia fet un estudi sistemàtic que seria propi d'una edició crítica de l'obra de Cerdà, a Arturo SORIA i PUIG, *Ildefonso Cerdà, hacia una Teoría General de la Urbanización*, Madrid, Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos, Ediciones Turner, 1979, pàg. 205. Posteriorment, SORIA i PUIG, «Bibliografía de Ildefonso Cerdà (1815-1876)», dins de CERDÀ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 658, s'ha refermat en el seu acord amb Estapé: «Varios de los folletos anónimos que Estapé reprodujo, los hago figurar en esta bibliografía como de Cerdà por razones que no hace al caso detallar aquí, pero que estimo sólidas».

«Casa de Misericordia honrada con la presencia de S. M. el 24 de Setiembre de 1860». RB

Reaccions a la publicació de les bases d'eixample de 1859

Una vegada aprovat el programa del concurs, el consistori va fer imprimir immediatament 500 exemplars per distribuir-los entre les corporacions i els particulars interessats. La Comissió d'Eixample va trobar convenient avançar al màxim el termini de presentació dels treballs i així «se calmará la ansiedad pública vivamente interesada en tan vital asunto». El 17 d'abril el *Diario de Barcelona* publicava les bases sota el títol «Ayuntamiento Constitucional de Barcelona». L'endemà el governador comunicava que n'havia disposat la inserció al butlletí de la província i que les havia enviat al director de la *Gaceta de Madrid*.

El 18 d'abril els membres de la Comissió Consultiva adreçaren a l'Ajuntament un escrit on afirmaven que «poderosos motivos que no se pueden ocultar á la ilustración de S. E. les obliga á renunciar el cargo que han desempeñado hasta el día». La causa de la dimissió era que volien que quedés explícit que un jurat tècnic independent dictaminaria el concurs. Tot i que la Comissió d'Eixample manifestà no comprendre els motius de la Consultiva, el 26 d'abril el ple va haver d'admetre la renúncia a un càrrec voluntari.

L'argument personal de Josep Santa-Maria, justificant el paper que es reservava l'Ajuntament en el concurs, consignat tant en la sessió del ple de 6 d'abril com en la correspondència amb el governador civil, era el següent:

La fórmula que el Ayuntamiento adoptó, sin prejuzgar cuestiones, las deja á salvo todas; en su redacción y en su espíritu no dominan miras de exclusivismo, caben dentro de la misma todas las maneras de proceder á la calificación de planos sin riesgo de favoritismo ni predilección hacia determinados autores; caben las consultas á los Cuerpos facultativos; hasta el Jurado mismo, tal como lo propuso la Consultiva podría tener cabida en la fórmula, si nuestras leyes á ello no se opusiesen; y sobre todo ningún motivo hay para dudar de la legalidad y buena fe de una Corporación como la presente que lleva en sí misma, como todas las de su clase, garantías de imparcialidad y acierto, de que tiene dadas evidentes pruebas. El Ayuntamiento nada más procuró al establecer aquella fórmula sino salvar y dejar ilesas las prerrogativas y atribuciones que las leyes le conceden, que debe conservar, que no puede abdicar sin conculcarlas, sin suicidarse, sin perder la dignidad y prestigio que son su vida ante la consideración pública.²¹

La postura de l'alcalde i de la majoria del consistori de no renunciar *a priori* a la decisió directa sobre l'eixample —malgrat la dimissió de la Comissió Consultiva i el consegüent ressò negatiu en l'opinió pública— expressava la determinació d'exercir unes atribucions com a govern municipal anul·lades, gairebé ininterrompudament des de 1842, per l'estat d'excepció implantat a Catalunya. Però aquesta decisió, posteriorment rectificada, feia entrar en crisi el bloc local format per l'Ajuntament i la Consultiva, i això dificultava encara més un procés ja molt complicat. Com a atenuant, cal entendre els dubtes municipals en el context d'una pràctica no consolidada encara de concursos públics d'urbanisme.

Respecte de les funcions de la Comissió Consultiva en relació a l'Ajuntament, Santa-Maria afirmava en una carta posterior:

Pero los recurrentes y con ellos las Corporaciones representadas han olvidado el carácter verdadero de aquella Comisión, han olvidado que, como su mismo nombre lo indicaba, era meramente Consultiva su intervención en el ensanche; y que por muy eficaz que fuese el apoyo de sus conocimientos para el proyecto, no cabía á la Comisión el monopolio de sus ideas y de la dirección exclusiva del negocio. Su misión terminó allí donde natural y exclusivamente empezaba la del Municipio, quien en uso de su derecho introdujo en el programa de la Consultiva aquellas modificaciones que la experiencia ó la índole de sus atribuciones le señalaron como necesarias é indispensables para el más cabal éxito del engrandecimiento, y fué tan parco en ello y de tal manera obró, que sobre no haber hecho sensibles variaciones en la mayor parte de las bases presentadas por la Consultiva, lisonjéase de que de las verificadas unas

21. Carta de Josep Santa-Maria i Gelbert a Ignasi Llasera i Esteve, 30-VI-1859.

resuelven puntos que á la ilustrada previsión de aquella se escaparon, y otras ponen en armonía el pensamiento de la Consultiva con las disposiciones vigentes sobre régimen y gobierno de los Municipios, en lo cual no anduvo por cierto muy acertada aquella Comisión. Y fué tal la imparcialidad y deseo de acierto en el Municipio, que no vaciló en corregirse a sí mismo prescindiendo de un mal entendido amor propio, introduciendo reformas aun en las primitivas bases sobre las cuales había consultado á la referida comisión.²²

La renúncia de la Comissió Consultiva va tenir repercussió al diari *La Corona*, que comentava irònicament la suposada petició d'ampliació del termini del concurs fins al primer d'octubre de diversos estrangers. *La Corona* publicava, el 4 de maig, un breu titulat «Son extranjeros» que deia: «Parece que varios extranjeros han acudido al Excmo. Ayuntamiento en solicitud de que se prorrogue hasta fin de octubre el plazo para la admisión de planos en el concurso abierto para el ensanche de esta capital. Los naturales del país ya no hubieran hecho semejante demanda, pues pocos ignoran la suerte que les cabrá á los opositores á este concurso artístico que deban hoy todavía comenzar sus trabajos. Ensanche.- En una de las últimas sesiones que ha celebrado el Ayuntamiento, parece se acordó admitir la dimisión que había presentado la junta consultiva de ensanche de Barcelona. No nos estraña semejante acuerdo».

L'única carta que demanava l'ampliació del termini del concurs que hi ha a l'expedient d'eixample és la signada per A. Ristol el 25 d'abril de 1859; segurament es tractava d'Antonio Ristol, amic de Cerdà.²³ La intenció de Ristol podria ser obtenir, amb la demora del concurs, un termini més ampli perquè Cerdà pogués completar els treballs sobre el pla econòmic i ordenances de construcció que no havia pogut adjuntar al projecte presentat el 18 d'abril al Ministeri de Foment. El fet que *La Corona* parlés de «varios extranjeros» podria ser una falsa pista d'un diari del cercle de Cerdà.²⁴

Josep Santa-Maria, amb el suport del consistori, va contestar negativament la petició d'ampliació del termini: estava ja anunciat oficialment i publicat el programa del concurs i no procedia fer cap canvi perquè no es podia demorar més un assumpte tan vital com l'eixample.

Es donava la circumstància que l'editor responsable de *La Corona* era, en aquell moment, el regidor de l'Ajuntament Narcís Ramírez, enfrontat amb la resta del consistori. La gravetat d'aquesta confrontació havia arribat al punt

22. Carta de Josep Santa-Maria i Gelbert a Ignasi Llasera i Esteve, 15-VII-1859.

23. CERDÀ, *Diario-Índice Cronológico...*, pàg. 634. Cerdà relata que el 22-VII-1843 va obtenir permís per visitar Ristol que estava presoner a la Ciutadella.

24. Aquesta interpretació la dec a Ramon Grau.

que el ple municipal del 15 de març havia demanat al govern de l'Estat la destitució de Ramírez del càrrec de regidor, en ús de l'article 68 de la Llei d'ajuntaments.²⁵ Ramírez s'havia endut a casa, sense permís, el plec de condicions per a la subhasta de l'enllumenat públic del gas, vulnerant la normativa municipal que prohibia treure expedients de les cases consistorials. Era un document reservat i ja se li havia advertit que no el podia treure de les dependències municipals, però, en canvi, sí que el podia consultar i prendre'n notes fins i tot a altes hores de la nit; fins i tot se li havia ofert un assistent. Però en comptes de seguir aquestes indicacions, Ramírez pressionà un oficial de l'Ajuntament i va aconseguir emportar-se l'expedient. La comissió corresponent va enviar a buscar la documentació al domicili del regidor i la va retornar al seu lloc. El 25 de gener, quan es plantejà la discussió de l'expedient de l'enllumenat de gas, Ramírez va demanar-ne l'ajornament perquè ell no havia pogut examinar-lo. La resposta va ser que la discussió no es podia ajornar —l'expedient ja havia quedat amb anterioritat sobre la taula— perquè era un tema urgent i, a més, ell havia gaudit, fins i tot, d'unes condicions especials per tal d'estudiar-lo. Ramírez, en desacord, va abandonar la reunió i el ple va aprovar les condicions per a la subhasta. El regidor Ramírez no es va aturar: demanà al governador civil la revocació de l'acord de l'Ajuntament sobre la subhasta de l'enllumenat de gas, al·legant abús d'autoritat per part del consistori. Així mateix, va publicar als diaris de la ciutat un escrit de denúncia de l'Ajuntament perquè, al seu entendre, havia atemptat contra el dret de tot regidor a demanar tants antecedents, notes i còpies com necessités per il·lustrar-se en afers greus. El consistori va concloure de tot això que no només era il·legal l'actuació de Ramírez, sinó que tendia decididament a destruir el principi de les majories després de ser derrotat legalment en la votació, base fonamental del sistema representatiu. En conseqüència, el ple sol·licità al govern de l'Estat que destituís Narcís Ramírez del càrrec de regidor. La tensió del cas explica el to àcid contra l'Ajuntament de la nota publicada sobre el concurs per *La Corona*, on Ramírez exercia d'editor responsable.

Els lletrats consultors de l'Ajuntament van dictaminar que l'article «Son extranjeros» incorria en delictes de calúmnia i injúria contra la corporació municipal, i el ple del consistori va acordar per unanimitat —en absència de Ramírez— una denúncia als tribunals ordinaris i posteriorment acudir al Tribunal d'Impremta. Però, finalment, es van acceptar les excuses privades

25. L'article 68 de la Llei d'ajuntaments vigent, de 1845, deia: «El Gobierno, mediando causas graves, puede destituir á un Alcalde, Teniente ó Regidor, y disolver un Ayuntamiento, pasando en seguida, si lo creyese necesario, noticia de los hechos al tribunal competente, para que proceda con arreglo á derecho en averiguación y castigo de los culpados».

presentades pels responsables de *La Corona*, que manifestaren per escrit que no hi havia hagut intenció d'ofendre l'Ajuntament.

Un cop publicada la normativa del concurs, Josep Santa-Maria envià una carta a cadascun dels 48 governadors civils de les províncies amb tres exemplars de les Bases per a la formació del plànol d'eixample i els demanava la publicació als butlletins oficials de les respectives demarcacions per tal que «obtingan la publicidad debida y pueda tomar parte en el concurso el mayor número de opositores». A partir del 3 de maig van començar a arribar les respostes dels governs civils de les diferents províncies de l'Estat amb un exemplar del respectiu Butlletí Oficial que publicava les bases del concurs.

A proposta de la Comissió d'Eixample, presidida per l'alcalde, el ple va acordar a continuació imprimir les «varias noticias estadísticas, trabajo precioso y de imprescindible necesidad» que figuraven al plànol topogràfic de Cerdà. Se n'editaren 200 exemplars en forma de petit quadern per lliurar, juntament amb el plànol, als participants al concurs; el cost de l'edició fou de 800 rals. Les còpies del plànol no van poder estar impreses per al 15 de maig, com era previst, i així és com s'allargà el termini del concurs fins al dia 31 d'agost, 15 dies més del demanat per la Comissió Consultiva.

Paral·lelament, el *Diario-Índice Cronológico* de Cerdà ressenya que, el 12 d'abril de 1859, Cerdà va de Barcelona a Madrid a presentar el seu projecte i viatja amb el governador Llasera i amb un altre acompanyant que es diu Heras. El dia 13, Cerdà i Heras porten el projecte a casa de l'exgovernador Ciril Franquet, l'endemà el van a buscar i el duen a la residència de Llasera i d'allà al domicili de Figuerola.²⁶ Tot i que no es diu que el governador civil Ignasi Llasera doni suport al projecte o faci cap gestió, el fet que viatgin junts pot indicar una actitud ambivalent del governador respecte de Cerdà i l'Ajuntament. Però la documentació municipal presenta una estreta col·laboració en la qüestió d'eixample entre Ignasi Llasera i l'Ajuntament, fins a novembre de 1859.

Llasera va informar del viatge a Madrid al consistori, a la reunió del ple municipal del 6 de maig i exposà que havia defensat «cerca del gobierno supremo» els assumptes que l'Ajuntament li havia encomanat. Manifestà que el Consell de Ministres i personalitats importants de l'Estat li havien assegurat que no es resol·drà res a Madrid que pogués afectar els interessos de Catalunya sense escoltar-la abans.

26. Ciril Franquet i Bertran havia estat governador civil de Barcelona del 20-X-1854 al 10-VII-1855, i el 5-XI-1854 havia nomenat Cerdà enginyer civil d'Hisenda de la província de Barcelona.

El procés estroncat per sorpresa: el Ministeri de Foment aprova unilateralment el projecte d'eixample de Cerdà

Desconeixedor encara de la Reial ordre de 7 de juny, que aprovava el plànol d'eixample de Cerdà, Josep Santa-Maria va escriure una llarga carta a Pascual Madoz, el 15 de juny, en resposta a l'oferiment de Madoz de gestionar a Madrid, en nom del municipi, tot allò referent a l'eixample. L'alcalde li enviava les bases del concurs de projectes i li deia que aviat li faria arribar còpia del plànol topogràfic de Cerdà de 1855 «sobre el cual, ó teniéndolo al menos a la vista, deberá aquel trazarse». També li remetia còpia de l'exposició sobre la reforma de la Llei d'expropiació forçosa, i de l'exposició que demanava la concessió dels terrenys de les derruïdes muralles amb destí a vies, llocs i edificis públics en la nova població. Matisava que encara que no estava especificat, l'espai necessari calculat era d'una tercera part dels terrenys. Santa-Maria remarcava que aquesta darrera iniciativa tenia el suport del governador civil i del ministre de Governació, José Posada Herrera, que l'havia «recomendado eficazmente» al Ministeri de Guerra. L'alcalde envià també còpia d'aquesta carta i dels altres documents als diputats Laureà Figuerola, Jaume Badia i Joan Güell, per tal que fessin conjuntament les gestions oportunes.¹

El mateix 15 de juny el diari *La Corona* es feia ressò dels rumors procedents de Madrid sobre l'aprovació del plànol de Cerdà, si bé altres publicacions, com el *Diario de Barcelona*, no donaven credibilitat a la notícia i, fins i tot, l'atribuïen als enemics del govern que no retrocedien ni davant l'absurd.

Però els rumors es van confirmar a la Reial ordre de 7 de juny, publicada a la *Gaceta de Madrid* del dia 17 i a la premsa de Barcelona del dia 20, data en què el governador la comunicà oficialment a l'Ajuntament, que la llegí en sessió plenària del dia 21:

Real orden de 7 de junio de 1859, aprobando el proyecto de ensanche de la ciudad de Barcelona estudiado por D. Ildefonso Cerdá.

Ministerio de Fomento. Obras públicas. Visto el proyecto de ensanche de la Ciudad de Barcelona estudiado por el Ingeniero D. Ildefonso Cerdá, en virtud de la autorización que le fué concedida por Real orden de 2 de febrero último:

Visto el Real Decreto de 23 de Enero de 1856:

Considerando:

1. Reprodueixo la carta a l'Annex documental.

1.º Que los estudios de Cerdá se hallan en armonía con las bases adoptadas por la comisión de representantes de todas las Corporaciones de Barcelona en su memoria de 28 de junio de 1855 y las discutidas por la comisión nombrada en virtud del Real Decreto de 23 de Enero de 1856.

2.º Que la Real orden de 9 de diciembre de 1858 dictada por el Ministerio de la Guerra, prejuzga el ensanche del caserío en el sentido de su libre desarrollo, reservándose únicamente fijar los puntos donde considere conveniente establecer edificios militares.

3.º Que la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos encontrando el proyecto bien estudiado consulta su aprobación en dictamen de 6 de Mayo de 1859;

S. M. la Reina (q. D. g) se ha dignado resolver:

Primero. Se aprueba el proyecto facultativo de ensanche de la Ciudad de Barcelona estudiado por el Ingeniero D. Ildelfonso Cerdá con las alteraciones propuestas por la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos, para que la altura de los edificios de la zona de ensanche no esceda en ningún caso de diez y seis metros, y se aumente el número de manzanas mayores que las del tipo general admitido en el proyecto, así como el de parques especialmente en la zona en que se representa más condensada la edificación.

Segundo. El sistema de cerramiento consistirá en el canal de circunvalación proyectado para recojer las aguas torrenciales.

Tercero. Antes de proponer á las Cortes el oportuno proyecto de ley, para la ejecución del ensanche, deberá presentar el autor al Ministerio de Fomento el proyecto económico que tiene meditado. ²

Cuarto. Deberá así mismo presentar el proyecto de ordenanzas de construcción y de policía urbana para que sobre las primeras recaiga la aprobación del Ministerio de Fomento y sobre las segundas el de la gobernación del Reino previa la instrucción que juzgue conveniente darles.

Lo que traslado a V. S. para su conocimiento y el de las municipalidades interesadas en el ensanche añadiéndole que el proyecto debidamente autorizado le será remitido á la mayor brevedad. Madrid 7 de junio de 1859. Corvera.

La primera qüestió que destaca d'aquesta reial ordre és que ignorava totalment el govern municipal de 1859 i només es referia a les comissions de 1855 i 1856. Això només s'explica perquè Cerdà, a l'apèndix de la memòria que acompanyava el plànol d'eixample presentat al Ministeri de Foment el 18 d'abril de 1859, feia un relat de l'expedient d'eixample que s'aturava a l'any 1857.³ Les úniques bases que reproduïa Cerdà eren les aprovades el 28 de juny de

2. Cerdà havia avançat la presentació del plànol sense tenir acabat el pla econòmic.

3. Vegeu CERDÀ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 261-271.

Alguns regidors municipals precedits per l'alcalde Josep Santa-Maria, en primer terme i sense barret. *El Café*, 4-XI-1860, BC

1855 per la comissió elegida entre els representants de les institucions de Barcelona. Com veurem a les converses amb el ministre de Foment de la comissió municipal que es desplaça a Madrid el juliol i l'agost de 1859, les dades del ministeri sobre l'expedient d'eixample eren les de l'apèndix de la memòria de Cerdà, que obviava tota referència a l'Ajuntament de 1859. Fins al punt que el ministre, marquès de Corvera, pensava (o això va dir als representants municipals) que l'Ajuntament havia convocat el concurs després de la Reial ordre de 7 de juny que aprovava el projecte d'eixample de Cerdà.

Aquesta Reial ordre de 7 de juny no tenia en compte en absolut que el 1859 hi havia un nou govern municipal que des de la presa de possessió del nou alcalde havia prioritzat la qüestió d'eixample i que havia seguit des d'aleshores un ordre d'accions per a la seva consecució. Recordem-ho: en primer lloc, havia rebutjat el projecte limitat dels enginyers militars i havia demanat que Barcelona deixés de ser plaça de guerra; posteriorment, una vegada concedit l'eixample il·limitat, engegà tot el programa d'intervenció amb la seva pròpia Comissió d'Eixample i amb la constitució de la Comissió Consultiva en representació de les institucions ciutadanes de 1859.

El govern aprovava una disposició referida a unes comissions sorgides quatre anys abans amb un govern municipal anterior, prescindint del govern municipal del moment i de les institucions i comissions elegides el 1859. A més, totes les actuacions de l'Ajuntament havien estat aprovades pel governador civil, que havia presidit les reunions més importants de constitució de la Comissió d'Eixample i de la Comissió Consultiva. D'altra banda, les bases i la convocatòria del concurs de projectes havien estat publicades a l'òrgan

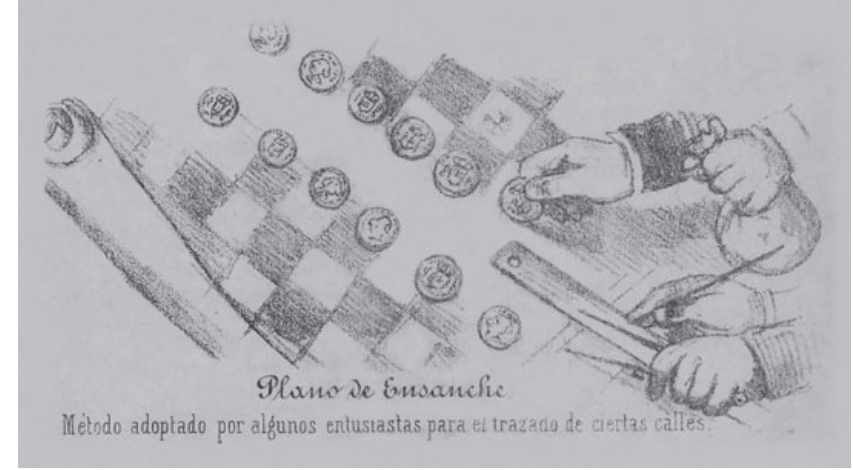
«Pesadilla de un propietario de la Oposición». Cerdà amb un tauler de dames que representa el seu plànol. *El Pájaro Verde*, núm. 7, 1860, BC

oficial del govern, *Gaceta de Madrid* (butlletí oficial de l'Estat), el 24 d'abril, així com a tots els butlletins oficials de les províncies.

El ple del consistori acordà aleshores que la Comissió d'Eixample redactés una exposició de protesta contra la reial ordre i n'encarregà un informe als lletrats de l'Ajuntament, Francesc Barret i Druet, Marià Pons i Tàrrach i Vicenç Rius i Roca. Pons i Tàrrach, membre de la junta directiva del Partit Progressista, era advocat defensor de l'Ajuntament, elegit en sessió plenària de 29 de març de 1859.⁴ El mateix dia havien estat elegits advocats consultors Vicenç Rius i Roca, catedràtic de Dret, i Francesc Barret i Druet, que ocupava la plaça de jutge de pau que Josep Santa-Maria havia deixat vacant en accedir a l'alcaldia. Aquests dos juriconsults van guanyar la votació per davant de Manuel Duran i Bas i de Francesc Permanyer i Tuyet.

El dictamen dels lletrats, presentat al consistori el 28 de juny, es limitava a determinar la legalitat o no del que la Reial ordre de 7 de juny estipulava sobre la formació del plànol per a l'eixample i les ordenances de construcció i de policia urbana. Constava de dotze considerants sobre l'adjudicació del projecte d'eixample a Cerdà i de dos considerants sobre l'encàrrec a l'enginyer

4. Marià Pons i Tàrrach tenia una llarga trajectòria política progressista. Havia estat secretari de l'Ajuntament progressista de 1843 i va formar part de la «Comisión de Autoridades, Jefes de la Milicia Nacional y Personas Influyentes» que es desplaçà a Madrid a final d'agost de 1843 per demanar al govern l'anulació del decret d'aturar l'enderroc de les muralles, la destitució del capità general de Catalunya i la convocatòria de Junta Central o de Corts Constituents.

«Plano de ensanche. Método adoptado por algunos entusiastas para el trazado de ciertas calles». *El Pájaro Verde*, núm. 7, 1860, BC

del projecte d'ordenances de construcció i de policia urbana. En síntesi, deia que la reial ordre desconeixia i vulnerava les atribucions municipals, tant per deliberar sobre l'eixample com per elaborar les ordenances de construcció i policia urbana.

L'argumentació legal dels lletrats va ser recollida en una exposició de l'Ajuntament en demanda de la derogació de la Reial ordre de 7 de juny. El redactat hi incorporava raons polítiques, humanes i sentimentals:

Señora

El Ayuntamiento constitucional de Barcelona ha visto con sin igual sorpresa la Real orden de 7 de Junio último por la cual V. M. se digna aprobar el proyecto facultativo de ensanche de esta Ciudad, estudiado por el Ingeniero Dn Ildefonso Cerdá en virtud de la otra de 2 de Febrero último.

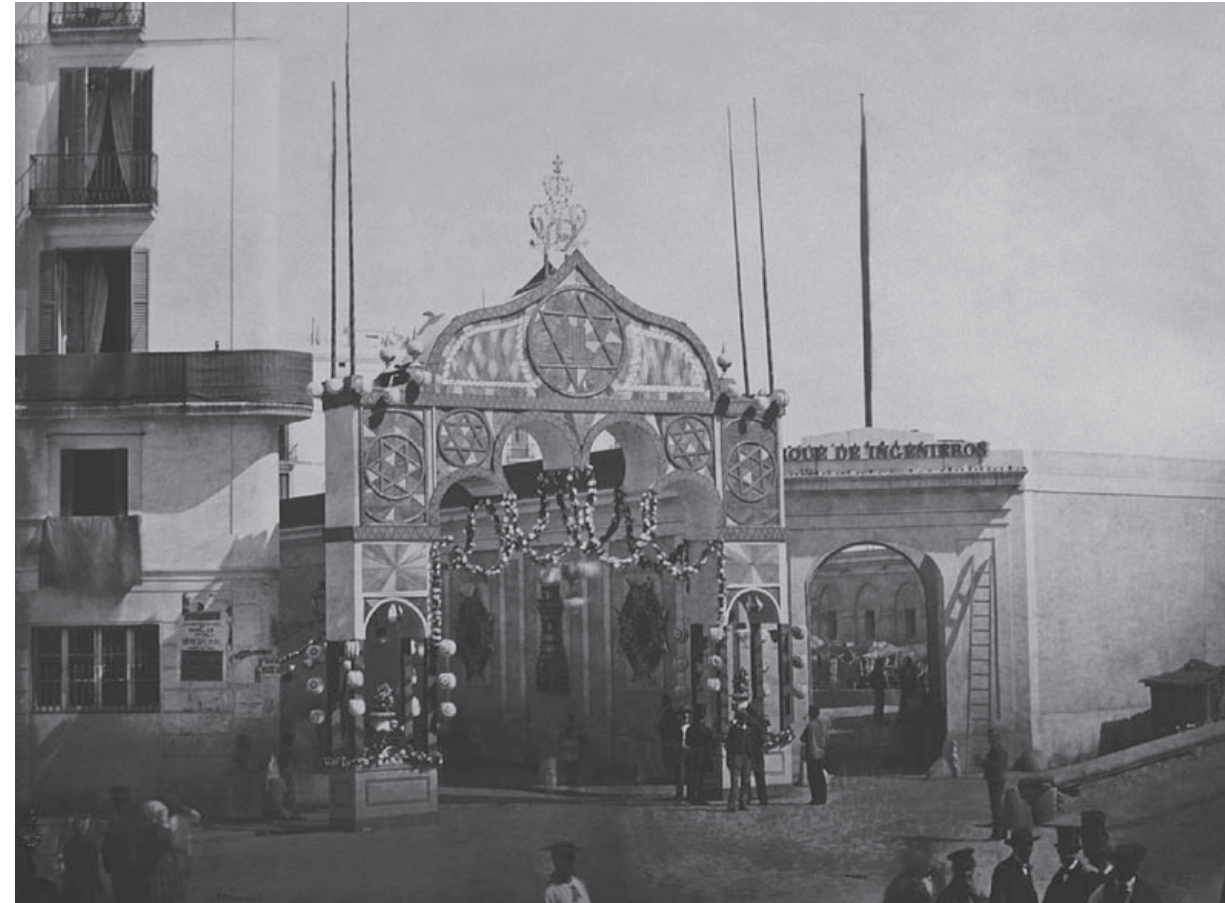
No atina el Municipio, Señora, en la manera de conciliar esta Soberana disposición con la otra de V. M. de 9 de Diciembre del año próximo pasado. Ambas se ocupan del ensanche pero hay entre una y otra marcada diferencia. Por la primera el ensanche no es más que un principio, un proyecto, cuya realización se deja virtualmente á la natural iniciativa del Cuerpo Municipal, al paso que la segunda prescindiendo de esa iniciativa, rompe con todas las tradiciones, se desentiende de las atenciones á éste, como á los demás Cuerpos constituidos del Estado guardadas, olvida las prescripciones de la ley de Ayuntamientos vigente, y borrando de una pluma cuanto de espedito y legal contenía la primera, resuelve de una vez la cuestión

de ensanche, la más importante, las más vital que se ha ofrecido á esta Ciudad en el transcurso de algunos siglos.

Profundamente afectado el Municipio por esta disposición, no puede creer sin embargo que V. M. la sostenga conocidos los compromisos por él contraídos con ocasión de la anterior de 9. de Diciembre. Apenas comunicada ésta en la forma más solemne se ocupó el Ayuntamiento de sus varios extremos; buscó á cada uno solución acertada; acudió á V. M. en demanda de ciertas concesiones de terrenos procedentes de las antiguas murallas con destino á Calles y plazas en la nueva población, instancia que V. M. en real orden de 26 de Marzo se dignó recomendar por conducto del Ministerio de la Gobernación al de la Guerra; creó con la espresa aprobación de V. M. según Real orden de 9. del citado Marzo, espedita también por Gobernación, una oficina especial para el ensanche, dotada del personal que propuso; instaló bajo la presidencia del Gobernador Civil una Comisión Consultiva, funcionando ésta y asesorando al Municipio en cuantas cuestiones se le cometieron; discutiéronse ámpliamente las cuestiones de derecho relacionadas con el ensanche, y como punto principal de éstas la reforma de la ley de espropiación forzosa, sobre la cual ha elevado á V. M. una reverente esposición, las económicas de que se está ocupando con el mismo objeto, y las bases para la formación del plano de ensanche; fueron éstas aprobadas con anuencia de la Autoridad Superior de la Provincia, se insertaron en los periódicos, en los Boletines oficiales de todo el reino, y en la parte oficial también de la Gaceta del Gobierno; y por último á tenor de las mismas se convocó y anunció un concurso público para la formación del plano espresado en el cual están ocupándose más de treinta opositores.

Ahora bien, Señora, cuál pueda ser el resultado de tantas gestiones, cuáles sus consecuencias después de la publicación de la Real orden de 7 de Junio próximo pasado, no es para desconocido [sic]. El concurso, síntesis y espresión fiel de todas, cae por su base; el concurso en el cual se alentaban nobles emulaciones, el concurso palenque del genio y del talento, de serios y meditados estudios; el concurso garantía de acierto y bello ideal de perfección en cuanto humanamente cabe, viniera á ser innecesario; el concurso desaparecería desde el instante en que la aprobación del proyecto de ensanche del ingeniero Cerdá, significase un hecho definitivo y consumado. V. M. en su alta sabiduría no desconocerá sin duda lo anómalo de la posición de este Ayuntamiento después de aquella Real orden, por que escudado en la primera de 9. de Diciembre, en la ley orgánica de estos Cuerpos en el parecer y aprobación de las Autoridades, en la opinión y aplauso públicos que le impulsaron á provocarlo, no puede, no, retroceder ahora de esta vía la más franca y espontánea, la del respeto á los derechos creados, la que conduce á la verdad y al logro de los favorables resultados del ensanche, síntesis como ha dicho antes, del general deseo y único móvil de todas las aspiraciones é intereses legítimos.

Bien quisiera el Ayuntamiento discurrir estensamente acerca de las consecuencias de este paso y explicar cuán honda sensación la última Real orden ha causado

«Frontis de Parque de Ingenieros y arco de triunfo en cuyo punto se apeó S. M. para recorrer las principales calles de la Ciudad en la noche del 23 Setiembre de 1860». Foto d'August Brauneck, RB

en el vecindario todo de esta Capital; pero le contiene naturalmente el respeto debido á V. M. y la esperanza, harto fundada por cierto cuando se aquilatan las altas dotes de gobierno de V. M., de que no querrá llevar aquella Real orden al extremo de anular con ella y hacer imposibles las mejoras que un proyecto más perfecto y acabado introduciría quizás en el estudiado por el ingeniero Dn Ildefonso Cerdá, pues todo cabe ante el poder del genio y de la inspiración, ni es prudente encariñarse tanto con las propias obras, que por querer sostenerlas temerariamente, se sacrifique el porvenir de una hermosa Ciudad, llamada á grandes empresas en todos los ramos.

Colocada la cuestión en este terreno, la Real orden de 7 de Junio último no tiene esplicación natural ni la concibe la fría lógica. Cabe Señora un plano más perfecto que el de Cerdá, es posible y muy posible un arranque de genio que aventaje

y supere en mucho las condiciones de aquel trabajo, y estando esto en el orden natural de las cosas, nadie querría arrostrar la inmensa responsabilidad de aceptar y sostener con tenaz empeño el primero, menospreciando y desairando el segundo. Es indudable Señora, que el ensanche de Barcelona, á nadie en primer término interesa sinó á esta misma Ciudad, que tiene su razón de ser, que tiene vida propia, como la tiene un individuo; ella debe pues darse cuenta de su existencia, ella está en el deber de conocer y apreciar las condiciones de su desenvolvimiento, de su desarrollo moral y material, por que según sean éstos, se afianza ó destruye su porvenir, se consolidan ó caen por tierra los inmensos gémenes de su prosperidad y pujanza actual y futura.

Se dirá acaso, que al Gobierno incumbe según ley la aprobación ó desaprobación del proyecto de ensanche, habiendo estado por lo mismo en su derecho al decidirlo. Lejos de la municipalidad la idea de negar el principio; pero hay en todos los actos formas y convenciones preexistentes, cuya respetabilidad aconseja la prudencia y recomiendan todas las reglas de conveniencia social. Siquiera se trate de aquellas cuya resolución corresponde al Gobierno, nunca procede éste en casos concretos y determinados, en aquellos que inmediatamente afecta á una ú otra localidad sin oír á las Corporaciones que las representan, á las que conocedoras de cerca de sus verdaderas necesidades se hallan en el caso de apreciarlas; díganlo sinó la tramitación establecida para la aprobación de las sociedades anónimas y establecimientos de vías férreas; díganlo sinó de más reciente la imposición de arbitrios sobre carreteras en este Principado y otras cuya enumeración sobre larga es innecesaria. Por mucha que sea la importancia de esas instituciones, nadie desconocerá que mengua mucho ante la respetabilísima del ensanche de Barcelona, en la cual van envueltos intereses de todo género, y habiéndose olvidado, al aprobar el plano de Cerdá, ese paso previo, sancionado por las leyes y por respetable y tradicional costumbre, puédesse afirmar con fundamento que se ha prescindido por completo de las formas en asunto de tanta monta.

No se cohoneste el agravio diciendo, que el proyecto de Cerdá, se halla en armonía con las bases adoptadas por la Comisión de representantes de todas las Corporaciones de esta Ciudad en su memoria de 1855. Habiendo esa Comisión desaparecido, el estado actual del asunto no consentía hacerlo retroceder al que tenía tres años atrás; y por otra parte es un hecho notorio que cuando funcionaba, el ensanche lejos de ser una realidad, era muy problemático, nada dejaba entrever por entonces su otorgación. Por muy respetable que fuera la Comisión, no lo es menos, Señora, el Ayuntamiento actual de Barcelona; las bases por aquella adoptadas han sufrido por este sensibles modificaciones; aun cuando así no fuera, cabía en la ejecución y desarrollo de las propuestas por la Comisión mas ó menos acierto; y sobre todo queda siempre en pie el hecho singularísimo, quizá sin egemplar en la historia de un pueblo, de haberse adoptado para su estensión de un plano, privándose al Ayuntamiento del derecho de deliberar acerca del mismo, de conocer y dar su opinión sobre sus más ó menos favorables condiciones.

«Palacio de la esposicion industrial y artística que se dignó visitar S. M. el día 3 de Octubre de 1860». RB

Empero la convocación del concurso es un hecho notorio, reconocido y aprobado. Nadie negará al Ayuntamiento de Barcelona el derecho de provocarlo, por que nadie podrá hacerle fundadamente cargos por haber mirado con interés y especial predilección negocio de tanta trascendencia. Estaba hasta en el deber de escitar serios estudios en una cuestión de vida ó muerte para la Capital que representa; debía llamar y estimular, como lo ha hecho, todas las inteligencias para que todas contribuyesen á la más perfecta realización de esa empresa Colosal, y pues el Ayuntamiento prescindió del exclusivismo en gracia de la bondad y perfección de esa obra extraordinaria que traspasa mucho los límites de lo común, frecuente y vulgar en la vida de las localidades, tenía derecho á otras consideraciones. En el estado Señora, á que las cosas han llegado el Ayuntamiento no acierta á explicarse el por qué

«Vista del interior de una parte del palacio de la exposicion». 1860, RB

el ingeniero Cerdá huyendo, como quien dice, del concurso, lidia honrosa para el verdadero saber, para el artista de corazón, se apresuró á buscar la aprobación de sus obras fuera de aquella vía natural, la más propia, para recoger merecidos laureles, sin esponerse á las hablillas y comentarios á que el vulgo malicioso, con razón ó sin ella, es siempre aficionado.

Como quiera, Señora, no sólo se hace en la Real orden caso omiso de todos estos actos que han creado derecho y obligaciones entre el Municipio y los opositores, contrayendo aquel ante sus representados el más formal empeño de que el plano de ensanche llenaría en sí mismo todas las condiciones y garantías de bondad y perfección; sí que también se han llevado las cosas al extremo, apenas creíble, de facultar á

un particular para escribir un proyecto de ordenanzas de construcción y de policía urbana, sin hacer caso de las atribuciones conferidas á las Municipalidades á tenor del párrafo 1.º del artículo 81 de la ley orgánica de estos cuerpos. Insiguiendo lo allí dispuesto, los Ayuntamientos deliberan sobre la formación de las ordenanzas municipales y reglamentos de policía urbana y rural que necesitan según los casos la aprobación correspondiente del Gobierno ó de sus delegados en las Provincias. Es pues un suceso enteramente nuevo, depresivo en alto grado de la dignidad del Ayuntamiento, facultar á un particular para entrometerse en las cosas de la inmediata incumbencia de la Corporación, dándole pie para que á su placer pueda hacer en las ordenanzas municipales innovaciones sobre las cuales, siquiera quepa consultar al Ayuntamiento en vista de la reserva consignada en la resolución 4.ª de la recordada Real orden y siquiera el hecho sea excepcional, siempre resulta humillado, coartándole la facultad de proponer que espresamente le confiere la ley orgánica, sin distinción de casos.

Pero algo queda todavía por decir Señora, con este motivo. Cuanto más se medita acerca de las atribuciones de los Municipios en fuerza de aquella ley orgánica, cuanto más se interna en el terreno del derecho escrito y de la Jurisprudencia administrativa, más se advierte y se afirma la creencia de que se han invadido con la Real orden de 7. De Junio último las facultades de los Cuerpos comunales en el conocimiento de asuntos de su competencia sinó exclusiva, de iniciación al menos. El referido artículo 81. en su párrafo 4.º concede á los concejos municipales la de deliberar sobre la formación y alineación de las Calles, pasadizos y plazas, y en general sobre las mejoras materiales de que sea susceptible el pueblo; y esas prerrogativas se han coartado é imposibilitado al de Barcelona, aprobando el plano de Cerdá, y facultándole para redactar ordenanzas de construcción y de policía urbana. ¿Qué son esas reglas en último término, sinó ordenanzas municipales? ¿Y á quién comete la ley sinó á los Municipios el derecho de proponer acerca de las mismas? Ni podría ser de otro modo, Señora, á menos de olvidar y desconocer de todo punto las funciones naturales y peculiares de estas Corporaciones, á menos de querer que sean ruedas inútiles de la administración general, ó sirvan tan sólo para aquellos asuntos en que se estime oportuno consultarlos. Aprobadas esas ordenanzas de construcción y de policía urbana, resuelto principalmente cuál ha de ser el plano de ensanche, ya no es posible que el Ayuntamiento se ocupe de la conveniencia ó inconveniencia de las plazas y Calles en el mismo trazadas, ni de su dirección, ni de su alineación. ¿Cómo es admisible Señora que tratándose de mejoras materiales y en un asunto que afecta á Barcelona, el Ayuntamiento no sepa siquiera lo que se ha resuelto, ni cómo se ha resuelto? Se ha faltado por lo mismo á la ley no oyendo previamente á este concejo sobre el plano aprobado; no consultándole en asunto de su principal incumbencia; y son tanto más de sentir estas omisiones, en cuanto todas las leyes sobre régimen y gobierno de las Municipalidades que se han ido sucediendo, reconocieron y guardaron á los Municipios aquella facultad como la más principal, como la que más visiblemente les ha correspondido en todos tiempos y circunstancias.

De todas maneras, Señora, la Real orden mencionada vulnera hondamente y mina por su base las atribuciones de esta Corporación. El Ayuntamiento de Barcelona celoso de su honra, persuadido de que sin ella no podría permanecer al frente de la administración comunal, habiendo contraído con ocasión del ensanche serios compromisos, no como quiera ó por ligereza, sinó hasta escitado y apoyado por las Autoridades y por el mismo Gobierno, que no podía ignorar la existencia del concurso, persuadido de ser este el medio más eficaz para alcanzar el acierto en el ensanche; persuadido además de que le infiere notorio agravio el hecho de no haber sido consultado para la aprobación de los estudios del ingeniero Dn Ildefonso Cerdá; y convencido finalmente de que se ha hollado sus atribuciones, facultando á un simple particular para tomar la iniciativa en un proyecto de ordenanzas de construcción y de policía urbana, que la ley le confiere inmediata y especialmente, no vacila en acudir á V. M.

Suplicándole con el mayor respeto, que tomada seriamente en consideración cuanto ha tenido la alta honra de esponer, se digne acordar con urgencia una medida por la cual queden salvas las atribuciones y en el lugar que corresponde el buen nombre y dignidad del Ayuntamiento de la segunda Capital de España, dejando en su consecuencia sin efecto con arreglo á lo espuesto la Real orden de 7. de Junio último.

Gracia que en méritos de justicia se atreve á esperar de la solicitud de V. M.

Barcelona 9 de Julio de 1859.

Señora

A. L. R. P. de V. M.

Siguen las firmas.⁵

L'alcalde envià al governador civil l'exposició amb una carta on demanava el suport explícit d'un Llasera que havia estat al costat de l'Ajuntament «siempre que de cosas arduas se ha tratado». Santa-Maria li comunicava el nomenament d'una comissió de tres regidors per anar a Madrid a exposar verbalment les raons municipals «mayormente cuando no todo puede decirse, ni es prudente consignarlo en un recurso», i esperava del governador l'aprovació del viatge.

Llasera hi accedí, i la comissió formada pels regidors Climent López, Gil Bech i Pere Collaso i Gil va viatjar a Madrid acompanyada pel cap del negociat d'eixample, Jeroni Torrabadella i Fàbregas, en qualitat de secretari. Tots tres regidors eren progressistes i Gil Bech era membre de la junta directiva del Partit Progressista. El 27 de juliol a les tres de la tarda van sortir cap a Madrid a bord del vapor *Marsella* rumb a Alacant i, des d'allà van agafar el ferrocarril fins a la capital, on arribaren el dia 29 a les 8 del matí.

5. Aquesta exposició va ser signada per l'alcalde i tots els regidors a excepció de Narcís Ramírez.

L'alcalde escriví una carta —el 28 de juliol— al marquès del Duero (Manuel Gutiérrez de la Concha e Irigoyen), en aquell moment president del Senat, a qui demanava el suport a la comissió de l'Ajuntament desplaçada a la capital. L'escrit de Santa-Maria era un resum de les vicissituds de la qüestió d'eixample des de la Reial ordre de 9 de desembre de 1858 que concedia l'eixample il·limitat, fins a la de 7 de juny que aprovava el plànol de Cerdà i li encarregava la formació d'un projecte d'ordenances de construcció i de policia urbana. Santa-Maria insistia en la il·legalitat de l'acord pres pel govern:

[...] no podía este Ayuntamiento presumir que ninguno de los dignos Consejeros de la Corona, que tan repetidas pruebas tienen dadas al país de su respeto á la más estricta legalidad, olvidasen las atribuciones de los Ayuntamientos hasta el punto de conceder la aprobación á un plano de interés local, sin oír siquiera la opinión de este Concejo, y por el contrario hiriéndole en la parte más vital de sus facultades, y colocándole, con respecto á los que bajo la fe de las bases publicadas están trabajando con ardor en la formación del plano, en un conflicto tan grave, que muy á su pesar le pondría en el sensible caso de tomar la resolución única que V. E. conoce corresponde en tales casos, cuando, agotados todos los medios razonables, no se obtiene lo que de derecho corresponde al agraviado.

L'alcalde continuava dient que, per no haver d'arribar a aquest extrem —sembla clar que el de dimitir—, l'Ajuntament havia elevat una exposició a la reina «á fin de que se digne dejar sin efecto la indicada Real orden de 7 de junio último, queden salvas las facultades de esta Corporación y pueda realizarse el solemne concurso anunciado para el 31 de Agosto próximo». Demanava el suport del president del Senat a la comissió desplaçada a Madrid per gestionar les peticions i acabava donant les gràcies perquè estava segur que es posaria «al lado de un Ayuntamiento, á quien la gloriosa historia de sus predecesores, no menos que su propio decoro, aconsejan haga el último esfuerzo para mantener la integridad de sus atribuciones en la inmensa cuestión de ensanche».

El marquès del Duero contestà a l'alcalde el 2 d'agost, després d'entrevistar-se amb la comissió de l'Ajuntament desplaçada a Madrid. Manifestava el seu suport al consistori barceloní, a qui donava la raó:

[...] me apresuro á manifestar que encuentro muy fundadas las quejas que en ella se emiten, porque la razón está de parte de la primera corporación de este Principado. Debo prevenir, sin embargo, que el expediente del ensanche de Barcelona no está resuelto todavía; por el contrario ha pasado al ministerio de la Gobernación del Reino, que es á quien compete providenciar en asuntos de esta especie, y no puedo creer recaiga sobre él dictamen ninguno definitivo, sin oír antes al ilustrado ayuntamiento de esa Ciudad.

Però, tot i aquesta última afirmació del president del Senat, l'expedient d'eixample no va passar a Governació fins al setembre de 1860. El ministre de Governació, José Posada Herrera, havia reclamat l'expedient a principi de 1859, però li havia estat denegat per Reial ordre de 24 de març. Les consideracions que feia De La Concha, tenien a veure amb les reclamacions de competències de Governació que, a curt termini, donarien com a resultat el Reial decret de 17 d'agost que, com veurem després, atribuïa a la Junta de Policia Urbana del Ministeri de Governació la facultat de ser escoltada en els plànols d'eixample i en les ordenances municipals. L'enfrontament entre els dos ministeris, el de Governació i el de Foment, serà palès a les entrevistes de la comissió de l'Ajuntament a Madrid.

Agost de 1859: representants municipals s'entrevisten amb els ministres a Madrid

El diari de la comissió enviada a la cort ressenya en detall les trobades amb cada ministre i amb el president del Senat, en l'estada a Madrid i a San Ildefonso del 29 de juliol al 18 d'agost de 1859. El document consta de 17 fulls i està signat pels tres regidors.¹ Es conserva també la correspondència oficial i la correspondència personal entre la comissió, l'alcalde i el governador civil.

En arribar a Madrid, els representants municipals van contactar amb els agents de l'Ajuntament a la capital, els germans Joan i Ignasi de Tro i Ortolano. Joan de Tro era apoderat del marquès del Duero, i va fer la gestió per a l'entrevista amb ell. Manuel de la Concha manifestà a la comissió el suport que expressava també a la carta a l'alcalde però, a més, puntualitzà que l'acord pres en Consell de Ministres sobre el traspàs de l'expedient d'eixample al Ministeri de Governació no s'havia fet públic per no ferir les susceptibilitats del ministre de Foment. És probable que això fos veritat, perquè el futur aniria per aquest camí, encara que l'expedient d'eixample de Barcelona no radicaria al Ministeri de Governació fins al 7 de setembre de 1860.

El 31 de juliol la comissió marxà al reial siti de San Ildefonso, seu del govern, i el 2 d'agost es van entrevistar amb Leopoldo O'Donnell, president del Consell de Ministres i ministre de Guerra. Després d'escoltar les explicacions del regidor Collaso sobre l'oposició de l'Ajuntament a la Reial ordre de 7 de juny que aprovava el projecte de Cerdà, O'Donnell va afirmar:

[...] que el Gobierno se había ya ocupado de la presente en diferentes Consejos de Ministros, creyendo que el modo más efectivo de orillarla y salvar el conflicto sería no prejuzgando el concurso, dejando que siguiera adelante, que viniesen después los planos al Gobierno y éste escogería el mejor, pues no podían ser otras sus miras, si bien en este punto su acción sea ilimitada y no debía pasar por el que le propusieren, y que en este sentido podía expedirse una Real orden aclaratoria de aquella y capaz de satisfacer al Municipio.

Però O'Donnell no va dir que aquesta reial ordre ja havia estat promulgada dos dies abans, el 31 de juliol. Aquesta ocultació implicaria que, en les dues

1. *AMAB*, Actes del Consell Plenari, 1859, «Diario memoria de la Comisión del Excmo. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona en la Corte en el año de 1859», inserit en la sessió de 27-VIII-1859; també n'hi ha còpia a Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 7a. Totes les cites de les entrevistes a Madrid tenen aquesta referència.

setmanes successives, els ministres estiguessin jugant amb els representants de l'Ajuntament que ignoraven que la qüestió que intentaven gestionar ja estava resolta abans que arribessin a la primera entrevista.

Com que no sabia res de la reial ordre, la comissió va respondre al suggeriment del president del govern que, en principi, la seva idea era acceptable, però que calia una menció expressa que el plànol de Cerdà havia de sotmetre's al concurs com tots els altres, «manera única de salvar todas las susceptibilidades, de alejar todas las sospechas y recelos, y de dejar en el lugar correspondiente al decoro y prestigio de la Corporación Municipal Barcelonesa». Veurem que la comissió va anar insistint, en les diferents entrevistes, sobre la voluntat per part de l'Ajuntament que Cerdà es presentés al concurs. O'Donnell, visiblement molest, va replicar que l'Ajuntament pretenia posar-se a l'altura del govern en comptes d'acceptar el seu lloc:

Replicó el Sr. Presidente del Consejo, que no parecía sino que el Ayuntamiento iba allí a tratarse de potencia á potencia; que así siendo, él se hallaba en el caso de sostener también la dignidad del Gobierno, quien después de haber acordado una cosa, no podía volver atrás sin rebajarse y perder su fuerza moral, más que más cuando según comprendía por la resultancia del expediente el Municipio gestionaba hoy contra un plano en otro tiempo por él adoptado y en cuyo apoyo había acudido entonces al Gobierno. Y habiendo la Comisión respetuosa y dignamente rechazado tal supuesto, manifestando que no había tal adopción de plano de ensanche, pues en tal época á quien se refiere el Sr. Presidente del Consejo no se había el ensanche otorgado, datando únicamente de la Real orden de 9 de Diciembre del año último; añadiendo que el plano entonces levantado por el ingeniero Cerdá fué el topográfico del terreno de la actual Ciudad y todas sus afueras, sobre el cual debe calcarse el trazado de la nueva población, facilitando al efecto el Ayuntamiento á los opositores copias de aquel. El Sr. Presidente del Consejo dijo que había estado hasta entonces en otra creencia, y por consiguiente que siendo así consideraba conveniente que la Comisión se avistase con el Sr. Ministro de Fomento, á quien él en particular hablaría del asunto, y despidiendo afectuosamente á la Comisión se retiró ésta.

Aquí apareix, per primera vegada, la confusió (o pretesa confusió) que el plànol aprovat era el mateix que el de 1855. Així li ho havia dit el marquès de Corvera, ministre de Foment, a O'Donnell i per això el president els va indicar que parlessin amb Corvera. La comissió, per tant, li va haver d' aclarir que el plànol a què es referia el president era el topogràfic, que era el que havia adoptat l'Ajuntament com a plànol dels afores de Barcelona el 1855.

A la memòria escrita de l'«Ante-proyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío» de 1855, Cerdà descrivia un «bosquejo del ante-proyecto» on parlava d'obrir quatre grans vies de comunicació que establien

«Vista de la estacion de ferro-carril por el cual hizo S. M. el regreso á la Corte el día 5 de Octubre de 1860». Estació del Pla de Palau, RB

una xarxa de triangles sobre la qual havia de fer-se la distribució de la nova ciutat. Indicava que l'esbós l'acompanyava separatament en paper transparent per tal que es pogués aplicar sobre el plànol topogràfic general. Aquest esbós en paper transparent no s'ha trobat, però està reproduït a l'apèndix de la memòria presentada per Cerdà amb el projecte de 1859.² El 4 de desembre de 1855, en el context d'una greu crisi industrial amb el consegüent nombre d'obriers aturats, l'Ajuntament va demanar al govern permís per aixecar un emprèstit de 10 milions de rals per obrir les quatre vies de l'avantprojecte i així poder donar feina a les víctimes de la crisi.³ Però l'únic plànol de Cerdà que l'Ajuntament havia aprovat era el topogràfic que el president O'Donnell confonia amb el projecte urbanístic d'eixample aprovat pel govern.

2. Ramon Grau em va fer adonar que aquest dibuix era l'esbós de les quatre vies de l'avantprojecte. Vegeu CERDÀ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 375. La primera via partia de les drassanes i arribava a Sants (Paral·lel); la segona començava també a les drassanes i seguia la Rambla fins a Gràcia i es desviava cap a Sant Gervasi i Sarrià; la tercera s'iniciava al moll nou del port i passava pel Clot, Sant Andreu i Horta; la quarta tallava les tres anteriors des de la Bordeta a Badalona.

3. GIMENO, «La gestació de l'eixample...», pàg. 158; vegeu AMAB, Actes del Consell plenari, 4-XII-1855, fol. 441v i 442.

Per sobre de qualsevol altra consideració, la irada resposta d'O'Donnell s'explica perquè ja estava promulgada la Reial ordre de 31 de juliol, que deia que el govern triaria entre el plànol de Cerdà i els millors qualificats en el concurs i, per tant, no podia acceptar la proposta que l'enginyer es presentés al concurs perquè contradiria aquesta reial ordre.

El mateix 2 d'agost, a les 5 de la tarda, la comissió s'entrevistà amb el marquès de Corvera (Rafael de Bustos y Castilla), ministre de Foment. Climent López exposà de nou que l'Ajuntament volia que Cerdà es presentés al concurs de projectes municipal:

Espuso que la idea del Ayuntamiento, según la esposición de 9 de Julio último, consistía en que no prevaleciese la aprobación del plano de Cerdá sin someterlo antes al concurso que se hallaba pendiente y cuyo término espiraba el 31 de este mes. Al efecto hizo valer las observaciones aducidas por el Sr. Presidente del Consejo, los compromisos del Municipio y las atribuciones que según la ley le competían en la materia y se le menoscababan con la Real orden de 7 de Junio ppdo [próximo pasado] añadiendo que de otra suerte aun sin quererlo el Gobierno, y á pesar de su programa de moralidad y legalidad sería muy posible se protegiesen intereses particulares, por lo que era de presumir que el Gobierno haciéndose cargo de las justas razones de la Municipalidad y en su deseo de acierto en asunto de tanta importancia accedería á las pretensiones de dicha Corporación, disponiendo que el plano de Cerdá debiese ser sometido como todos los demás al resultado del concurso.

El ministre de Foment repetí els arguments del president en la línia de dir que el govern no havia fet altra cosa que adoptar el plànol aprovat per l'Ajuntament el 1855. La comissió va reiterar l'explicació que ja havia fet a O'Donnell, però hi afegí l'estranyesa perquè d'aquest expedient s'ocupés el Ministeri de Foment i no el de Governació, que era a qui competia:

[...] que había en ello un error gravísimo consistente en confundir el plano topográfico de Cerdá, único entonces existente y único en todo caso de que podía haberse ocupado el Ayuntamiento con el que ha sido objeto de la Real orden de 7 de Junio de este año, y en tanto era así como que hasta la otra de 9 de Diciembre del anterior no se resolvió la cuestión de ensanche, y de consiguiente mal podía entonces en 1855 haberse levantado ni prohijado un plano en este sentido cuando se ignoraba el espacio que podría ocupar la nueva Ciudad y eran por aquel tiempo desconocidos los límites de las zonas de las fortificaciones, ni se sabía tampoco cuáles de estas quedarían ó no subsistentes: Que el plano topográfico de Cerdá era pues el único de que se había ocupado el Municipio, no como plano de ensanche, que no lo era ni podía serlo, sino como pauta para calcar sobre el mismo el trazado de la Ciudad nueva, bajo cuyo concepto se ha servido de él el actual Ayuntamiento facilitándolo á los opositores del

concurso, y que extrañaba que de esta cuestión se ocupase el Ministerio de Fomento y no el de la Gobernación á quien naturalmente en su concepto correspondía.

Les coses, és clar, es van complicar més. El marquès de Corvera va respondre que aquest assumpte era de la seva competència, com també ho havien estat les obres de la Puerta del Sol a Madrid, i ho eren les de carreteres. Afegí que era curiós que l'Ajuntament reclamés en aquell moment contra el projecte de Cerdà i no hagués dit res quan se'l va autoritzar a fer els estudis sobre l'eixample; va tornar a insistir que sabia, per un extracte de l'expedient que havia llegit, que el plànol de Cerdà havia estat aprovat per l'Ajuntament.

La comissió al·legà que les obres de la Puerta del Sol, com les de carreteres, eren costejades amb fons generals, mentre que l'eixample era simplement municipal i es feia amb fons propis; que si no es va reclamar contra la reial ordre que facultava Cerdà per fer els estudis del traçat d'eixample, va ser perquè no perjudicava res i no impossibilitava el concurs. Van insistir, de nou, que l'Ajuntament no havia aprovat ni adoptat cap plànol d'eixample fet per Cerdà ni per ningú més. El debat va concloure amb el ministre de Foment dient que demanaria l'expedient, s'assabentaria del contingut i sotmetria de nou al Consell de Ministres la resolució corresponent.

El 3 d'agost la comissió s'entrevistà amb el ministre de Marina, José Mac-Crohon i Blake, a qui van lliurar una carta que li dirigia el governador civil de Barcelona Ignasi Llasera. El ministre es mostrà molt cordial amb els representants de l'Ajuntament i disposat a donar-los suport:

[...] la Comisión [...] tuvo la satisfacción de encontrar á S. E. acorde con las ideas y deseos del Ayuntamiento, estimándolas procedentes y legales y ofreciendo apoyarlos y sostenerlos en Consejo, á cuyo fin escitó á la comisión á visitar á los SS. Ministros de Estado y Gracia y Justicia, informándose con mucho interés de la salud del Sr. Llasera, cuya recomendación le era para él de mucha valía por la amistad íntima que le profesaba; encargando muy particularmente á la Comisión que le transmitiese sus finos recuerdos. La expansión y sinceridad con que S. E. habló a los Comisionados colmaron por completo sus deseos y se retiraron poseídos de la más viva satisfacción.

Dos dies més tard, els regidors s'entrevistaren amb el ministre d'Estat, Saturnino Calderón Collantes, que també es va mostrar molt amable. Reiteraren, una vegada més, que el plànol de Cerdà havia d'entrar en el concurs «sujetándose como los demás á las condiciones impuestas». El ministre va respondre:

[...] que resuelta la cuestión de ensanche, como creía lo era, abundaba en las ideas de la Comisión, opinando como ésta, que el plano de Cerdá debía entrar en el concurso,

pues de esta suerte nadie se perjudicaría tanto como el mismo Cerdá, ni podía tener otro sentido la Real orden de 7 de Junio, por lo que la Comisión le tendría á su lado creyendo conveniente que por ésta se hiciese comprender á Cerdá la necesidad de someterse al certamen. Que en efecto tenía razón la Comisión al decir que se había entrado en un periodo de legalidad y moralidad pues este era el lema del Gobierno, su único objeto, por cuyo motivo los Ministros hasta habían sacrificado sus personas en los rudos ataques de la prensa de la oposición, queriendo sólo estar rodeados de personas probas y honradas, y en su consecuencia los Comisionados encontrarían ahora y siempre á S. E. accesible, pues hasta como particulares podían dirigírsele personalmente ó por escrito siempre que lo considerasen oportuno y los recibiría gustoso: que así lo hiciesen entender también al Excmo. Ayuntamiento, manifestándole que el Gobierno estaba dispuesto á oírle y tenía particular predilección al país catalán que había resuelto el problema, de cuya solución no dudaba el Gobierno, de poder ser gobernado sin medidas represivas, y sobre todo la tenía también á Barcelona que consideraba la primera población de España y tantas pruebas de sensatez venía dando, añadiendo que en su concepto esta Nación entraba en su verdadero periodo de civilización.

La comissió agrai la disposició del ministre, però li va manifestar que considerava més apropiat, en la mesura que la iniciativa d'aprovar el plànol de Cerdà havia partit del govern i hi havia pel mig la Reial ordre de 7 de juny, que fos el govern mateix qui donés a entendre a l'enginyer la necessitat de participar en el concurs. A continuació, van reiterar els arguments de les atribucions municipals emanades de l'article 81 de la Llei orgànica d'ajuntaments.

La rèplica del ministre resulta sorprenent: va dir que la reial ordre seria esclarida per una altra en el sentit explicat. Va callar que, en realitat, ja estava promulgada des del 31 de juliol, però va ser alhora l'únic ministre que hi féu referència, si bé no acabà de ser explícit. La comissió manifestà el desig de ser la portadora d'aquella reial ordre, però el ministre contestà que era convenient que anés pel conducte regular, encara que s'hauria de comunicar a la comissió. Va estar d'acord amb els arguments dels representants municipals sobre les atribucions de l'Ajuntament segons la llei «consignando repetidas veces en el curso de la conversación la idea de que el plano de Cerdá debía entrar en el Concurso».

A les tres de la tarda del 5 d'agost, la comissió va rebre una citació del ministre de Foment per visitar-lo a casa seva. Allà els va rebre l'oficial primer del negociat, Villamir, que els esperava amb l'expedient original radicat al ministeri i un exemplar de la Llei d'ajuntaments.

Al *Diario-Índice Cronológico* de Cerdà es troba la referència d'una entrevista de l'enginyer amb Villamir⁴ mesos abans, el 17 d'abril, quan Cerdà va anar a presentar el projecte d'eixample al Ministeri de Foment. Després d'examinar per sobre els plànols de Cerdà, Villamir els va dedicar grans elogis, com ara que eren incomparablement millors que tot el que s'havia fet fins al moment en aquesta classe de treballs.

Tornem al 5 d'agost. Villamir comunicà a la comissió que el ministre de Foment havia sortit amb urgència per entrevistar-se amb O'Donnell i els regidors van haver de conformar-se amb parlar amb ell. Convé ressenyar àmpliament aquesta trobada perquè explica molt bé les raons de Foment i les irregularitats comeses. Villamir continuà amb les mateixes argumentacions del marquès de Corvera i la comissió va anar rebutent-les:

[...] eran innecesarias é inmotivadas las gestiones de la Comisión, supuesto que aprobado por el Ayuntamiento el ante-proyecto de ensanche de Barcelona levantado por Cerdá, el Gobierno no había hecho otra cosa sinó dar sanción á los deseos de la Municipalidad, según así resultaba del expediente. En demostración de ello puso de manifiesto una esposición de los representantes de las Corporaciones oficiales de dicha Ciudad referentes á las bases que debían tenerse presentes para la formación del plano de ensanche elevado al Gobierno en 1855, y la Comisión enterada de tal contenido no pudo menos de manifestar por conducto del Sr. López que se afirmaba en todas sus partes en lo que tuvo el honor de hacer presente al Sr. Ministro, pues en realidad no había tal aprobación del plano de ensanche de Cerdá, confundiendo el Ministerio de Fomento dos cosas enteramente diversas y distintas, cual era el plano topográfico del terreno levantado en aquella fecha por el Ingeniero Cerdá y el verdadero plano de ensanche trazado por éste sobre el cual ni ha deliberado el Ayuntamiento ni podía hacerlo cuando de él ninguna noticia tiene, cuando no se le ha consultado, ni lo ha visto jamás. Que en tanto era así como que el plano de ensanche natural y necesariamente había de ser posterior al 9 de Diciembre próximo pasado 1858 en cuya fecha se concedió y resolvió por el Gobierno aquella cuestión y desde la cual se vino en conocimiento de la extensión que debía comprender y de los límites de las fortificaciones. Que desde esta última fecha ninguna reclamación se había hecho por el Ayuntamiento prohibiendo planos, ni era dable hacerlo hasta conocer el resultado del concurso al efecto convocado para el 31 de este mes en virtud de las atribuciones que le confiere la ley orgánica vigente en su artículo 81 para deliberar sobre la formación y alineación de calles pasadizos y plazas, y sobre ordenanzas de policía urbana, atribuciones que le coarta la Real orden de 7 de Junio

4. El diari dels regidors transcriu aquest cognom «Villamir»; en canvi Cerdà escriu «Villamil», però es tracta de la mateixa persona.

último aprobatoria del plano de Cerdá, consultando al Cuerpo de Caminos, canales y puertos que en su concepto no era voto en la materia por haber otras Corporaciones mas competentes, como por ejemplo la Academia de Sn Fernando: que el negocio era de especial incumbencia del Ministerio de la Gobernación y no del en que radicaba, pues se trataba no de una obra general costeada con fondos del estado, sino de pura localidad subvenida con los del Municipio, en prueba de lo cual cuanto se había practicado por el Ayuntamiento después de la Real orden de 9 de Diciembre último, fué con anuencia del Gobierno de Provincia, aprobado por el Ministerio de la Gobernación, con otras consideraciones conducentes al efecto.

L'oficial Villamir va replicar que l'assumpte competia a Foment, segons una Reial ordre de 24 de març anterior. Però reconegué, no obstant això:

[...] que todos los pasos que en el espediente se han practicado habían sido en el equivocado concepto en que se había estado de ser estos los deseos del Ayuntamiento, cuyo error provenía de haber confundido los planos topográficos y del ensanche creyendo que en realidad eran uno mismo, apoyado por el Municipio cuando los SS. Cerdá y Almirall fueron á la Corte en 1855 á gestionar sobre aquel plano; espuso que el objeto de la Real orden no prejuzgaba las atribuciones municipales en materia de policía urbana y ordenanzas supuesto que de la misma se deducía haber intención de oír al Ayuntamiento, sinó de hacerle servir como regla general de ensanche de esta clase en todo el reino.

Aquesta última manifestació de Villamir —pretendre fer servir el projecte de Cerdà com a model per a tot el regne— era especialment rellevant. Emmarcava l'operació en el gran pla d'obres públiques que volia portar a terme el govern durant vuit anys amb el pressupost extraordinari de 1859, a través del Ministeri de Foment.

Villamir continuà la seva argumentació:

[...] convino con la Comisión en no ser el Cuerpo de caminos, canales y puertos competente en la materia é insistiendo en la idea de no haber habido intención de lastimar la dignidad del Ayuntamiento y sí tan sólo resultado de aquel error; dejé entrever la de que había tal vez alguna prevención ó animosidad contra Cerdá, siendo de estrañar que no se hubiese reclamado cuando se le facultó para los estudios del trazado de ensanche.

La resposta de la comissió a aquesta última insinuació va ser contundent:

[...] que mal podía existir esta animosidad cuando el Ayuntamiento se hallaba muy dispuesto á hacerle justicia, y hasta podía afirmar que noticiosos algunos individuos

«Plaza del Rey con vista de la antigua iglesia de Sta Agueda donde estuvo S. M. en 29 de Setiembre de 1860». RB

de las buenas condiciones del plano sentían hacia su autor cierta predilección que hubiera tal vez tenido resultados, si venido el plano a concurso, como era debido, hubiesen resultado ciertas aquellas noticias, que en efecto el plano debía venir al concurso por que éste era la mejor y mas cabal garantía de bondad y perfección de la obra, pues nadie podía decir hasta entonces que el plan de Cerdá fuese el más acabado, concluyendo por manifestar que no cabía rechazar el certamen cuando el Gobierno mismo acababa de dar ejemplo de su necesidad, convocándole para una obra por cierto de no tanta importancia de mucho como el ensanche de Barcelona, cual era la del levantamiento de un edificio para Manicomio general; y que no se había reclamado al otorgar á Cerdá los estudios, por que esta Real orden, según de la

«Plaza del Rey con vista del convento de S^a Clara y edificio del archivo de la Corona de Aragon. 29 de Setiembre 1860», RB

misma se desprendía, no otorgaba derecho alguno al autor ni prejuzgaba la cuestión, ni menoscababa las prerrogativas y atribuciones del Ayuntamiento.

Com que la comissió desconeixia el projecte de Cerdà, segurament tenia notícia de les seves bones condicions per un article molt elogiós sobre el projecte de l'enginyer, publicat al núm. 11 de la *Revista de Obras públicas*, de l'1 de juny de 1859.

L'oficial va reconèixer la força de les observacions de la comissió i confessà que s'havia comés un error gravíssim derivat de no haver tingut coneixement de la publicació del concurs i de les bases de l'eixample. La comissió objectà que això era molt estrany, ja que s'havia publicat a tots els butlletins oficials del regne i també a la part oficial de la *Gaceta de Madrid* del 24 d'abril. Villamir afirmà aleshores que d'aquest error no n'era responsable el ministre, sinó ell mateix.

En aquest punt, cal fer un incís per clarificar la disposició de l'Ajuntament envers Cerdà en aquells dies. A la sessió del ple del consistori d'11 d'agost de 1859, Josep Santa-Maria proposà que s'encunyés la medalla d'or que, des del novembre de 1855, estava pendent de ser lliurada a l'enginyer en agraïment per l'elaboració del plànol topogràfic. La ressenya de les actes municipals és la següent:

El Sr. Presidente [l'alcalde] manifiesta, que por diversos motivos, aunque todos plausibles, S. E. tiene acordado el regalo de una medalla de oro á los Sres. D. Ildefonso Cerdá y D. Antonio Barrau, y una de cobre al albañil Negro por el respectivo mérito reconocido por esta Corporación, y que al objeto de que no experimente mayor retardo el cumplimiento de estas determinaciones, cree debe llamar la atención de S. E. sobre este particular, y en su virtud S. E. acuerda que inmediatamente se proceda á la acuñación de dichas tres medallas.⁵

És simptomàtic que, quan feia gairebé quatre anys que s'havia acordat concedir la medalla a Cerdà, fos precisament en aquells moments, quan l'Ajuntament estava reclamant a Madrid en contra de l'aprovació del seu projecte d'eixample, que l'alcalde plantegés al govern municipal no retardar més l'honor a l'enginyer. Només es pot interpretar com un gest de bona disposició cap a Cerdà, que reforçava la petició que es presentés al concurs, reiterada diverses vegades per la comissió dels regidors en les entrevistes a Madrid. L'última pista que tenim de la medalla és una nota de la comissió que s'havia d'encarregar de l'encunyació que proposava la inscripció següent: «Al Ingeniero D. Ildefonso Cerdá por sus conocimientos en los trabajos del plano topográfico de los alrededores de Barcelona». La mateixa nota de la comissió explicava que, tot i que a l'expedient de 1855 hi havia un esborrany d'inscripció, l'Ajuntament no n'havia acordat cap de concreta. A l'esborrany al·ludit hi deia: «Al Ingeniero Dn Ildefonso Cerdá por su conocimiento en los trabajos de ensanche y plano de los alrededores de la Ciudad en 1855». És evident que el canvi de la proposta de la comissió, que es referia només al plànol topogràfic, tenia per objectiu

5. AMAB, Actes del Consell Plenari, 11 d'agost de 1859, fol. 291.

evitar la confusió amb el plànol d'eixample que el govern havia aprovat. Alhora, i encara que la medalla no va arribar a ser lliurada a Cerdà, per tal com es van desenvolupar els esdeveniments, la iniciativa de l'alcalde aprovada pel ple, indica el desig d'acostament a l'enginyer en moments d'agra polèmica amb el govern per la manera en què havia aprovat el seu projecte.

Tornant a les entrevistes a Madrid, la intenció de la comissió havia estat entrevistar-se, abans que amb cap altre ministre, amb el de Governació, a qui consideraven «su Gefè natural e inmediato». Posada Herrera, però, no es trobava a San Ildefonso sinó a Madrid, i aleshores la comissió es dividí: Collaso i López van desplaçar-se a la capital per entrevistar-se amb el ministre, i Bech i el secretari es van quedar a San Ildefonso pel que pogués passar.

L'entrevista amb el ministre de Governació tingué lloc el 6 d'agost a les 10 de la nit. Després de manifestar-li el motiu del viatge, els comissionats van expressar el disgust de l'Ajuntament pel fet que:

[...] sacándose las cosas de su orden natural, radique en Fomento un asunto de especial incumbencia del Ministerio del digno cargo de S. E., tomando aquel una iniciativa que sólo competía a Gobernación, en la mala inteligencia, sin duda, de ser aquella una obra pública general ó de las que por su carácter son costeadas con fondos del Estado, siendo así que es simplemente municipal subvencionada con fondos de la localidad, por cuyo motivo correspondía inmediatamente al Ayuntamiento la deliberación acerca de la misma mediante la aprobación del Ministerio de la Gobernación. Que esta mala inteligencia había tal vez dado origen á que en lugar de correr el expediente por el Ministerio últimamente indicado, donde estar debía tratándose de una cuestión de policía urbana, radicase en Fomento, cuyo objeto se refiere tan sólo á obras del Estado, notándose así con extrañeza que en vez de conocer el asunto la Dirección ó Junta de policía urbana y la Academia de San Fernando en su caso, lo haya verificado la general de caminos, canales y puertos, como si se tratara de una carretera, canal ó vía férrea, dándose así á entender claramente su tendencia de escluir por completo al Ayuntamiento de toda intervención en el asunto para cometerlo al cuerpo oficial de ingenieros civiles, al cual tan sólo competen las obras generales á cuenta del Estado, y la de obtener de las Cortes por medio de una ley autorización para conceder á una empresa, compañía ó particular la ejecución del ensanche sacándolo á pública subasta ó adjudicándolo quizás bajo condiciones perjudiciales para el Municipio ó los particulares, ó á lo menos no tan beneficiosos como podría esperarse, corriendo el negocio bajo el exclusivo cuidado del Ayuntamiento, y dando esto margen á diferir indefinidamente la satisfacción de una necesidad tan apremiante. Que estas razones impulsaron al Cuerpo municipal á pedir se dejase sin efecto la Real orden de 7 de Junio último, pues basada en principios diametralmente opuestos á los que debían haberse tenido presentes en la materia, no cabían términos medios, por ser imposible que una cosa fuese y dejase de ser á un tiempo mismo, esto es,

que desconociéndose las naturales y legales atribuciones del Ministerio de un ramo especial y de las autoridades á él subordinadas, se pasase á otro que con el asunto ninguna relación tenía ni podía legalmente tener; apoyando estas observaciones los Comisionados en las disposiciones de nuestras leyes administrativas vigentes, en particular en el artículo 81. de la actual orgánica de Ayuntamientos y en las de los años 23, 40 y 56, en todas las cuales se reconocieron y guardaron á los Municipios aquellas facultades. Espuso además la Comisión que iguales consideraciones había aducido ante los otros SS. Ministros, añadiendo haberles hecho observar, que en fuerza de las mismas y de la natural iniciativa dejada al Ayuntamiento en la Real orden concediendo el ensanche, se había convocado un concurso público para el levantamiento del plano general del trazado, concurso cuyo plazo espiraba en 31 de este mes y cuyos beneficiosos efectos en provecho general del vecindario, iba á anular la de 7 de Junio. Que el Ayuntamiento había contraído con él un formal compromiso ante el público de Barcelona y el de toda España, pues se había anunciado en los Boletines oficiales de todo el reino, y en la parte oficial también de la Gaceta del Gobierno aprobándolo el representante de éste en aquella Capital y provincia, razón por la cual no sólo no podía alegar ignorancia, sinó que hasta podía afirmarse que el Gobierno lo había consentido y aprobado, resultando que aquella Real disposición venia á anular y desprestigiar á la Municipalidad de Barcelona, haciéndola imposible si debía subsistir.

El ministre de Governació Posada Herrera preguntà aleshores què en pensava el president del govern. La comissió respongué que O'Donnell considerava com a mitjà conciliatori que el concurs seguís endavant i després l'Ajuntament remetés al govern el plànol o plànols guanyadors, per tal que l'executiu triés entre aquests i el de Cerdà. El ministre de Governació interrompé dient que el president s'equivocava, atès que el Consell de Ministres havia acordat ja que s'enviaria a l'Ajuntament la part econòmica del projecte de Cerdà perquè exposés el que considerés convenient. Com veurem després, aquest acord era el considerant 4t de la Reial ordre de 31 de juliol, que Posada Herrera tampoc no gosà dir a la comissió que ja estava aprovada.

La comissió continuà argumentant que havia manifestat a O'Donnell que la solució per ell proposada només seria acceptable en el supòsit que Cerdà se sotmetés al concurs igual que els altres opositors. Després el govern podria prendre la resolució final, en vista de la deliberació de l'Ajuntament i en ús de les seves facultats superiors. Posada Herrera hi va estar d'acord: «el ministro observó que esta era la única solución aceptable. La senda que había de seguir el Ayuntamiento y de la cual nunca debía separarse, por que estaba dentro de la ley, de los límites de su decoro y de la conveniencia pública».

Els regidors Collaso i López van posar al corrent Posada Herrera de les entrevistes que havien mantingut amb els altres membres de l'executiu, i li explicaren que el plànol a què es referien el president del govern i el ministre

de Foment era el topogràfic aixecat per Cerdà el 1855. També van exposar al ministre de Governació que l'oficial del Ministeri de Foment, Villamir, els havia reconegut l'error de no estar assabentat de la convocatòria del concurs ni de la seva publicació oficial quan es va decidir aprovar el plànol de Cerdà.

El ministre de Governació va manifestar-se aleshores a favor de derogar la Reial ordre de 7 de juny i mostrà també el seu disgust per les competències que s'havia atribuït Foment, que en realitat pertanyien a Governació:

A esto replicó el de Gobernación que éstas eran razones sobradas para la derogación de aquella [la Reial ordre de 7 de juny], las cuales era prudente aprovechar, que el Ministerio de Fomento había absorbido muchos asuntos que no le pertenecían y tenía tendencias á absorberlos todos, siendo esto por efecto de la abundancia de empleados facultativos que hay en el propio Ministerio, los cuales estarían mejor en caminos y carreteras por ser este su puesto, derivando tal vez de ahí que el expediente primero muy pequeño, había crecido después maravillosamente. Con esta ocasión la Comisión hizo presente al Sr. Ministro haber visto una Real orden de 24 de Marzo por la que Fomento se denegó volver el expediente á Gobernación que lo había reclamado, lo cual confirmó el Sr. Ministro diciendo, que si él no había insistido fué por deferencia y en obsequio á la buena armonía entre los miembros del Gobierno, empero esto no era obstáculo para que él por su parte secundase eficazmente los deseos del Ayuntamiento en cuanto de él dependiese, pues además de ser justos y legales, el Municipio por su comportamiento y buenas relaciones con el Gobernador Civil se había hecho acreedor á la solicitud del Gobierno; y como recayese la conversación sobre los intereses particulares agitados y puestos en juego en esta cuestión contrariando los propósitos y tendencia del Ayuntamiento encaminados al bien general, dijo el Ministro comprenderlo también así, repitiendo de nuevo sus ofrecimientos en apoyo al Municipio. La Comisión tuvo el gusto de entregarle las cartas de recomendación que para él traía de los SS. Llasera y Badia, recibíendolas con marcadas muestras del mayor agrado.

De l'entrevista amb Posada Herrera, se'n desprèn que ja coneixia la Reial ordre de 31 de juliol, ja que feia referència a la part econòmica del projecte d'eixample sobre la qual havia de ser consultat l'Ajuntament.

La comissió va mantenir una segona entrevista amb el president del govern, Leopoldo O'Donnell, el 9 d'agost. Li van fer saber que l'oficial del Ministeri de Foment, Villamir, havia reconegut que la Reial ordre de 7 de juny s'havia dictat perquè Foment ignorava la convocatòria del concurs. Els comissionats demanaren a O'Donnell una decisió com més aviat millor, perquè el termini del concurs expirava el 31 d'agost. O'Donnell es va comprometre a parlar amb el marquès de Corvera, ministre de Foment, i resoldre l'afer en dos o tres dies.

El 12 d'agost la comissió es tornà a entrevistar amb el ministre de Governació Posada Herrera al reial siti de San Ildefonso. El ministre va repetir els arguments de la primera entrevista i refermà que no es podia prendre una decisió sobre l'eixample en contra de la voluntat de l'Ajuntament:

[...] en último término debía resolverse el negocio según los deseos del Ayuntamiento, atravesándose a lo más una simple cuestión de forma, por cuanto siempre resultaría que si el Ayuntamiento no quisiese el plano de Cerdá, nadie podría hacérselo admitir, pues debiendo ser consultado especialmente en la cuestión financiera estaría en su derecho rechazando los medios propuestos por Cerdá, sinó los creía admisibles, y en este caso el Gobierno se encontraría en un verdadero conflicto del cual no podría salir sin el asentimiento de la Municipalidad. Se le hizo entonces presente que esta no era para el Municipio una sucia cuestión de amor propio, sinó que se trataba de desagraviar la ley vulnerada con la Real orden de 7. de Junio, cuya modificación era del caso hacer según los deseos del Ayuntamiento, pues de otra suerte no podría este conservarse en su puesto, minados su prestigio y dignidad, razón por la cual se impetraba el apoyo del Ministro ante sus otros compañeros de Gobierno. Prometiéndole éste así convencido de la procedencia de las razones alegadas, y al efecto invitó á la Comisión á pasar á ver al Ministro de Fomento ó al oficial del negociado para la activación del asunto, despidiéndose de S. E. los Comisionados con la mayor afectuosidad.

Posada Herrera reiterava així que l'Ajuntament tenia l'última paraula sobre l'eixample perquè, si rebutjava les bases econòmiques que Cerdà havia de proposar, el projecte no quedaria aprovat. El ministre estava donant a la comissió una pista sobre com havien de continuar una lluita en què ell era també part interessada perquè veia disminuïdes les seves atribucions. Sembla que la batalla pel control «facultatiu» havia estat guanyada pel Ministeri de Foment, un ministeri amb molt de poder en un govern com el d'O'Donnell que es volia legitimar amb les grans obres públiques per posar fi a la passivitat dels governs anteriors. Posada Herrera, doncs, desplaçava la pugna cap a l'execució, i això volia dir finançament. El ministre de Governació utilitzava l'Ajuntament de Barcelona com un peó al servei dels seus interessos institucionals: no en va el municipi depenia del seu Ministeri.

Seguint la indicació del ministre de Governació, el mateix 12 d'agost la comissió es traslladà al domicili del marquès de Corvera. Els regidors li manifestaren que el president del govern els havia dit el dia 9 que en dos o tres dies estaria resolt l'assumpte i volien saber si era així. El ministre de Foment va dir que sí i els va llegir la reial ordre promulgada, si bé els va ocultar que tenia data de 31 de juliol. L'entrevista s'allargà amb una discussió de més de tres hores:

[...] durante la cual además de reproducirse las razones anteriormente alegadas ante el mismo Ministro, hubo la Comisión de considerarse en el deber de colocar la honra y prestigio del Municipio en el lugar correspondiente por haberle el Ministro, aunque sin ánimo de ofenderle, dirigido alguna inculpación. Habiendo el Ministro iniciado y descendido á ciertas particularidades del asunto, se le ha hecho comprender, que en su resolución no sólo debía procurarse desagraviar la ley, sino dar á entender al público por decoro mismo del Gobierno que éste ha sido imparcial, y que son infundadas las habladurías y versiones entre el vulgo circuladas acerca de haber elevado personajes sostenido y defendido el proyecto de Cerdá prestándosele apoyo hasta en el mismo Ministerio de Fomento, en cuyas oficinas se había trabajado. Que en realidad se observaba un decidido empeño en sostener á todo trance el plano referido; y en este Concepto la Comisión se consideraba en el deber de esponer con toda claridad y energía necesarias la verdad desnuda sin ambages ni rodeos, haciendo en su virtud presentes al Ministro las armas de mala ley empleadas por determinadas personas, que en nada reparan con tal de sostener sus planes lucrativos y miras financieras en beneficio suyo, posponiendo el general; que en este asunto no había llegado todavía á distinguir S. E. la verdadera realidad, y día vendría en que haciendo al Ayuntamiento la verdadera justicia, reconocería lo que hoy no estaba dispuesto á comprender; esto es, quién procuraba por el interés general, y quien protegía los particulares, y que esta resolución, tal como se había tomado, no podía satisfacer al Ayuntamiento, y en su consecuencia éste deliberaría y resolvería, enterado de todo, lo que debía hacer.

El ministre de Foment va respondre que no coneixia Cerdà i insistí que el projecte de Cerdà aprovat per Reial ordre de 7 de juny era un corollari de l'avantprojecte de 1855 aprovat per l'Ajuntament. També va assegurar —incomprendiblement— que l'Ajuntament de Barcelona havia convocat el concurs després de la Reial ordre de 7 de juny.⁶ Els regidors van replicar que el concurs havia estat convocat i publicitat el mes d'abril, i van repetir que l'Ajuntament no havia adoptat el plànol de Cerdà sobre l'eixample, sinó el topogràfic:

[...] acerca del cual uno de los Comisionados que pasaron a Madrid era el mismo Cerdá, quien por lucro particular trataba de que radicase en Fomento en el concepto de ser obra pública, siendo así que sólo competía a Gobernación. Apurado el Ministro en este terreno manifestó que el plano de Cerdá pasaría al Ayuntamiento por Real orden para que espusiera en su virtud cuanto tuviese por conveniente, y estaba además en su intención presentar á las Cortes un proyecto general de policía urbana.

6. Avui es pot veure a la pàg. web de la col·lecció històrica del *Boletín Oficial del Estado*, la reproducció fotogràfica de la *Gaceta de Madrid* núm. 114 de 24-IV-1859, que a la pàg. 2 publica les bases de la convocatòria del concurs d'eixample de l'Ajuntament de Barcelona.

«Plaza Real. Noche del 23 de Setiembre de 1860». RB

A lo cual se replicó, que también correspondía este negociado a Gobernación y no á Fomento, contrarrestando los argumentos de aquel cada uno de los individuos de la Comisión con tan abundante copia de razones que refutadas victoriosamente las del Ministro, las redujeron por completo á la nulidad.

La comissió va demanar aleshores còpia de la reial ordre al ministre i el secretari la va anar a buscar al Ministeri de Foment. La sorpresa va ser majúscula quan van veure que la reial ordre s'havia aprovat el 31 de juliol, data en la qual encara no havien arribat a San Ildefonso per entrevistar-se amb el govern,

i que en llegir-la el ministre havia callat la data. També estaven molt sorpresos —més aviat indignats— que ni el president del govern ni cap ministre els hagués avisat que estava tot resolt des del 31 de juliol.

El fet que cap ministre, ni tan sols els ministres «amics» advertissin la comissió que ja s'havia aprovat la Reial ordre de 31 de juliol es pot explicar perquè O'Donnell, que és el primer amb qui parlen, no els ho diu perquè abans vol consultar amb el ministre de Foment les noves informacions proporcionades pels regidors. En aquestes circumstàncies, els altres ministres no volen avançar allò que no ha dit el president, atès que les deliberacions del Consell de Ministres eren secretes.

És ben present l'enfrontament entre Governació i Foment que implica una concepció de les funcions del govern i de l'Estat en una perspectiva molt àmplia de remuntada d'Espanya en l'esfera internacional. Aquest enfrontament explica la cautela extrema dels altres ministres, que també és possible que esperessin algun desenllaç amb ocasió de la visita de la comissió.

Pel que fa al paper de Cerdà en tot aquest afer és obvi que ell és un peó del Ministeri de Foment i d'allò que aquest ministeri representa: una fascinació pel progrés material que no retrocedirà davant la vulneració de les lleis «antigues». Foment, i Cerdà com el seu instrument, tenen aspiracions que des del punt de vista estatal són molt més importants que l'eixample de Barcelona. És probable que, des de Foment, es vegi Barcelona com la punta de llança del progrés i la indicació de la via a seguir per la resta del país.

El 13 d'agost els comissionats van anar a acomiadar-se del president del govern, dels ministres d'Estat, de Governació i de Foment, i en no trobar-ne a cap, van deixar cartes de comiat. És plausible que no els volguessin rebre de nou. Només van trobar el ministre de Marina, José Mac-Crohon, a qui van resumir les seves impressions:

Le espuso [la comissió], pues, la manera como se había resuelto el asunto, la sorpresa que en ello recibió la Comisión no sólo por el modo como lo fué, sino principalmente por que la fecha de la Real orden era anterior á la llegada á este Sitio de la Comisión, siendo así que después de tantas conferencias con los demás miembros del Gabinete se le había hecho comprender que todavía no se había tomado acuerdo, augurándole el Presidente que se resolvería dentro de dos ó tres días; motivo por el cual se había faltado a las consideraciones debidas á la Comisión desairándola y no cumpliendo lo prometido; que en vista de todo el Ayuntamiento no podía recibir gustoso la decisión, contrariando como contrariaba, sus justos y legítimos deseos, no siendo difícil prever la deliberación y acuerdo que adoptará; pero que la Comisión estaba convencida de haber por su parte practicado cuantas gestiones fueron menester para dejar airoso y en el buen lugar correspondiente al Municipio, no habiendo dimitido medio ni esfuerzo para lograrlo.

En síntesi, els representants de l'Ajuntament de Barcelona es van entrevistar amb tots els ministres a excepció del d'Hisenda (Pedro Salavarría Charitu) i el de Gràcia i Justícia (Santiago Fernández Negrete). Es van dirigir a casa d'aquest últim per indicació del ministre de Marina, però no el van trobar. Els ministres de Marina (José Mac-Crohon), d'Estat (Saturnino Calderón Collantes) i de Governació (José Posada Herrera), es mostraren d'acord amb l'anàlisi de l'Ajuntament de Barcelona i els objectius municipals. És a dir, tots els ministres amb què es van entrevistar els van manifestar suport, a excepció del de Foment (Rafael de Bustos y Castilla, marquès de Corvera). Leopoldo O'Donnell que, a més de president del govern, era ministre de Guerra i ministre d'Ultramar, estava molt condicionat per la informació que li havia subministrat el marquès de Corvera i per la Reial ordre aprovada el 31 de juliol.

De tota manera, el suport dels ministres entra perfectament dins del respecte a les formes tan característic de les relacions polítiques del segle XIX: els escolten, els diuen educadament que tenen raó, però de vegades no fan res més. Formes que, en canvi, es trenquen violentament quan allò que planteja la comissió afecta directament el ministre interlocutor, com es veu en les entrevistes amb el ministre de Foment.

L'anàlisi de la correspondència dels representants de l'Ajuntament palesa el suport del governador civil Ignasi Llasera al govern municipal. Un suport que sembla anar més enllà de la formalitat: «Si para conseguirlo juzgan V. V que conviene que yo apoye algo de oficio, lo haré con su aviso». La carta del governador de 10 d'agost a la comissió evidencia que en aquesta data Llasera no sabia res de la Reial ordre de 31 de juliol. El governador civil urgia la comissió a demanar una solució ràpida, no fos cas que arribés el 31 d'agost —data límit de lliurament dels plànols al concurs— sense tenir encara una resolució. De fet, la Reial ordre de 31 de juliol arribà oficialment al governador el dia 15 d'agost.

També la relació epistolar entre el governador —que el mes d'agost era a Vic prenent les aigües— i l'alcalde és molt cordial, com mostra, entre d'altres, l'encapçalament d'una de les cartes personals de Llasera a Santa-Maria: «Mi Dueño i amigo».⁷

La correspondència entre la comissió i l'alcalde és, així mateix, molt afectuosa, sobretot les cartes no oficials, impregnades de la retòrica preceptiva al segle XIX. L'alcalde dóna notícies als comissionats sobre les seves famílies i altres assumptes privats: visita gairebé cada dia els familiars de la comissió

7. Es veu aquesta cordialitat en comparació amb la correspondència i relació del governador civil amb l'Ajuntament els anys posteriors, en què no passarà de l'estricta formalitat.

«considerando no hacer con esto más que cumplir con uno de los deberes más dulces para mi corazón».

A la carta dirigida el 13 d'agost pels comissionats a Santa-Maria, remarquen el disgust en conèixer la data de la Reial ordre de 31 de juliol: «Lo más particular empero del caso es que á pesar de nuestras varias entrevistas con unos y otros Ministros y sobre todo con el de Fomento, ninguno nos puso al corriente de cuanto había mediado ya, ninguno nos dijo haberse tomado antes acuerdo sobre aquel recurso». El comiat és: «Confíados en que pronto tendremos el placer de verle y abrazarle... etc.».

Els regidors es reserven la informació detallada a l'alcalde per fer-ho de manera directa i personal a la tornada a Barcelona, i només al·ludeixen a l'enfrontament entre Governació i Foment quan manifesten que el resultat de les gestions a Madrid depèn d'un secret d'elevades regions. En les seves comunicacions reiteren, diverses vegades, que Posada Herrera és el seu «gefe natural» de qui han rebut el més ferm suport. Queda constatat així que han copsat la importància de l'enfrontament entre Governació i Foment, en la base de tot l'afer.

Solució governamental de compromís: Reial ordre de 31 de juliol que permet la celebració del concurs

Reial ordre de 31 de juliol de 1859

Real orden de 31 de julio de 1859, no dando lugar á la revocación de la Real orden de 7 de junio último y permitiendo llevar á efecto el concurso anunciado por el Ayuntamiento.

Ministerio de Fomento. —Obras Públicas— Excmo. Sr.: En vista de la solicitud del Ayuntamiento de esa Capital elevada á este Ministerio por V. E. suplicando se deje sin efecto la Real orden de 7 de Junio último, por la que se aprueba el proyecto facultativo de reforma y ensanche de dicha Ciudad estudiado por el Ingeniero D. Ildefonso Cerdá, por suponer dicha aprobación en desacuerdo con el espíritu y letra del art. 81 de la ley orgánica de 8 de Enero de 1845, que atribuye á las Corporaciones municipales la facultad de deliberar sobre las mejoras locales de sus respectivas poblaciones.

Visto el art. 81 de la ley de 8 de Enero de 1845:

Vista la Real orden de 12 de Agosto de 1854 acordando el derribo de las murallas de Barcelona para poder verificar el ensanche y las disposiciones que en su virtud dictó el Gobernador de la Provincia encargando al Ingeniero Cerdá el estudio del ante-proyecto y á las Corporaciones administrativas, científicas e industriales que eligiesen una Comisión compuesta de individuos de su seno que formulase las bases y condiciones del ensanche:

Vistas las comunicaciones de la Diputación provincial, Ayuntamiento y demás Corporaciones indicadas, nombrando los individuos que debían representarlas en la Comisión:

Vista la Real orden del 21 de Junio de 1855 aprobando la formación de la Comisión referida:

Vista la memoria de la Comisión proponiendo las bases generales de ensanche y la comunicación del Gobernador de la Provincia remitiéndolas al Ayuntamiento y demás Corporaciones de la capital, así como también la en que les acompañaba el ante-proyecto ya estudiado por Cerdá:

Vista la que el Ayuntamiento dirigió al Gobernador devolviéndole el ante-proyecto y suplicándole encarecidamente, lo elevara al Gobierno con su influencia y apoyo, participándole al propio tiempo el nombramiento de una Comisión de su seno que pasando á la Corte acelerase su pronto despacho, dando las explicaciones necesarias sobre las dudas que pudieran ocurrir:

«Frontis del Palacio de la Diputación Provincial (3 de Octubre de 1860)». RB

Visto el informe evacuado por la Comisión nombrada por Real Decreto de 23 de Enero de 1856 para proponer la resolución de las cuestiones de general interés relativas al ensanche y á cuyos trabajos sirvió de base el ante-proyecto de Cerdá:

Vista la Real orden de 12 de Diciembre de 1858 expedida por el Ministerio de la Guerra resolviendo sobre las zonas militares que deben conservarse en Barcelona en armonía con la reforma y ensanche de su caserío:¹

Vista la Real orden de 2 de Febrero del corriente año autorizando a Cerdá para verificar los estudios del proyecto general de ensanche:

Vista la Real orden de 7 de Junio último aprobando el proyecto de ensanche con las modificaciones propuestas por la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos:

Vista una comunicación de la Academia de Bellas Artes de Barcelona, elevada en la misma fecha á este Ministerio, trasladando otra que había dirigido al Gobernador de aquella provincia, demostrando los graves defectos de que adolecían las bases formuladas por el Ayuntamiento para el ensanche y la falta de garantías de

1. La data és errònia: la reial ordre era de 9-XII-1858, publicada a la *Gaceta de Madrid* de 24-XII-1858.

«Casas Consistoriales». 1860, RB

suficiencia que ofrecía el Tribunal que había de juzgar los trabajos que se presentasen al concurso abierto por aquella Corporación:

Vista la solicitud presentada por varios propietarios de Barcelona para que se les permita construir con sujeción al trazado aprobado:

Y considerando:

1.º Que las atribuciones que por la ley orgánica se confieren á los Ayuntamientos en esta materia se han respetado con la instrucción dada al ante-proyecto de acuerdo con dicha Municipalidad, puesto que el proyecto no se diferencia de él en los principios, sino en los detalles facultativos, cuya apreciación no puede ser nunca de la competencia de las Corporaciones municipales, y que desde el momento en que la de Barcelona ha deliberado sobre las bases generales de ensanche, cesa su cometido siendo la parte facultativa del dominio exclusivo del Gobierno, quien oye, antes de resolver, las Corporaciones científicas que juzga conveniente;

2.º Que al dirigir la actual Corporación municipal su reclamación, lo hace en el equivocado concepto de no haber sido oída en el asunto, siendo así que del expediente resulta lo contrario;

3.º Que el trabajo de Cerdá no es tan sólo un proyecto de ensanche y reforma de la Ciudad de Barcelona, sinó una extensa y razonada demostración de los

«Vista de una parte del Consistorio nuevo inaugurado por S. M. el día 27 de Setiembre de 1860».
Dibuix de J. Serra, *RB*

principios de higiene, comodidad y ornato a que deben ajustarse en una gran población las nuevas construcciones, principios aplicables lo mismo á Barcelona que á cualquiera otra Ciudad populosa con las modificaciones que exigen las circunstancias de localidad;

4.º Que la Real orden de 7 de Junio último al aprobar el trazado facultativo no prejuzga la cuestión económica, ni concede derecho alguno al autor, por cuya

«Vista de la restante parte del nuevo Consistorio». Dibuix de J. Serra, 1860, *RB*

circunstancia pudiese considerarse como una concesión odiosa; antes por el contrario, reserva al Ayuntamiento la audiencia posterior para cuando se verifique la información que ha de preceder á la adopción del sistema económico que haya de seguirse en el desarrollo de los trabajos;

5.º Que al contraer para con el público dicha Corporación el compromiso del concurso hacía más de dos meses que conocía la última resolución del Gobierno

autorizando á Cerdá para hacer los estudios, sin que sobre ello entablase reclamación alguna, señalando además plazo tan corto para verificar el certamen que hace imposible la ejecución de los trabajos más indispensables que al efecto se requieren, sin tener presente por otra parte la tramitación que ya tenía este asunto, ni obtener, para anunciar el concurso, la aprobación del Ministerio de Fomento, único competente para acordarla, contando tan sólo con el asentimiento del Gobernador de la provincia;

6.º Que es conveniente, á pesar de esto, al crédito de la Municipalidad, que el concurso se lleve á cumplido efecto en la forma anunciada y tiempo señalado;

7.º Y que ínterin no se acuerde, por medio de una ley, los recursos que hayan de emplearse en la ejecución de las obras y el sistema de desarrollo á que deben sujetarse, no es conveniente se autorize ninguna nueva construcción con arreglo al trazado aprobado, S. M. la Reina se ha dignado resolver;

1.º Que no ha lugar á la revocación de la Real orden de 7 de Junio último por la cual se aprobó el proyecto facultativo de reforma y ensanche de Barcelona estudiado por el Ingeniero D. Ildefonso Cerdà.

2.º Que si bien no aprueba la extensión de facultades que el Ayuntamiento se ha arrogado abriendo el concurso, puede llevarlo á efecto, remitiendo á este Ministerio los proyectos que en su concepto reúnan mejores condiciones, para que, comparados con el aprobado, pueda el Gobierno adoptar la resolución mas conveniente á los intereses generales de esa ciudad y demás pueblos comprendidos en el ensanche.

3.º Que no puede autorizarse ninguna construcción nueva con arreglo al trazado aprobado ínterin no se resuelva por medio de una ley el sistema de ejecución que haya de observarse.

De Real orden lo digo á V. E. para su conocimiento y efectos consiguientes. Dios guarde á V. E. muchos años. San Ildefonso 31 de julio de 1859. Corvera.

Aquesta reial ordre aportava tres novetats: la primera, que l'Ajuntament seria consultat sobre el pla econòmic de Cerdà; la segona, la més important, que es deixava celebrar el concurs i posteriorment el govern triaria entre el plànol premiat i el de l'enginyer; la tercera, que no s'autoritzaria cap construcció fins la promulgació d'una Llei d'eixample, condició que no es va complir.

Per seguir el fil de la Reial ordre de 31 de juliol, convé tenir ben present el seu caràcter de resposta a l'exposició de l'Ajuntament de Barcelona del 9 de juliol, que demanava la derogació de la Reial ordre de 7 de juny per vulnerar la Llei orgànica d'Ajuntaments. Però, el govern no podia (o no volia) retirar una reial ordre ja promulgada, com va quedar palès a les reunions d'O'Donnell amb els representants del consistori. En conseqüència, havia de demostrar que la disposició de 7 de juny respectava la legislació i que era l'Ajuntament de Barcelona qui havia errat el procediment perquè en convocar el concurs s'havia atribuït competències que no tenia. Partint d'aquest supòsit, l'executiu

feia el gest magnànim de deixar celebrar el concurs per evitar el descrèdit de la corporació municipal davant la ciutadania. El govern triaria, posteriorment, entre els projectes premiats i el de Cerdà.

Ara bé, cap de les dues vulneracions de les competències municipals, denunciades per l'Ajuntament, eren rectificades per la Reial ordre de 31 de juliol. De la primera —el dret del govern municipal a deliberar respecte a les ordenances municipals i reglaments de policia urbana—, no en deia absolutament res. La raó del silenci era òbvia: no hi havia manera de justificar, segons la legislació vigent, l'encàrrec a un particular (Cerdà) d'allò que competia a l'Ajuntament per llei orgànica. Ni tan sols el governador civil o el govern de l'Estat no tenien la facultat d'elaborar o reformar les ordenances disposades per l'Ajuntament; només podien desaprovar absolutament, és a dir vetar-les, i tornar-les al govern municipal.

La Reial ordre de 31 de juliol, en canvi, no guardava silenci sobre la segona vulneració, sinó que intentava demostrar que havia respectat l'atribució municipal de deliberar i ser escoltat pel govern sobre el projecte d'eixample. En els antecedents que enumerava, hi incloïa les deliberacions i comunicacions al govern de l'Ajuntament de Barcelona de 1855 i allò que anomenava «la instrucció dada al ante-proyecto de acuerdo con dicha Municipalidad». El que no deia el govern era que aquells mateixos acords de 1855 estipulaven que el plànol d'eixample havia de ser escollit per concurs públic i això era precisament el que havia fet l'Ajuntament de 1859: convocar un concurs en coherència amb el que ja s'havia acordat anys enrere i amb la pràctica establerta per adjudicar obres públiques municipals.

Per intentar salvar la il·legalitat de no haver consultat l'Ajuntament de 1859, la Reial ordre de 31 de juliol al·legava que el projecte d'eixample de Cerdà tenia els mateixos principis que l'avantprojecte i només hi afegia els detalls facultatius. Encara que aquests «detalls» fossin un nou projecte, un nou plànol i una nova memòria d'eixample.

El govern venia a dir, en aquesta reial ordre, que si la municipalitat (de 1855) havia aprovat un avantprojecte (de 1855) que en els seus principis no es diferenciava del projecte de 1859, per una (insòlita, diria jo) propietat transitiva, la municipalitat (de 1859) havia aprovat el projecte de 1859 i havia estat escoltada pel govern. Però, a més, tot aquest sil·logisme estava viciat d'entrada perquè la primera premissa era falsa: l'Ajuntament de 1855 no havia aprovat cap plànol d'avantprojecte d'eixample de Cerdà. Únicament havia aprovat el plànol topogràfic i a continuació havia resolt que el plànol d'eixample s'havia d'escollir per concurs públic.

Recordem un cop més que la Reial ordre de 31 de juliol va ser promulgada abans que els comissionats de l'Ajuntament comencessin les entrevistes amb el govern, on van poder comprovar que el president i el ministre de

Foment confonien el plànol topogràfic de Cerdà, aprovat per l'Ajuntament el 1855, amb el projecte de l'enginyer de 1859.

Per acabar, les demandes plantejades per l'Acadèmia de Belles Arts, citades a la Reial ordre de 31 de juliol, havien estat ja contestades satisfactòriament per l'Ajuntament, llevat de la designació d'un jurat independent, que seria acceptada uns dies després.² El que resulta curiós, o sospitos, és que el Ministeri de Foment estigués tan ben informat de l'activitat d'una institució privada i, en canvi, no tingués la informació (o no la volgués mostrar) de les múltiples iniciatives municipals sobre l'eixample des del mes d'agost de 1858 fins al mes de juny de 1859, totes elles aprovades pel governador civil i elevades a la consideració del govern de l'Estat.

Les dues reials ordres, de 7 de juny i de 31 de juliol, van ser criticades per alguns membres de la Unió Liberal en considerar que no respectaven els dos principis fonamentals del credo políticoadministratiu de la formació: règim constitucional i descentralització administrativa.³

Dimissió de regidors de l'Ajuntament de Barcelona

Quan el regidor Gil Bech va presentar el diari de la comissió desplaçada a Madrid, a la sessió extraordinària del ple del consistori de 27 d'agost, subratllà que els comissionats havien demostrat al govern que la llei emparava l'Ajuntament. També destacà la confusió de l'executiu en identificar el plànol topogràfic amb el plànol d'eixample de Cerdà:

[...] si el éxito no ha coronado con un feliz resultado la empresa, tienen al menos los Comisionados la satisfacción de haber demostrado hasta la evidencia á los Excmos. Señores Ministros, que en la cuestión motivada por la Real orden de siete de Junio último, la razón y la ley están á favor de este Municipio, y que dejaron rebatidos victoriosamente los argumentos con que el de Fomento se esforzó en vano sostener aquella disposición, confundiendo, entre otras cosas, el ante-proyecto⁴ del ingeniero Cerdà

2. Les peticions de l'Acadèmia de Belles Arts eren: 1) que s'aclarís si al concurs hi podien també participar estrangers; 2) l'allargament del termini del certamen o la reducció del nombre de treballs a presentar; 3) que se salvés l'inconvenient de demanar la reforma de la ciutat antiga sense disposar d'un plànol oficial; 4) que fos indicat el perfil i el sistema d'elecció dels membres del tribunal; 5) la fixació dels dies que estarien exposats al públic els projectes dels opositors; 6) la màxima publicitat del concurs, arreu de l'Estat; 7) que es pogués obtenir còpia del plànol topogràfic servint l'anonimat. Vegeu *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 3a, carta del governador civil a l'Ajuntament, 9-V-1859, que comunica l'escrit de l'Acadèmia de Belles Arts de 3-V-1859.

3. Vegeu l'article de Joan MAÑÉ I FLAQUER, «La Unió Liberal y Cataluña», *Diario de Barcelona*, 1 de setembre de 1859, pàg. 8977-8979.

4. Quan diuen «ante-proyecto» es refereixen al plànol topogràfic de Cerdà.

«Alegre fiesta en memoria de... ki-ki-re-kich?». L'alcalde Josep Santa-Maria fent equilibris. *El Pájaro Verde*, núm. 11, 1860, BC

con el proyecto de ensanche aprobado por la misma Real orden sin audiencia de esta Corporación, como así por estenso aparecerá de la memoria que acaba de presentar.

Després de la lectura del diari del viatge a Madrid, els tres components de la comissió van presentar la dimissió del càrrec de regidor. Climent López va exposar que la raó principal era que no havien estat advertits pel govern que la qüestió sobre la qual anaven a parlar ja l'havia resolt el Ministeri de Foment abans de començar les entrevistes. Consideraven aquest fet, per ell mateix, una desconsideració a l'Ajuntament que ells representaven. Després de fer algunes puntualitzacions sobre la vulneració de les atribucions municipals per les dues reials ordres promulgades, Climent López manifestà la convicció que, si el govern hagués estat un altre, l'Ajuntament hauria ja dimitit amb la concessió de l'eixample a Cerdà per la primera Reial ordre de 7 de juny.

Josep Santa-Maria va respondre que respectava les raons exposades per dimitir, però que, de la memòria del viatge a Madrid que s'acabava de llegir, se'n desprenia que, encara que algun ministre no hagués atès la comissió, havia estat molt ben rebuda per tots els altres. Afegí també que el Reial decret de 17 d'agost sobre reorganització de la Junta de Policia Urbana del Ministeri

de Governació, recentment aprovat, consignava molts dels principis sostinguts per la corporació municipal sobre la qüestió d'eixample.

L'alcalde es referia a l'ampliació de competències de la Junta entre les quals s'inclouïen els plànols d'eixample, atribuïts per tant a Governació (i no a Foment), que era el que havia reclamat l'Ajuntament. La Junta de Policía Urbana y Edificios Públicos obtenia així la facultat de ser escoltada sobre els expedients relatius als plànols d'alineacions totals i parcials de les poblacions; sobre la formació o millora de les ordenances municipals i reglaments de policia urbana; sobre les expropiacions resultants de les obres públiques de la seva competència; sobre la resolució dels conflictes en torn a l'alineació de carrers i places, segons els plànols aprovats prèviament; també se l'havia d'escoltar en tots els casos en què es tractés de millores locals.⁵

Aquí Santa-Maria veia el camí a la llarga i se situava en la pugna entre Governació i Foment: es tractava de desenvolupar des de Governació una legislació, pràcticament inexistent, que no esborrés els ajuntaments d'aquesta esfera. Entre dues promeses de la Unió Liberal —progrés i descentralització—, calia triar localment una via o, si més no, marcar una prelatió. Des del punt de vista municipalista, no hi havia altra sortida que posar la descentralització per davant.

Posteriorment van dimitir els regidors: Llucià Parcet i Martínez (tercer tinent d'alcalde), Joan Calvell i Riera (quart tinent d'alcalde), Ignasi de Bassols i de Foixà, Francesc Valls i Galí, Jaume Jover, Antoni López, Josep Pons, Joan Serra i Totosaus, Rafael Sabadell i Permanyer, Josep Ramon Pallàs, Jordi Miralles, Francesc Travila i Pons, Joan Amat i Formosa, Sever Modollell i Argemir, Josep Artís, Antoni Castell de Pons, Valentí Marin, Llorenç de Brindis Costa, Antoni Gatell i Joan Roger. Dies després presentà la renúncia Frederic Maresch i Marquet. Sumades a les de Gil Bech i Farreró, Climent López i Pere Collaso i Gil, feien un total de vint-i-quatre dimissions. No van renunciar onze regidors: Miquel Biada i Prats (primer tinent d'alcalde), Pau Pelachs i Boadella (segon tinent d'alcalde), Baltasar Fiol (cinquè tinent d'alcalde), Miquel Safont (sisè tinent d'alcalde), Ramon Bonaplata i Nadal, Frederic Ricart i Gibert, Narcís Ramírez, Ignasi de Puig i Bòria, Timoteu Capella, Francesc España i Ferran Armet. Però el governador civil va parar el cop i va desestimar les dimissions adduint que després de la Reial ordre de 31

de juliol la corporació municipal conservava les seves atribucions i, per tant, no hi havia motiu per a la renúncia.

Els propietaris es rebel·len contra l'Ajuntament

Una de les raons esgrimides en la Reial ordre de 31 de juliol per confirmar l'aprovació del projecte d'eixample de Cerdà té relació amb els conflictes que durant aquest període enfrontaven l'Ajuntament amb els propietaris. La Reial ordre de 31 de juliol deia, entre altres coses: «Vista la solicitud presentada por varios propietarios de Barcelona para que se les permita construir con sugestión al trazado aprobado».

Els propietaris de terrenys de l'exterior de la ciutat estaven impacients per començar a construir i de seguida que es va aprovar el plànol de Cerdà van dirigir-se al govern en demanda d'autorització. Els importava poc el plànol en qüestió ni el procediment seguit, el que volien era començar a construir com més aviat millor.

L'anterior mes de gener, Carles de Fortuny i de Sanromà i tres propietaris més, que signaven en nom propi i en representació de la resta de propietaris de terrenys situats a ambdós costats del passeig de Gràcia, havien estat els primers a presentar un plànol d'eixample a l'Ajuntament. Demanaven l'aprovació del govern municipal i autorització per construir de manera immediata a la zona que delimitava el plànol. Manifestaven el compromís de cedir gratuïtament el terreny necessari per a carrers, que serien de tres classes: de 20, de 15 i de 10 metres. També pagarien l'import de les clavegueres, empedrats i voreres dels respectius fronts de les cases, a mesura que edificuessin.

El govern municipal no només desestimà aquesta sol·licitud dels propietaris, sinó que paralizà la construcció en terrenys afectats per la futura reforma o per l'eixample. Només deixava construir, tant habitatges com fàbriques, si els propietaris es comprometien a enderrocar sense dret a ser indemnitzats en cas que, posteriorment, entressin en contradicció amb la nova delimitació de la ciutat.

D'altra banda, el Govern Civil, l'11 de febrer de 1859, seguint les peticions de l'Ajuntament de 4 i 7 de febrer, havia prohibit als alcaldes de Sant Martí de Provençals (amb Poblenou), Gràcia, Sant Gervasi, les Corts, Sarrià i Sants (amb la Bordeta) concedir permisos per edificar en els terrenys entre aquestes poblacions i Barcelona fins que no hi hagués un traçat definitiu d'eixample. Hi ha tota una sèrie d'expedients, a partir del febrer de 1859, en què es prohibia edificar a propietaris que ho demanaven o es feia enderrocar el que estaven edificant o acabaven d'edificar. La majoria són ordres de demolició que l'Ajuntament instava i demanava al Govern Civil, però també es donaven permisos amb la condició que s'enderroqués l'edifici si després no coincidia amb el plànol d'eixample. Per exemple, el 21 de febrer de 1859 Josep Santa-

5. Vegeu Martín BASSOLS COMA, *Génesis y evolución de derecho urbanístico español*, Madrid, Montecorvo, 1973, pàg. 145-147; Modesto FOSSAS PI, *Tratado de Policía y Obras Públicas Urbanas en el concepto de su legislación antigua y moderna*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez y compañía, 1872, pàg. 163-167; Ricardo ANGUITA CANTERO, *Ordenanza y Policía Urbana. Los orígenes de la reglamentación edificatoria en España (1750-1900)*, Granada, Universidad de Granada y Junta de Andalucía, 1997, pàg. 245-246.

Maria demanà al governador civil que ordenés a l'alcalde de Gràcia que no deixés construir al marquès de Sentmenat. Anys després, va haver-hi també una sèrie de litigis, sobretot a partir de 1861, per les ordres de l'alcalde d'enferrocar els cinquens pisos construïts il·legalment.

A partir del 19 de juliol de 1859, es va produir el que sens dubte fou un boicot dels propietaris a l'Ajuntament: els majors contribuents no van acudir a la cita que, d'acord amb la llei, havien de tenir amb el ple —un nombre de majors contribuents igual al nombre de regidors— per a la discussió i votació de les propostes de recàrrecs ordinaris sobre la contribució territorial i de subsidi, i també sobre les espècies de consum per cobrir el dèficit del pressupost de 1860. Com que a les successives convocatòries de l'Ajuntament no hi va assistir un nombre suficient de majors contribuents, es va haver d'anar ajornant l'aprovació del pressupost, que no era possible sense la seva assistència. El 28 de juliol, el ple municipal va acordar comunicar al Govern Civil la incompareixença dels majors contribuents a les convocatòries de l'Ajuntament i li demanà que obrés en conseqüència per evitar perjudicis al municipi. No acudiren tampoc a les requisitòries del mes d'agost i, l'1 de setembre, una vegada més, no hi van assistir —en aquest cas, els quatre majors contribuents— malgrat haver estat citats. Finalment hi van acudir el 7 de setembre, sota l'amenaça de multa, i se'ls llegí la comunicació del Govern de la Província de 17 d'agost, declarant obligatòria l'assistència dels majors contribuents i autoritzant l'alcalde per comminar-los amb multa en cas de no assistir-hi.

Els conflictes de l'Ajuntament amb els propietaris es donaren al llarg de tot el mandat de Josep Santa-Maria. La protecció del govern de l'Estat, que emparava els propietaris negant-se a la reforma de la Llei d'expropiació forçosa, sumat també a l'ajornament indefinit de l'aprovació de les bases econòmiques de l'eixample, bloquejà en gran mesura el procés de construcció.

Celebració del concurs de projectes amb un jurat independent

Elecció d'un jurat tècnic independent

El 27 d'agost l'Ajuntament aprovava els criteris de composició del jurat (Junta de Censura i Qualificació dels plànols del concurs) i decidia així que s'hauria de constituir per sorteig entre les ternes proposades per les diverses institucions que formaven la Junta de Policia Urbana. Era la manera d'ajustar-se al Reial decret de 17 d'agost segons el qual la Junta de Policia Urbana hauria de ser escoltada especialment respecte dels plànols totals o parcials de les poblacions.

Seguint aquestes indicacions, el perfil del jurat hauria de ser el següent: un cap superior de l'Administració com a president i vuit vocals elegits per sorteig. Aquests vocals haurien de sortir d'entre un advocat del col·legi de Barcelona amb tres anys de pràctica, un enginyer civil, quatre arquitectes de l'Acadèmia de Belles Arts, un catedràtic de Medicina i un altre de Física o Química del claustre universitari.

La configuració d'aquest jurat independent era la resposta a la Reial ordre de 31 de juliol segons la qual el cos municipal no era persona capacitada per entendre en els anomenats «detalls facultatius» del plànol d'eixample. D'aquesta manera l'Ajuntament ni feia el plànol ni jutjava els que es presentaven al concurs.

És a dir, després de fracassar en la denúncia de la conculcació dels seus drets, l'opció del consistori barceloní fou de continuar el procés cap a l'aprovació del projecte i alhora aprofitar al màxim l'estret marge legal d'exercici de la seva autoritat en tant que govern municipal. Com deia la resolució de l'Ajuntament aprovada l'1 de setembre:

En el estado en que están las cosas, conviene al decoro y á los derechos del Excmo. Ayuntamiento atemperarse á las ideas del Gobierno, oponer á las razones que contra sus derechos se han alegado no raciocinio, no principios legales, no buen sentido, sino ideas, principios, disposiciones del Gobierno mismo. [...] interesa preparar los argumentos que se pueden todavía hacer cerca del Gobierno en favor de los derechos del Ayuntamiento y contestar la aserción que ha servido de base á la Real orden de 31 de Julio sobre la incompetencia del mismo para la formación del plano.

Així mateix, el nomenament d'un jurat independent reconciliava l'Ajuntament amb les institucions convocades per a la formació de la Comissió Consultiva, en un context en què l'interessava sumar suports.

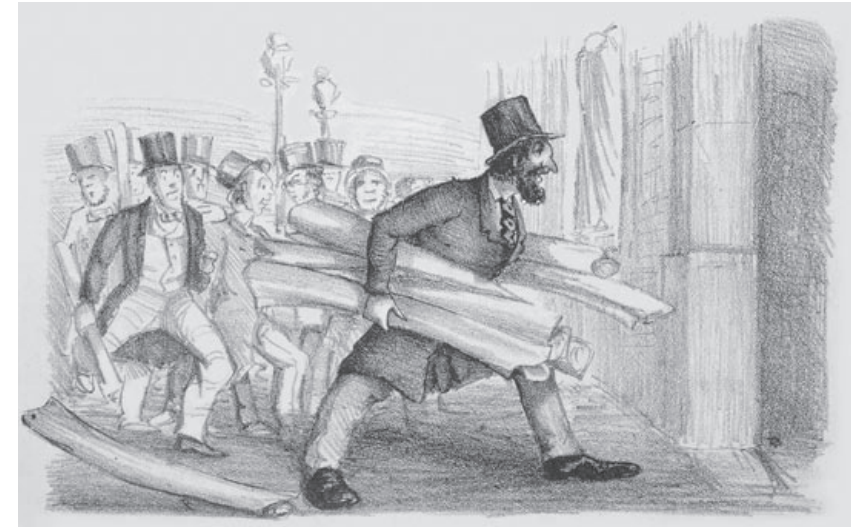
Va arribar així el dia de la recepció dels plànols que participaven en el concurs. L'acte solemne es va celebrar el 31 d'agost. Se'n van presentar catorze amb les memòries corresponents, elaborats per vuit concursants. Segons diferents fonts —entre elles la correspondència de l'alcalde, l'exposició al govern de 9 de juliol i alguns articles de premsa—, més de 30 professionals havien recollit el plànol topogràfic per participar en el certamen, però molts devien desanimar-se en veure l'aprovació governamental del projecte de Cerdà abans del concurs. Cada plànol presentat portava un lema i anava acompanyat d'una plica lacrada amb el nom de l'autor, que es desvetllaria si sortia premiat.

Els lemes, per ordre de presentació, van ser els següents:

- Núm. 1. El ensanche de Barcelona es la gran llave que abre las puertas de su brillante porvenir.
- Núm. 2. Le tracé d'une ville est œuvre de temps plutôt que d'architecte.
- Núm. 3. El amor patrio es mi amor.
- Núm. 4. No destruir para edificar, sino conservar para rectificar, y edificar para engrandecer.
- Núm. 5-6. [dos plànols] Higiene, comodidad y belleza.
- Núm. 7. E.
- Núm. 8. Barcino, urbs antiqua in aequoris littore fixa, indiget augmenti, copia incolarum.¹
- Núm. 9-14. [sis plànols, però set memòries descriptives] Un sacrificio más para contribuir al ensanche de Barcelona. El amor al arte promueve el embellecimiento de los pueblos. Hasta el desconfiado concurre á satisfacer esa imperiosa necesidad de ensanche y mejora higiénica de la Ciudad de los Condes. La belleza y engrandecimiento de los pueblos da al viajero la medida de su cultura y riqueza. El ensanche de Barcelona será la salud de sus moradores, el orgullo de sus Concejales, y la gloria del autor del plano. Barcelona suspira por su ensanche como el que gime en calabozos suspira por su libertad.

Un dels autors havia presentat set projectes d'eixample però només sis plànols. El 3 de setembre, aquest autor comunicava a l'Ajuntament la mort d'un fill, raó per la qual no havia pogut portar des del poble on vivia el plànol número 5 a què feia referència la documentació que acompanyava els sis plànols lliurats dins del termini. El presentava en aquell moment i demanava a la Comissió d'Eixample i al jurat que fos inclòs amb els altres projectes. No hi figuraven ni

1. La traducció seria: «Barcelona, antiga ciutat enclavada en una plana litoral, necessita eixamplar-se a causa del gran nombre dels seus habitants».

«Ensanche. Es tal el afán de nuestros arquitectos, que hasta ha habido quien ha presentado pares y pares de planos y memorias. Por mucho trigo nunca mal año; y quien mucho abarca... alguna cosa aprieta, y... véase la araña y el gusano de seda de Iriarte». *El Café*, 28-X-1859, BC

el seu nom ni el poble perquè la participació era anònima, però posteriorment es va saber que era Miquel Garriga i Roca, resident al Masnou. El 9 i el 17 d'octubre Garriga i Roca es dirigí de nou a la Comissió d'Eixample perquè encara no havia rebut resposta a la seva petició. Reiterava la demanda que s'acceptés el plànol número 5, que era el seu plànol predilecte. Sol·licitava que, si no era possible atendre la petició, fos exposat amb els altres, de la mateixa manera que s'exposaria el de Cerdà, i que fos qualificat igual que ho seria el de l'enginyer (com estipulava una Reial ordre de 17 de setembre que després comentaré).

A la reunió del ple de 19 d'octubre es van desestimar les reclamacions de Garriga i Roca, per les raons següents: 1) no es podia incloure el plànol fora del termini del concurs per molt rellevants que fossin les causes del retard; 2) l'assimilació que feia Garriga del seu cas al de Cerdà va semblar no pertinent perquè sobre Cerdà hi havia una reial ordre. La decisió responia a la voluntat de l'Ajuntament que no hi hagués cap motiu de dubte sobre l'equitat i transparència del concurs i de la independència de la Junta de Censura respecte del govern municipal.

El 13 de setembre es va celebrar el sorteig del jurat del concurs, entre els candidats que havien proposat l'Acadèmia de Belles Arts, el Col·legi d'Advocats i el claustre universitari. Van resultar elegits Joan Busquets (advocat, representant del Col·legi d'Advocats), Marià Paredada (enginyer civil), Marc Bertran i Pastor (catedràtic de Medicina), Joan Agell i Torrents (degà de

la Facultat de Ciències i catedràtic de Física Experimental i de Química), i els arquitectes, membres de l'Acadèmia de Belles Arts, Josep Casademunt i Torrens, Elies Rogent i Amat, Joan Maria Torras i Francesc de Paula del Villar i Lozano. El president fou el rector de la Universitat Literària, Víctor Arnau.

Al cap de pocs dies, el 24 de setembre, el governador civil comunicà al consistori la Reial ordre del Ministeri de Foment de 17 de setembre, segons la qual era obligat que l'Ajuntament avalués el projecte de Cerdà i fos exposat al públic amb els que participaven al concurs:

Reial ordre de 17 de setembre de 1859 que mana a l'Ajuntament avaluar el projecte de Cerdà i que s'exposi públicament junt amb els projectes del concurs públic

Excmo. Sr.

El Excmo. Sr. Ministro de Fomento con fecha 17 del actual me dice de Real orden lo que sigue:

Excmo. Sr. = A fin de que esa población pueda formar un juicio exacto del proyecto de ensanche estudiado por el Ingeniero Cerdá y la Corporación municipal apreciar sus condiciones comparativamente con los demás proyectos que se hayan presentado al concurso, sin perjuicio de la instrucción que oportunamente haya de darse para la declaración de utilidad pública con arreglo á la ley; S. M. la Reina (q. D. g.) se ha servido resolver que V. E. remita á ese Ayuntamiento el proyecto de Cerdá para que se exponga al público, con los demás que se hayan presentado, y cuando dicha Corporación entregue á V. E. los que sean elegidos, lo haga también del de Cerdá, informando acerca de todos ellos cuanto se le ofrezca y parezca. = De Real orden lo digo á V. E. para su conocimiento y efectos oportunos.

Lo que traslado á esa Excmo. Corporación para su inteligencia y efectos que se indican con remisión de los trabajos del Señor Cerdá de que él mismo hace mérito en el oficio que en copia acompaño y de cuyo recibo espero se sirva V. E. darme aviso, debiendo en cumplimiento de lo mandado hacerse oportunamente la debida publicidad en la forma más adecuada que esa Corporación estime, así del proyecto del Sr. Cerdá, como de todos los demás que hayan figurado en el concurso, y remitírseme todos con el resultado de aquel á su debido tiempo para elevarlos á conocimiento del Gobierno.

Dios gue. á V. E. muchos años.

Barcelona 24 Setiembre de 1859.

Ignacio Llasera Esteve.

Excmo. Ayuntamiento de esta Ciudad [dirigit a]

El governador enviava també el projecte de Cerdà amb una nota adjunta, signada per l'enginyer a Barcelona el mateix 24 de setembre, adduint que era

«Granja experimental visitada por S. M. en la tarde del 24 de Setiembre de 1860». Dibuj de J. Serra, RB

el projecte de reforma i eixample de Barcelona «aprovado [sic] por Real orden de 7 de Junio y sellado todo por el Ministerio de Fomento».

Aquesta Reial ordre de 17 de setembre confrontava l'Ajuntament amb el compromís d'haver d'informar sobre el projecte de Cerdà i de comparar-lo amb els plànols del concurs. Era una nova mostra de la prepotència de Foment davant el govern municipal.

Aquells dies de final de setembre, enmig del procés del concurs de projectes, Pascual Madoz visitava Barcelona. L'alcalde proposà al govern municipal retre honors al polític, que «siempre ha sido un centinela avanzado y protector de los intereses de Cataluña». L'Ajuntament posà a la seva disposició una luxosa carretel·la i l'orquestra municipal li va oferir una serenata de benvinguda. Santa-Maria l'acompanyaria a entrevistes i visites. Però es va produir un incident al consistori arran d'aquesta visita: quan l'alcalde estava absent del ple municipal, precisament perquè estava mostrant a Madoz una granja experimental, el consistori va aprofitar per acordar sufragar amb diners públics un banquet d'homenatge pressupostat en més de 10.000 rals, una barbaritat en una època en què el jornal d'un obrer eren 8 rals; a la reunió següent, Santa-Maria va reaccionar de seguida recordant que la llei prohibia a

l'Ajuntament fer aquesta despesa i va aconseguir que el governador civil anul·lés l'acord municipal.²

Dictamen de la Junta de qualificació i censura

El 19 d'octubre el jurat del concurs emeté el dictamen, llegit a la sessió plenària de l'Ajuntament del dia 21, en un clima general prebèl·lic amb el Marroc, la guerra amb el qual seria declarada pel govern d'Espanya l'endemà mateix.

El dictamen va ser aprovat pel consistori el 25 d'octubre, però l'obertura de les pliques premiades es deixà per a una sessió oberta als ciutadans, sota la presidència del governador civil. El públic omplia el Saló de Cent de les cases consistorials quan el dia 27 s'inicià la lectura dels noms dels guanyadors, a les 11 del matí.

Com és sabut, la Junta considerà per unanimitat mereixedor del premi el projecte de l'arquitecte Antoni Rovira i Trias, que portava per lema: «Le tracé d'un ville est œuvre de temps plutôt que d'architecte». Rovira i Trias, liberal progressista, havia nascut a Gràcia i tenia 43 anys; el 1843 va ser caporal brigada de la Milícia Nacional, i també regidor de l'Ajuntament de Barcelona de majoria progressista i director general de les obres d'enderroc de les muralles a l'intent d'aquell any. Havia tornat a ser regidor durant el Bienni Progressista de 1854-1856 i el 1857-1858. A partir de 1867 seria arquitecte municipal i el 1868 dirigiria els treballs d'enderroc de la Ciutadella, decretat per la Junta Revolucionària de Barcelona.

L'enginyer Francesc Soler i Glòria obtingué el primer accèssit amb el projecte titulat «E». Tenim notícia que morí uns mesos més tard, segons carta a l'Ajuntament del 12 de juny de 1860 del pare, Joan Soler, on exposa que el seu fill Francesc havia mort *ab intestato* i reclamava els 10.000 rals de l'accèssit per a ell, la mare i els germans del finat. L'Ajuntament diposità els diners a la Caixa Sucursal de la Província, a disposició del Jutjat de Primera Instància perquè decidís a qui corresponien.³ Soler i Glòria era alferes de navili i enginyer de la Marina; el 1853 havia presentat un projecte de dues dàrsenes i un avantport per a Barcelona, a més de publicar una *Memoria sobre el nuevo puerto de Barcelona* el 1859.⁴

2. Segons la Llei d'ajuntaments vigent, els governadors civils tenien la potestat d'anul·lar els acords municipals que contravinguessin la llei.

3. Eva Gimeno ens proporciona una data exacta de la mort: el 3 de març de 1860, als 33 anys d'edat. Vegeu Eva GIMENO: «La gestació de l'eixample...», pàg. 165.

4. *Archivo General de la Administración (AGA)*, Proyectos para el puerto de Barcelona, Obras públicas, caja 1004/7, Puerto de Barcelona, Memoria sobre un proyecto de dos dársenas y dos antepuertos, Ingeniero D. Francisco Soler. 1853; caja 1004/8, doc. 6.1 Francisco SOLER, *Memoria sobre el nuevo puerto de Barcelona*. Madrid, Imprenta de Manuel Galiano, 1859.

«Salon de Ciento». Dibuix de J. Serra, 1860, RB

Francesc Daniel Molina i Casamajó guanyà el segon accèssit pel treball amb la divisa «Higiene, comodidad y belleza, núm. 2». Molina havia nascut a Vic i tenia 47 anys. Era arquitecte municipal en l'època del concurs i entre les seves obres destaca el disseny de la plaça Reial de Barcelona. Va ser nomenat arquitecte provincial de la Diputació de Barcelona el 6 d'agost de 1860.

El tercer accèssit va ser per al plànol de lema «No destruir para edificar, sinó conservar para rectificar y edificar para engrandecer», del mestre d'obres de 29 anys Josep Fontserè i Mestre nascut a Barcelona, fill de l'arquitecte municipal Josep Fontserè i Domènech. Fontserè i Mestre va guanyar el concurs del parc de la Ciutadella de 1872.⁵

5. De vegades hi ha confusió entre el pare Josep Fontserè i Domènech i els dos fills, Josep Fontserè i Mestre, i Eduard Fontserè i Mestre, que també van treballar a l'Ajuntament. Però el guanyador del concurs va ser el fill Josep Fontserè i Mestre. Així ho certifica el jurat i també queda constància a les actes de l'Ajuntament i en les cartes de reclamació dels diners de l'accèssit, signades Josep Fontserè Mestre. També Cerdà ens confirma que l'autor és el fill, quan a *Juicio Crítico de la exposición...*, pàg. 427-428, diu en referència al plànol de Fontserè: «En cuanto á la extensión y dirección de las calles y magnitud de las manzanas, presenta una variedad extraordinaria, hija seguramente de la juvenil imaginación de su autor, que promete para más adelante mejores resultados de aplicación».

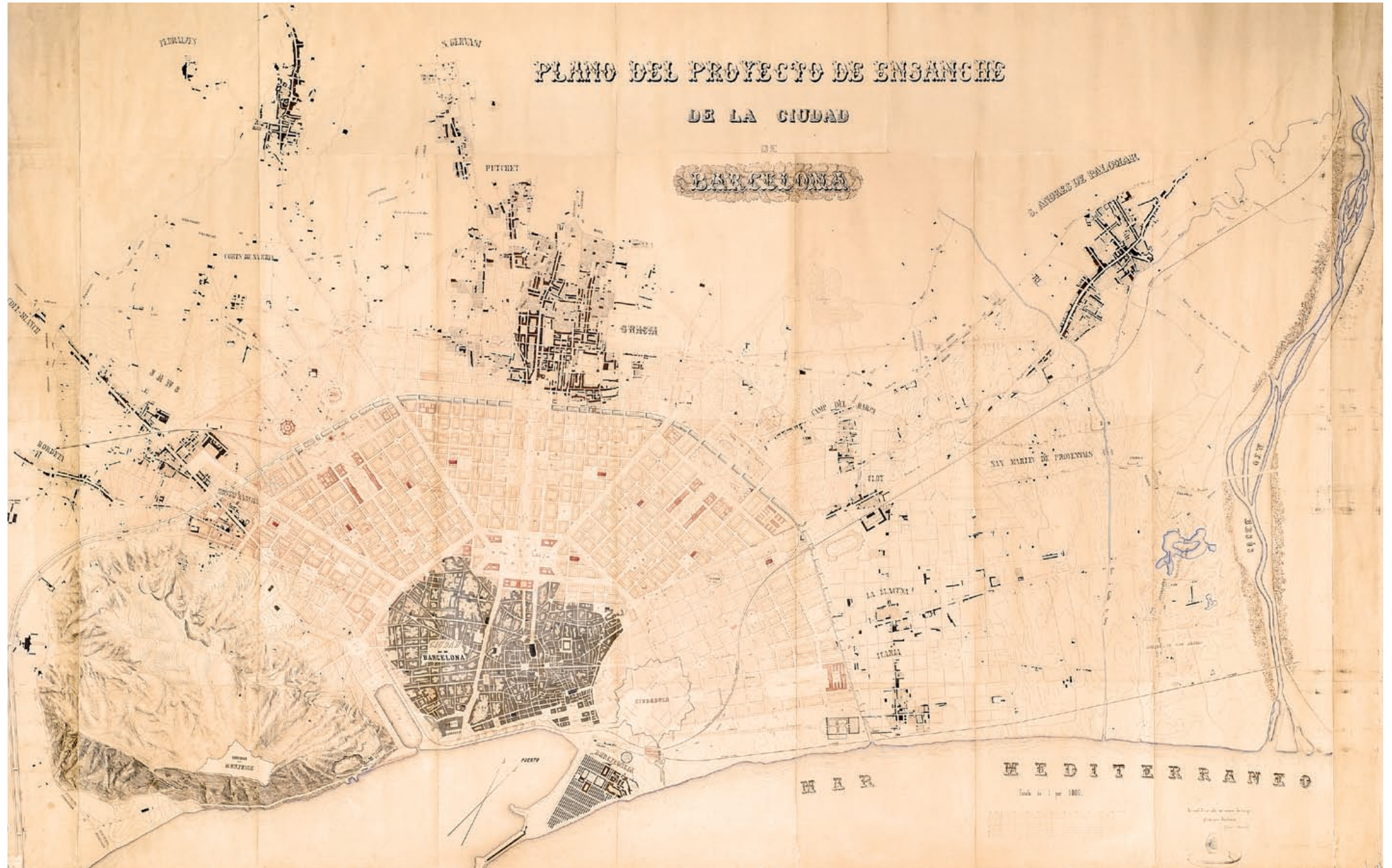

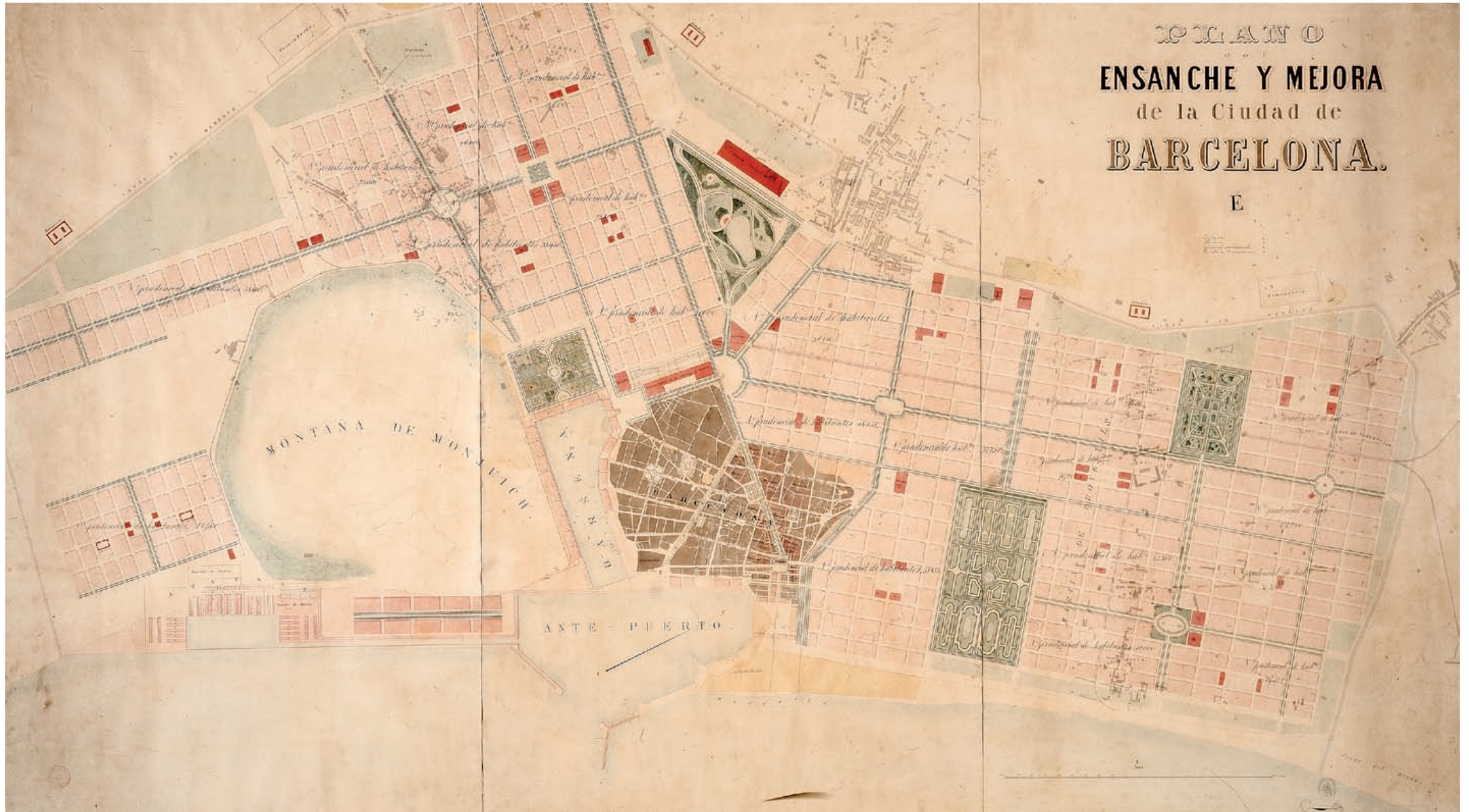

Projecte d'eixample i reforma de Barcelona d'Ildefons Cerdà, 1859, *RABASF*

Projecte d'exemple de Barcelona d'Antoni Rovira i Trias, guanyador de concurs municipal de 1859, AHCB

Projecte d'eixample de Francesc Soler i Glòria, primer accèssit del concurs municipal de 1859, AHCB

Projecte d'eixample de Josep Fonterè i Mestre, tercer accésit del concurs municipal de 1859, AHCB

Després de revelar els noms dels premiats, s'inaugurà l'exposició dels projectes. El plànol de Rovira i Trias i els tres que havien obtingut accèssit eren situats a la primera sala, mentre que els altres ocupaven les sales segona i tercera, i a la quarta hi havia el de Cerdà, amb una nota que feia referència a la Reial ordre de 17 de setembre que dictaminava que també el projecte de l'enginyer havia de ser exposat.

Les pliques amb els noms dels participants no premiats van ser cremades i només sabem el nom de dos d'ells. Miquel Garriga i Roca, com he dit, va ser l'autor dels sis plànols presentats conjuntament, un dels quals s'assemblava molt a l'avantprojecte d'eixample que havia elaborat el 1857, segons un escrit atribuït a Cerdà.

Un altre participant, Josep Francesc Soler i Mestres, havia mort el 24 d'octubre d'una pulmonia als 59 anys. Havia nascut al Vendrell i era fill d'un oficial de l'exèrcit i germà de l'arquitecte de l'Oficina d'Estadística Joan Soler i Mestres. Una necrològica del *Diario de Barcelona* de 28 d'octubre de 1859 informa que era arquitecte, enginyer i agrimensor i que havia viscut molt de temps a Cuba, on havia exercit la seva professió; feia anys que s'havia establert a Barcelona i era autor de plànols de diverses poblacions de la província. El redactor de la necrològica havia vist el projecte abans del concurs i l'identifica al lloc concret en què estava col·locat a la segona sala de l'exposició.⁶

Resten per identificar dos dels autors dels projectes, i de fet només es conserven els plànols de Rovira i Trias, Soler i Glòria i Fontserè i Mestre. Tenim una certa idea de com eren els plànols de Molina a partir de la descripció que en fa l'autor del fullet atribuït a Cerdà. Descriu la longitud ininterrompuda dels carrers, un sistema quadricular general i uniforme i la convergència de les principals vies de comunicació amb l'interior i l'exterior al port.⁷

De les memòries que havien de tractar les qüestions higièniques, polítiques, administratives i econòmiques, només se'n conserven dues de Garriga i Roca. Una d'elles és comuna als set projectes i una altra és l'explicació concreta del plànol número 5 que no va ser admès al concurs.⁸ Existeix també un apèndix a la memòria que va publicar Francesc Soler i Glòria un cop conegut el dictamen del concurs.⁹

No faré una valoració dels plànols que s'han conservat ni tampoc analitzaré el projecte de Cerdà, que ha estat objecte d'acreditats estudis per part d'especialistes en urbanisme.¹⁰

El judici de la Junta de Censura i Qualificació sobre el projecte de Rovira i Trias va ser el següent:

Aconsejándose su autor de la experiencia, calcula y con mucho acierto, en verdad, que el engrandecimiento de Barcelona seguirá en lo porvenir la misma ley que en lo pasado. Así, observando que los aumentos hechos hasta el día, (fuera de la violenta mudanza que produjo la destrucción del barrio ocupado hoy por la Ciudadela) se han verificado levantándose alrededor de la ciudad primitiva, nuevas zonas que se enlazaban con las antiguas, por calles que atravesaban unas y otras hasta llegar al puerto, que es, por decirlo así, la razón de ser de nuestra capital, ha deducido, que esta marcha que instintivamente, sin acuerdo previo y obedeciendo á sus condiciones naturales ha seguido la población en sus progresos, es la que debe adoptarse para lo venidero. Discreto pensamiento que al nacer tiene ya en su favor la autorización de la historia. En el desarrollo de esta feliz idea se ve claramente que ni un momento ha abandonado á su autor su instinto práctico. Las calles que invadían desde los confines de la ciudad actual la enlazan fácil y naturalmente con los pueblos inmediatos cuyo caserío se respeta por completo; y las que forman los distintos polígonos que ciñen á diversas instancias el actual recinto, todas son rectas, y ni tan cortas que el número de encrucijadas embarace el tránsito ni tan largas que hagan desmayar el ánimo del que haya de recorrerlas. Como los vértices de los ángulos de cada polígono están en las calles radiales, ha podido el autor plantear en el espacio que media entre ellas el sistema rectangular que es el más propio para la edificación; logrando con este hábil estudio de líneas formar un plano bello, é igualmente lejos del desorden y de la monotonía. Acaso pasen largos años antes que se realice por completo; pero cualquiera que sea la zona en que por de pronto se detenga el crecimiento de la Ciudad, siempre tendrá regulares proporciones, y será fácil estender á los nuevos barrios los servicios administrativos; circunstancia muy apreciable tratándose de planes cuya realización pide tiempo y muy cuantiosos capitales.

En cuanto a la reforma de la ciudad actual se nota en el proyecto extremada reserva. Sin duda ha considerado el autor, (y si así es la Junta se lo aplaude) que mientras no se concluya el plano exacto que se está formando, gracias á la solicitud de V. E., era aventurado idear reformas, tal vez imposibles, y cuyo solo anuncio pondría en

6. El seu testament, redactar el mateix dia de la mort, diu de professió «piloto y agrimensor.»

7. *Juicio crítico de la esposición...* pàg. 426-427.

8. *AHCB*, caixa 4 de Garriga i Roca, S-5. La memòria comuna als set projectes està parcialment reproduïda i la del núm. 5, en la seva totalitat, a SAGARRA, *Barcelona ciutat de...*

9. *Apéndice á la memoria sobre el ensanche y mejora de la ciudad de Barcelona del ingeniero D. Francisco Soler y Gloria, por él mismo*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez, 1859; reproduïda per ESTAPÉ dins CERDÀ, *Teoría general de...*, vol. III.

10. Vegeu el Fons bibliogràfic Cerdà, a l'Institut d'Estudis Territorials de la Universitat Pompeu Fabra, amb 311 treballs sobre diversos aspectes de l'obra de Cerdà. Vegeu també *Cerdà, urbs i territori...*, pàg. 357-363, on es ressenyen més de 200 treballs sobre Cerdà. Ferran Sagarra compara els diferents principis urbanístics que inspiren els plànols de 1859 de Garriga i Roca, Rovira i Trias, i Cerdà, a *Barcelona ciutat de...*, cap. 9 i 10.

alarma intereses respetables. Hácense, sin embargo las indicaciones necesarias para venir en conocimiento de que el enlace de lo proyectado con lo existente ha de ser regularizando las calles que en la actualidad terminan en las ruinas de la muralla, donde según el plano ha de haber una calle paseo; confluyendo la ciudad antigua y la nueva en la gran plaza que denomina foro de Isabel 2ª; y también por medio de las vías divergentes que parten de la marina hacia las montañas que rodean nuestro llano. Contribuye también á facilitar la comunicación interior y exterior el ferrocarril de circunvalación que establece, y por medio del cual se ponen en contacto las dos estaciones que proyecta, á donde hace llegar estas vías por los parages que menos inconvenientes puedan ofrecer para el vecindario.

Respecto de las obras hidráulicas, si no hay grande originalidad en el proyecto, se adoptan medios que ya en otras poblaciones han dado felices resultados, y que sin embargo de no estar demostrado matemáticamente que son aplicables al caso actual, la Junta no cree ofrezcan dificultades que obliguen á sustituirlos. Más grave serán las que oponga á la ejecución del proyecto, por el aumento de gastos que traería la indemnización de los terrenos, el considerable espacio destinado á calles, plazas y paseos. Señalándose en el programa doce metros como anchura mínima de las calles, el autor se la ha dado á las de travesía, y partiendo de este dato y guiado por las leyes de proporción, ha llegado á formar plazas que pueden parecer desmesuradas. Pero si V. E. cree como la Junta, que conviene reducir el espacio señalado para la vía pública, puede hacerse sin cambiar la economía del plano, con sólo aumentar la superficie de las manzanas, sin que por esto quede desatendida la higiene, y más si se limitara la elevación de los edificios, que según el programa puede llegar a 96 palmos, altura que según el modo de ver de la Junta sólo debe consentirse cuando escasee el terreno edificable.

El plànol de Rovira i Trias no ocupava tota la zona prevista d'eixample i voltava la nova ciutat d'un canal de 60 m d'amplada i 5,5 m de profunditat per desviar les aigües torrencials, i d'una doble via d'un ferrocarril de circumval·lació. Per salvar el canal, projectava 64 ponts al llarg de tot el seu recorregut. Si bé Rovira i Trias s'havia mostrat ferm partidari de l'eixample il·limitat des de 1846,¹¹ el plànol de 1859 dibuixava una primera fase que no cobria les previsions que ell mateix havia fet, com explica Ferran Sagarra.¹² La primera base del concurs, que establia l'eixample il·limitat, deia textualment: «El plano deberá formarse enlazando la ciudad actual con

11. Vegeu Antonio ROVIRA Y TRIAS, «Mejoras de Barcelona. Artículo segundo», *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes*, Barcelona, 16 de juny de 1846, pàg. 92-94.

12. Segons Sagarra, les propostes de Garriga i Roca, Rovira i Trias, i Cerdà eren totes tres d'eixample il·limitat, si bé la de l'enginyer era finalista mentre que els arquitectes dissenyaven un procés. SAGARRA, *Barcelona ciutat de...*, pàg. 265-266.

las poblaciones vecinas de Sans, Las Cortes, Sarriá, San Gervasio, Gracia, Horta, San Andrés de Palomar y San Martin de Provensals, estendiéndose hasta el Besós [...]».

Disposem indirectament d'informació de la memòria de Rovira i Trias a partir del comentari que en féu la Junta Consultiva de Caminos, Canales i Puertos, en el dictamen d'abril de 1860.¹³ Segons aquest document, l'arquitecte justificava no presentar un projecte de reforma de la ciutat antiga perquè hi havia estudiades diferents reformes interiors que, en conjunt, podien considerar-se un projecte. Segurament Rovira i Trias sabia que Garriga i Roca inclouria la reforma en el plànol geomètric de Barcelona que estava elaborant per encàrrec de l'Ajuntament. Rovira i Trias també al·legava que, en no ser precisos els plànols existents de la ciutat antiga, no podia aventurar un projecte de reforma.

Aquest últim pretext de Rovira i Trias acceptat pel jurat —la no existència d'un plànol geomètric oficial— havia estat contestat anteriorment per l'alcalde:

Mezquino y sin elevadas miras sería el ensanche si sus consecuencias no fueran extensivas á la mejora de lo existente, si la Barcelona antigua no debiese ver desaparecidas todas sus condiciones anti-higiénicas, de ninguna comodidad, de falta de ornato, esas condiciones que tanto la afean á los ojos de Nacionales i extranjeros. Entonces el ensanche fuera una monstruosidad, un todo informe que las pondría más en relieve, y por esto el Ayuntamiento consignó, —y esa es cabalmente su mayor gloria— que el ensanche tenía dos objetos uno la mejora de lo existente, otro el verdadero ensanche, lo que realmente lo constituye. Sensible es en verdad la carencia de un plano general completo de la Ciudad vieja para esa mejora. Pero aparte de que de tal falta no cabe hacer responsable al Ayuntamiento que, después de haberse ocupado de ella mucho tiempo, en estos días la está dando la última mano, no nos encontramos por fortuna tan desprovistos de datos y noticias que no pueda acometerse con todas las probabilidades de buen éxito ese trabajo. En el archivo municipal obran planos de la Ciudad actual y obran también noticias oficiales sobre la rectificación de Calles; noticias que cabalmente sirven en la actualidad, las cuales en ciertas ocasiones han bastado á la misma Academia [de Belles Arts] para esponer su parecer en algunas cuestiones sobre las que ha sido consultada. Todos esos datos reunidos, pues, que el Ayuntamiento ha ofrecido solemnemente á cuantos quieran consultarlos, que ha puesto á disposición de los opositores, facilitarán indudablemente con provecho los

13. *AHN* (Archivo Histórico Nacional), Fondos Contemporáneos, Serie Ministerio de Obras Públicas, legajo 80, caja 1, copia del Acta de la Sesión de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos, «Barcelona. Comparación de los dos proyectos de ensanche. 17 abril de 1860» [al final del document hi consta la data del 24 d'abril de 1860].

resultados que teme ver comprometidos en su laudable celo aquella Corporación. Y aunque así no fuese ¿Debía el Municipio prescindir por ello de consignar en las bases un principio tan vital y beneficioso? No quiere hacer á la Academia la injusticia de que lo crea así, sobre todo cuando no ignora que el talento y el genio suplen á veces y crean todavía cosas que se escaparon á la suspicacia más esquisita.¹⁴

Aquesta abrandada defensa per part de Josep Santa-Maria de la reforma, que considerava inseparable de l'eixample responia a un escrit de l'Acadèmia de Belles Arts que protestava precisament per la inclusió de la reforma en les bases del concurs quan no es disposava d'un plànol geomètric oficial de la ciutat antiga. L'Acadèmia al·legava, així, unes raons objectives d'ordre tècnic.

Un altre tipus d'oposició molt diferent, que obeïa a interessos particulars, era la dels propietaris de l'interior de la ciutat. Mantenien una resistència a la reforma de manera efectiva i frontal, malgrat que la Llei d'expropiació forçosa vigent, de 1836, els era molt favorable.¹⁵ A ells es referia el dictamen del jurat en parlar de la reforma quan deia «cuyo solo anuncio pondría en alarma intereses respetables». Potser la intenció d'esquivar l'oposició dels propietaris explicaria el fet sorprenent que una base tan important com la de la reforma no fos sotmesa a la deliberació de la Comissió Consultiva, sinó introduïda posteriorment per l'Ajuntament en la discussió i aprovació definitiva de les bases. Ara bé, i també cal recordar-ho aquí, la Comissió Consultiva com a tal, no es va manifestar explícitament en contra de la base de la reforma aprovada per l'Ajuntament, tot i no haver estat consultada.

Tornem al dictamen del concurs. Respecte al projecte de Soler i Glòria, el jurat valorava negativament la radical reforma plantejada, que consistia més aviat en una reconstrucció. El jurat també objectava que la reforma del port, proposada per l'enginyer, no entrava en el programa del concurs i no era competència municipal.

El plànol de Soler i Glòria era l'únic —incloent-hi el de Cerdà— que projectava un creixement poblacional de la ciutat cap al vessant meridional de la muntanya de Montjuïc i una gran extensió de la zona portuària cap al sud.

14. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 3a, carta de Josep Santa-Maria i Gelbert a Ignasi Llasera i Esteve, 30-VI-1859, en resposta a les objeccions de l'Acadèmia de Belles Arts a les bases del concurs.

15. Vegeu *Exposición elevada á S. M. por la comisión permanente de propietarios de Barcelona, acerca del proyecto aprobado de reforma interior de dicha ciudad*, Barcelona, Imprenta del Diario de Barcelona, 1860, reproduït per ESTAPÉ dins CERDÀ, *Teoría general de...*, pàg. 519-536.

Malgrat les objeccions, el jurat apuntava com a motius per concedir el primer accèssit a Soler i Glòria el rigor lògic del treball i la qualitat de la memòria que l'acompanyava, que dissortadament no ens ha arribat. Però advertia també que els accèssits eren una compensació als treballs més meritoris i que el concurs hauria quedat desert si no s'hi hagués presentat el projecte de Rovira i Trias.

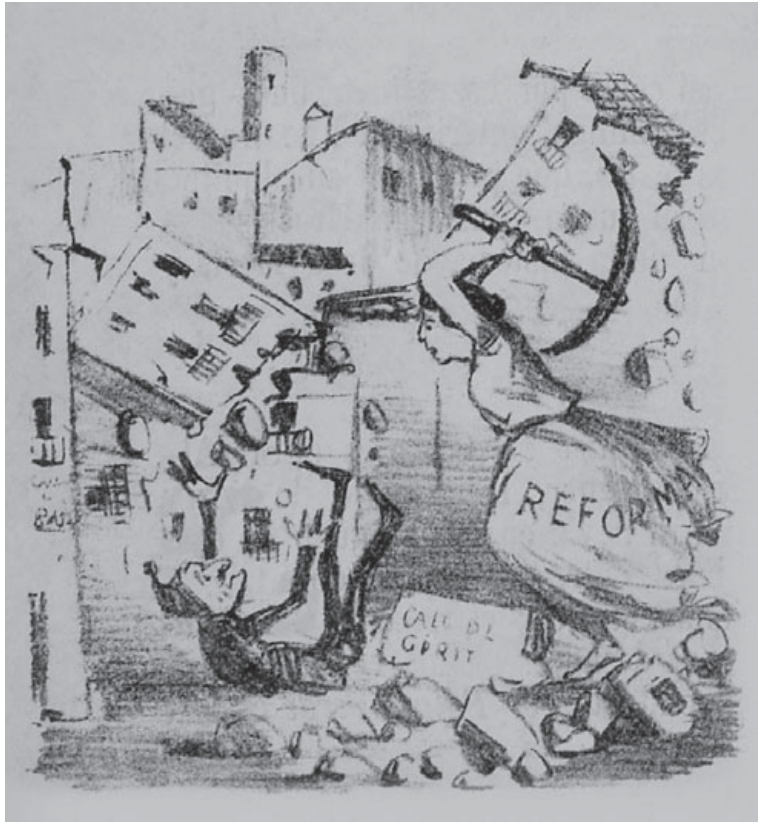
L'informe sobre el projecte de l'enginyer Soler i Glòria era el següent:

Su autor asienta que la cuestión del ensanche y embellecimiento de Barcelona está subordinada á la del puerto, y partiendo de este principio, proyecta la extensión y forma que debe dársele y deduce de ella la manera como debe reconstruirse y ensancharse la Ciudad; pues bien merece el nombre de reconstrucción una reforma en que desaparece una gran parte del caserío para dar lugar á calles espaciosas, manzanas de grandes dimensiones y á paseos que ocuparían considerable extensión del terreno hoy edificado. Tiene, pues, el plan dos graves inconvenientes, el primero que exige, como condición indispensable de su realización, la reforma del puerto conforme su autor la ha ideado, asunto ageno al concurso y á la competencia de la Administración municipal; y el segundo el poco respeto á los intereses creados, puesto que no podría llevarse á cabo sin traer honda perturbación á la riqueza urbana de Barcelona. A parte de la monotonía que se advierte en el plano, en el cual con muy ligeras modificaciones se sigue el sistema rectangular con sus calles interminables y sus manzanas todas uniformes, y todas de igual extensión, y de lo diseminados que aparecen algunos barrios. Pero no obstante estos defectos que la Junta tiene el deber de señalar, hay tal rigor lógico en el trabajo, y revela tan buenos conocimientos la memoria que acompaña al proyecto, que la Junta le ha creído merecedor del distinguido lugar que le da en el concurso, no tanto en alabanza de su obra, como en muestra de la estimación que merecen las dotes de ingenio de que es seguro indicio.

Més escaït encara era el dictamen conjunt al segon accèssit a Daniel Molina i al tercer a Josep Fontserè i Mestre:

El primero desenvuelve el sistema rectangular en toda su pureza y le acompañan detalles que indican estudio prolijo y trabajo asiduo; el segundo, a parte de la singularidad de haber proyectado las Armas de Aragón y Barcelona, capricho al que ha sacrificado la regularidad de una porción de manzanas, se conoce que se ha esmerado en respetar lo existente, y aun ha logrado en algunos puntos vencer las dificultades que á este pensamiento oponía el sistema rectangular base de su proyecto.

En els anys següents, l'Ajuntament no renuncià als objectius de les dues primeres bases del concurs. Continuava defensant l'eixample il·limitat, tot i que una de les seves preocupacions en la situació de ruïna financera era com faria

«Verdadera forma de la RE-idem». *El Pájaro Verde*, núm. 4, 1860, BC

arribar els serveis i connectaria a una infraestructura preexistent els barris més allunyats de l'antiga ciutat.¹⁶ Tampoc no renunciava a la reforma de la ciutat antiga, per molt que tingués l'oposició frontal dels propietaris de l'interior, i encara que fos impracticable mentre el govern es negués a modificar una Llei d'expropiació forçosa que bloquejava l'actuació municipal en defensa de la higiene i de l'espai públic.

Era lògic que l'Ajuntament tingués entre les seves prioritats la reforma i millora de la ciutat antiga, on vivia en aquell moment la totalitat de la població de Barcelona. El 1862, el consistori —presidit pel mateix alcalde Santa-Maria— que havia renovat 18 dels 35 regidors del bienni 1859-1860,

16. En el projecte de bases econòmiques de 1862, l'Ajuntament reafirmava l'eixample il·limitat i feia propostes per salvar aquests obstacles.

manifestava la insuficiència de la reforma projectada per Cerdà en una exposició al govern:

No cabe duda en la necesidad de mejorar la Ciudad; la estrechez de la vía pública ofrece dificultades y aun peligros á la circulación, y los habitantes están tan hacinados que habrá pocas poblaciones donde á cada individuo toque tan escasa parte de aire y de luz. Así el Ayuntamiento, más exigente aun que el autor del plano, no cree que basta abrir tres vías espaciosas que hiendan el actual recinto, pues si esto basta para lograr el fin estratégico, principal objeto de la reforma de París, que es el ejemplo ordinariamente citado, no alcanza, ni con mucho, á satisfacer la necesidad que hay de sanear las viviendas y facilitar el tránsito, no en determinados puntos, sino en todo el ámbito de la población. Y como en el proyecto de reforma parcial del plano Cerdá, no aparece que se haya hecho el minucioso estudio que escige una reforma general como la desea el Ayuntamiento, ni aun pueda formarse juicio de si la anchura y dirección de las grandes vías proyectadas es la más conveniente y acertada.¹⁷

El govern municipal aprovà el seu propi pla de reforma de la ciutat antiga el 26 de novembre de 1862, elaborat per l'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca a partir de 119 quarterons, plànols a escala 1:250. Era un projecte complet que, al costat de la rectificació d'alineacions, combinava una varietat de recursos urbanístics; entre d'altres, la connexió de vies a través de l'obertura de nous carrers, la creació de recorreguts que travessaven la ciutat en diversos sentits, i una xarxa viària independent dels carrers existents que travessava el nucli antic i comunicava el port amb l'eixample.¹⁸

Però, com he dit, la Llei d'eixample de les poblacions de 1864 va fer inviable tant aquesta reforma com la proposada per Cerdà.

Repercussió del concurs

La premsa de l'època informa del nombrós públic que va visitar l'exposició dels projectes d'eixample. Amb una durada inicialment prevista de 8 dies, la mostra es va prorrogar tres dies més per tal que hi poguessin assistir i donar la seva opinió les municipalitats amb les quals havia d'enllaçar la ciutat de Barcelona. Els ajuntaments de Gràcia, Horta, Sant Gervasi, Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar manifestaren l'adhesió al plànol de Rovira i Trias; l'Ajuntament de Sants va ser l'únic que, després d'examinar els plànols exposats, es va considerar no competent per jutjar sobre el seu mèrit.

17. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 9a, Exposició de l'Ajuntament sobre Pla econòmic i ordenances de construcció, 13-XII-1862.

18. Vegeu SAGARRA, *Barcelona ciutat de...* pàg. 289 i s.

Un testimoni presencial, que signa amb el nom de *Ruperto Lacosta* un escrit molt parcial en favor del projecte de Rovira i Trias, ens proporciona una imatge, segurament caricaturitzada, de l'actitud de Cerdà durant l'exposició dels plànols:

El Sr. Cerdá estaba detrás nuestro en cualquier parte que nos trasladásemos, acompañado de otras personas que como satélites parecían ayudarle en la penosa tarea que se había impuesto de estar en todos los grupos que se formaban. Imposibilitados de preguntar, aplicábamos atento oído á las exclamaciones tímidas con que algunas personas se atrevían á exponer sus sentimientos, que por cierto no eran muy favorables al plano del Sr. Cerdá.

Fuimos por tercera y cuarta vez, y el Sr. Cerdá estaba allí, así como también estuvo según se nos dijo todos los días y á todas horas, no haciendo un papel pasivo ó de oyente como nosotros, sino predicando, ó mejor vociferando; riéndose de la opinión pública que ya abiertamente empezaba á serle hostil, acusándola de dejarse embaucar por los colorines del plano premiado, llegando hasta á decirse por él ó por sus secuaces, que la Junta Censora se había enamorado del mucho carmín que el plano del Sr. Rovira contenía y... pero basta: no nos ocupemos de hechos que sólo pueden ser hijos de una acalorada pasión de amor propio mal dirigida.¹⁹

Tot fa pensar que tant Rovira i Trias com l'Ajuntament consideraven plausible l'aprovació pel govern del plànol premiat. El 4 de novembre, l'arquitecte demanà a l'Ajuntament 6 o 8 exemplars de «el ante proyecto de ensanche litografiado» (el plànol topogràfic de Cerdà)²⁰ per poder treballar més ràpidament. Rovira i Trias preparava les feines prèvies a l'inici de l'eixample per tal de començar com més aviat millor si el govern adoptava el seu projecte. El 8 de novembre li van ser lliurades sis còpies.

Poc després de coneguda la decisió del jurat s'inicià una polèmica entre alguns dels protagonistes. El govern tenia l'última paraula i, per tant, és explicable, que els afectats volguessin polemitzar i presentar arguments en favor del propi projecte perquè fossin tinguts en compte per la Junta de Policía Urbana que, presumiblement, s'havia de pronunciar sobre el plànol d'eixample de Barcelona.

19. Ruperto LACOSTA, *Paralelo entre el proyecto de ensanche de Barcelona de D. Antonio Rovira y Trias, premiado por la Junta Calificadora del certamen abierto por el Excmo. Ayuntamiento, y el proyecto de D. Ildefonso Cerdá, espuesto en el concurso*, Imprenta de Luis Tasso, Barcelona, 1859, reproduït dins CERDÀ, *Teoría general de...*, pàg. 489-509; la cita es troba a la pàg. 494. No se sap si el nom *Ruperto Lacosta* era un pseudònim o el nom real d'algú.

20. Aquí es veu que de vegades l'Ajuntament anomenava «ante-proyecto» al plànol topogràfic, en el sentit que a sobre s'havia de dibuixar el projecte d'eixample, i no es referia a res més.

En primer lloc, el 3 de novembre es publicà un dels escrits atribuïts a Cerdà, que portava data d'1 de novembre, i comentava els projectes de l'exposició, amb una crítica demolidora del de Rovira i Trias, i la reproducció de l'article aparegut a la *Revista de Obras Públicas* de Madrid l'1 de juny d'aquell any que elogiava el projecte de Cerdà. Aquest escrit sortia el dia abans de fer-se públic el dictamen complet del jurat.

Posteriorment, el mateix autor va publicar un segon document, escrit el 12 de novembre, que analitzava el dictamen de la junta censora. Criticava el procediment de convocar un concurs per adjudicar el plànol d'eixample i defensava el sistema seguit per Cerdà: demanar autorització per fer els estudis oportuns i tenir la garantia d'ésser aprovat pel govern amb l'assessorament de la Junta Consultiva de Obras Públicas.²¹ Entre la publicació del primer i el segon d'aquests escrits, van aparèixer el de Soler i Glòria i el signat per Ruperto Lacosta.

Si el plànol de Francesc Daniel Molina era molt semblant al de Cerdà, com afirmava Soler i Glòria en el seu apèndix a la memòria, segurament Molina pensava que no podia competir amb el de l'enginyer que ja havia estat aprovat pel Ministeri de Foment i pel govern i, per tant, declinà intervenir en el debat. No tenia sentit que Garriga i Roca i els altres participants no premiats presentessin nous arguments, perquè els seus projectes quedaven exclosos del dictamen del govern.²² De Fontserè i Mestre no hi ha constància documental que participés en la polèmica.

Francesc Soler i Glòria segurament considerava que si argumentava de manera adequada les objeccions al projecte guanyador i al de Cerdà tindria opcions que el govern aprovés el seu, que havia obtingut el primer accésit. Començava l'escrit indicant aquest objectiu: «examinar el dictamen de la Comisión censora de los planos y ofrecer á la ilustrada Junta de Policía Urbana, un testimonio más para aclarar las ideas que nos guiaron en nuestro trabajo».²³ Criticava la fonamentació del plànol de Rovira i Trias, replicava a totes i cadascuna de les objeccions que el jurat havia plantejat al seu propi projecte, contestava a les crítiques que li feia el primer escrit atribuït a Cerdà i, per acabar, qüestionava el plànol i la memòria de Cerdà.

Soler i Glòria remarcava especialment que, entre les principals condicions d'admissió dels plànols al concurs, hi figurava la que exigia el projecte de

21. Els escrits atribuïts a Cerdà són *Juicio crítico de la exposición...*, i *Juicio crítico del dictamen...*, a què m'he referit anteriorment.

22. Garriga i Roca va enviar, però, una instància amb el projecte núm. 5 que no havia entrat a concurs, a la reina, el 2 de desembre de 1859, per tal que el govern el tingués en compte en les deliberacions. Vegeu la reproducció de la instància dins SAGARRA, *Barcelona, ciutat de...*, pàg. 477.

23. SOLER, *Apéndice a la...*, pàg. 461.

reforma i millora de la ciutat antiga. Paradoxalment, indicava, el jurat, d'una banda, havia valorat positivament l'incompliment d'aquesta condició per part del plànol premiat i, de l'altra, el penalitzava a ell pel fet d'haver-la acomplert amb la reforma projectada.

El text signat per *Ruperto Lacosta* critica el projecte de Cerdà i defensa el de Rovira i Trias de les objeccions del primer escrit atribuït a Cerdà. Nega que el projecte de Rovira i Trias proposés un eixample limitat, però en comentar alguns aspectes del projecte de Cerdà considera que el pensament que els fonamentava «es hijo de la pueril vanidad de querer que Barcelona no tenga más límites que los que la impone la naturaleza con sus ríos, mares y montes».²⁴ Aquesta idea estava en franca contradicció amb la concepció de Rovira i Trias manifestada anys enrere:

Si queremos saber hasta dónde podrían extenderse los límites de su ensanche, no hay más que consultarlo con la naturaleza misma del terreno que circuye la ciudad actual. En efecto, súbase a la cúspide de la cordillera de montañas que á manera de anfiteatro rodea todo el terreno de los alrededores de Barcelona y entonces se verá que la nueva ciudad debe hallarse limitada por el río Besós, cogiendo el principio de las montañas del Norte de esta ciudad cerca de la población de San Andrés, que ha de seguir dicho anfiteatro por detrás de las poblaciones de Gracia, Sarriá, Pedralvas, Sans y Bordeta, y continuar la línea hasta encontrar el mar en dirección casi perpendicular á su orilla. [...]

La nueva ciudad de Barcelona comprendida en los límites supuestos, vendrá á formar una especie de figura semi-poligonal, cuya base coincidirá con la línea del mar que media desde el Besós hasta cerca del punto donde desagua el río Llobregat, y su perímetro será el conjunto de lados que saliendo del mar junto al primer río pasará por la parte exterior de las poblaciones indicadas.²⁵

El procés municipal continuà al marge de la polèmica. El 21 de novembre l'alcalde envià els plànols premiats, amb el dictamen del jurat i el projecte de Cerdà, al governador civil Ignasi Llasera. La carta de Santa-Maria, com després una exposició de 9 de desembre, justifica les raons del govern municipal per a no obeir la Reial ordre de 17 de setembre que imposava a l'Ajuntament l'obligació d'avaluar el plànol de l'enginyer. El govern municipal havia consultat els seus lletrats. Vicenç Rius i Roca, Marià Pons i Tàrrrech i Francesc Barret i Druet van considerar obligat exposar el plànol de Cerdà, però que el

consistori no havia de pronunciar-se sobre el projecte de l'enginyer. En dirigir-se al governador, l'alcalde recollia els arguments dels lletrats i defensava el procés seguit per l'Ajuntament: la fórmula de convocar un concurs d'oposició, amb publicitat i oferint premis als autors dels millors plànols, havia estat l'escolida pel govern municipal per exercir la seva atribució deliberativa sobre el projecte d'eixample, reconeguda per la Llei orgànica d'ajuntaments.

La pertinència d'aquest mitjà, argumentava l'alcalde, era inqüestionable ja que la llei no li coartava la facultat de deliberar, dins de l'exercici de la qual era possible buscar la manera més convenient d'assolir l'encert. Així, s'havia constituït una Junta especial per censurar i qualificar els projectes, jurat independent de l'Ajuntament. La composició d'aquest jurat era el més semblant possible a allò que establia el reial decret sobre la Junta de Policía Urbana y Edificios Públicos, la qual cosa, a més de garantir la professionalitat, situava el govern municipal dins de la legalitat i era el testimoni evident de la seva imparcialitat. El governador civil, recordava l'alcalde, havia avalat tot el procés, i el govern de l'Estat havia permès que es portés a terme el concurs:

Si, como V. E. conocerá por lo hasta aquí espuesto, el estado del expediente relativo al ensanche no estuviere tan adelantado y tuviera el Ayuntamiento que comenzar sus deliberaciones sobre este importante asunto ó no hubiese tomado acuerdos que le ligan y sujetan dentro del círculo que trazó para el mejor acierto en el uso de la atribución que le confiere el art. 81 de la ley orgánica de estos Cuerpos, debería felicitarse el de Barcelona al ver que, implícitamente, reconoce el Gobierno superior en aquella Real orden sus facultades, supuesto que no se propone pasar adelante sin oír lo que se le ofrezca y parezca. Pero hace tiempo que acordó y deliberó acerca del particular, adoptando el pensamiento de convocar un concurso de oposición, dándole publicidad y ofreciendo premios á los autores de los planos que se considerasen mejores.²⁶

El projecte de Cerdà en cap cas podia ser avaluat pel jurat, reblava la carta de l'alcalde. L'enginyer l'havia enviat sense servir l'anonimat, al cap de 24 dies d'exhaurit el termini del concurs, i perquè hi estava obligat per la Reial ordre de 17 de setembre. Ni el mateix Cerdà volia ser jutjat: no s'havia presentat al concurs i en la seva comunicació especificava que era el plànol aprovat per reial ordre del Ministeri de Foment. Però si el jurat no podia avaluar el plànol de Cerdà, tampoc no ho podia fer l'Ajuntament; no podia incomplir les seves pròpies regles avaluant un plànol fora del concurs.

24. LACOSTA, *Paralelo entre el...*, pàg. 497.

25. A. ROVIRA Y TRIAS, «Mejoras de Barcelona. Artículo segundo», *Boletín Enciclopédico de Nobles Artes* (Barcelona), I, 16 de juny de 1846, pàg. 92-93.

26. AMAB, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 3a, Carta de Josep Santa-Maria i Gelbert a Ignasi Llasera i Esteve, 21-XI-1859.

Ildefons Cerdà, argumentava Santa-Maria, no tindria pretext de queixa si era cert el que deia en l'ofici que acompanyava el plànol: que el seu projecte ja estava aprovat. No necessitaria l'estèril formalitat d'un informe tardà i inoportú.

L'alcalde demanava en conseqüència que l'exposició fos dirigida a la reina pel conducte del Ministeri de Governació, del qual depenia directament la corporació municipal i on radicava la Junta de Policía Urbana y Edificios Públicos que havia de decidir sobre l'eixample. El governador civil va replicar que enviaria la instància a Foment, perquè es tractava de cohonestar l'incompliment d'una resolució d'aquest ministeri. Aquesta excusa del governador Llasera era una formalitat que no justificava l'abandó de la via natural, segons la qual el consistori enviava les seves comunicacions a través del Govern Civil al Ministeri de Governació, el ministre de Governació les traslladava a la reina i així arribaven al govern de l'Estat. Trencar aquest procediment i enviar l'exposició municipal a Foment implicava la fractura del bloc format per l'Ajuntament i el Govern Civil que havia funcionat fins aleshores. Bufaven vents favorables a Foment, i Llasera s'hi sumava.

Santa-Maria també anunciava al governador que aviat li enviaria les Bases Econòmiques, mitjà indispensable per a l'execució de l'eixample. L'Ajuntament veia amb claredat que no s'avançaria gaire amb l'aprovació del plànol sense la resolució del finançament, de la concessió al municipi dels terrenys de les antigues fortificacions i de la reforma de la Llei d'expropiació forçosa. Així, una vegada acabades les vicissituds del concurs l'alcalde tornava a insistir en els temes pendents.

El 25 de novembre, s'aprovaren dues importants exposicions dirigides al govern. La primera recordava la que ja havia estat cursada mesos abans per demanar la concessió de la tercera part dels terrenys de les derruïdes muralles i destinar-los a passeigs, vies i edificis públics. La segona exposició insistia en la reforma de la Llei d'expropiació forçosa, anteriorment rebutjada pel govern de l'Estat.

L'eixample i la reforma els han de finançar els propietaris: proposta municipal de bases econòmiques per a l'eixample

Dies després, el 9 de desembre, l'Ajuntament aprovà el projecte de bases econòmiques per a la realització de l'eixample, sense les quals l'aprovació del plànol seria estèril.

L'alcalde, mesos més tard, ho exposava així en carta a Joan Prim:

[...] sería estéril la resolución del expediente y consiguiente permiso para empezar las edificaciones, sin la de aquel punto previo y esencial [les bases econòmiques]. [...] enlazada esta cuestión con la de la reforma de la ley de espropiación forzosa, sería de desear que ambas resoluciones coincidieran, para que la demora en una de ellas no dejase infructuosa la aplicación de la otra, y por lo mismo aplazada de nuevo la realización de esa mejora que espera con tanta ansiedad toda la población.¹

Ara tocava considerar en ferm el finançament per realitzar la magna obra. Les bases econòmiques de l'eixample recollien la proposta del document «Arbitrios para costear las obras de ensanche» de la Comissió Consultiva, però hi introduïen notables modificacions. La més important era que la meitat de l'impost que havia de gravar els terrenys de l'eixample estaria destinat a la reforma i millora de la ciutat antiga, «como es justo y se halla establecido en las bases del ensanche». En canvi, la proposta d'arbitris de la consultiva no feia referència a la reforma.²

La proposta de bases de l'Ajuntament partia del principi de prescindir de la idea d'expropiació i consegüent indemnització del terreny per a vies públiques, i la substituïa per la cessió al municipi que havien de fer els propietaris que volguessin edificar a la ciutat nova. L'escrit explicitava que, encara que semblés un sistema irregular o arbitrari, era d'ús continuat a la ciutat i produïa resultats satisfactoris, perquè evitava els expedients i declaracions d'utilitat pública i la llarga tramitació i abonaments que, si no, s'haurien de fer. Analitzava la diferent casuística originada a partir del principi que els propietaris cedissin, sense dret a indemnització, la meitat del terreny de l'amplada prevista del carrer on havien d'edificar i donava una solució a cada cas.

1. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 12a, Carta de Josep Santa-Maria a Joan Prim, 31-V-1860.

2. La Consultiva sí que es referia a la reforma en les bases per a les expropiacions que titulava «Bases para hacer las espropiaciones necesarias en la Barcelona nueva ó la actual».

Si aquest procediment solucionava una part del problema, no proporcionava, però, cap recurs econòmic per atendre les enormes despeses de la construcció de l'eixample.

Per obtenir finançament, el govern municipal plantejava dos tipus de mesures. En primer lloc, reduir les despeses de l'Ajuntament pel procediment que els propietaris paguessin la construcció de voreres, canalitzacions d'aigua potable, pavimentació i clavegueres. En segon lloc, establir un impost que gravés tots els terrenys edificables de l'eixample amb un 30% del valor dels respectius solars (quantitat molt elevada). Matisava el consistori que no era una contribució exorbitant perquè revertiria en necessitats que satisfaria la nova ciutat. La meitat de l'impost es destinaria a la reforma i millora de la ciutat antiga, per tal d'harmonitzar-la i relacionar-la amb la ciutat nova en totes les condicions higièniques i grans vies de comunicació i enllaç. L'Ajuntament es reservava la facultat de contractar emprèstits per començar les obres d'eixample i millora de la ciutat. La proposta municipal, que va ser enviada a Madrid el 20 de desembre de 1859, es concretava en 15 articles:

Bases económicas de ensanche

1ª Los propietarios de los terrenos que deba comprender el ensanche quedarán obligados á ceder, sin indemnización, el que se necesite para calles, calles-paseos plazas y demás vías públicas con ocasión de las cuales resultarán beneficiadas sus propiedades.

2ª Si el terreno de un propietario alcanza sólo hasta la línea que divida por mitad una calle en su extensión longitudinal, habrá de ceder aquel el comprendido entre dicha línea y la fachada que se pretenda edificar.

3ª Cuando el terreno de los propietarios de los solares que se edifiquen á uno y otro lado de la calle alcance por una parte á más de la mitad de la anchura de la vía y por otra deje de alcanzar á esa misma mitad, la espropiación del exceso del uno deberá indemnizarse por el otro.

4ª Si con motivo de la proyección de una calle quedasen porciones de terrenos fuera de la línea, en las cuales no se pudiesen levantar edificios con las condiciones de salubridad y demás prescripciones de las ordenanzas de construcción, serán dichas porciones espropiadas y se agregarán á los terrenos más inmediatos con la obligación de abonar los dueños de éstas todo su valor, y en el caso de no querer dichas porciones se sujetarán á la espropiación prevenida en la reforma propuesta de la ley de espropiación forzosa.

5ª El terreno comprendido entre varias esquinas será satisfecho por los dueños de las mismas por partes iguales y en los mismos términos.

6ª En las plazas y parques deberá cederse en la misma conformidad el terreno contiguo á las fachadas hasta el tipo de la mitad de la anchura señalada a las calles de primer orden. La parte restante será indemnizada á los dueños de los terrenos.

«Frente de la fábrica "La España Industrial" que se dignó visitar S. M. la tarde del 27 de Setiembre de 1860», RB

7ª Los avalúos tanto para fijar estas indemnizaciones, como para el impuesto que se indica en la base 13.ª se fijarán por el Excmo. Ayuntamiento. En caso de no conformarse los propietarios, lo decidirá definitivamente el Jurado que para las espropiaciones está propuesto.

8ª Se considerará abierta una calle cuando haya permisos concedidos para edificar ó cerrar la cuarta parte de la extensión de la misma, desde cuyo momento tendrán efecto así las cesiones de terrenos é impuesto que respectivamente se indican en las bases 1ª, 2ª y 13ª, como las indemnizaciones recíprocas entre los propietarios de que habla la 3ª.

9ª Para aplicar los propios efectos de las bases 6ª y anterior inmediata á una plaza ó parque, se considerará abierta en su totalidad cuando el Ayuntamiento haya dado permisos para edificar hasta la mitad de la misma.

10ª Los propietarios colindantes con paseos ó carreteras públicas que quedan subsistentes deberán abonar al fondo de ensanche la mitad del área de dichos paseos ó carreteras en cuyos lindes edifiquen, cada uno en la parte correspondiente á la

fachada de sus respectivos solares, con tal que esa mitad no esceda de la mitad de la anchura levantada á las calles de primer orden.

11ª Los Caminos ó torrentes que tal vez desaparezcan en el plano que se han levantado, deberán comprarse al fondo de ensanche por los dueños de los terrenos colindantes; y en el caso de que estos no quieran verificarlo, el Excmo. Ayuntamiento tendrá facultad de espropiar dichos terrenos colindantes.

12ª La construcción de empedrados, minas para la conducción de agua potable, aceras y cloacas será satisfecha en proporción á las respectivas fachadas por los propietarios de terrenos en la calle declarada abierta, y se verificará por el Excmo. Ayuntamiento mediante subastas á su satisfacción y con las condiciones que cumplan al buen servicio. Sin embargo cuando las cloacas sean de mayor capacidad de la comúnmente establecida para dar salida á los afluentes de la respectiva calle, el importe de la construcción en la parte proporcional, se abonará de los fondos del ensanche.

13ª Constituirán los fondos de ensanche:

1.º El importe de las actuales vías públicas que queden como tales, en cuyo caso se abonará por los que en ellas edificuen con arreglo á lo prescrito en la base 10.ª

2.º El importe de la venta del terreno ocupado por las vías públicas y torrentes que en virtud del ensanche desaparezcan.

3.º El escedente de la tercera parte de los terrenos del Estado reclamada para vías y edificios públicos.

4.º Una imposición del 30% sobre el valor de los terrenos edificables pagadera en tres plazos, una 3ª parte en el acto de darse el permiso para edificar, otra 3ª parte á los tres meses de darse el permiso, y la última a los tres meses después de exigida la anterior.

14ª Para enlazar y poner en armonía las condiciones de la Ciudad antigua con la moderna, se aplicará á la reforma y mejora de la Ciudad actual la mitad de los fondos del ensanche, de que habla la base anterior.

15ª Para dar comienzo al ensanche y á las mejoras de esta Ciudad, quedará el Excmo. Ayuntamiento facultado para contratar los empréstitos que estime necesarios con destino exclusivo á dichos objetos ³

No obstant això, la proposta de l'Ajuntament, basada en l'experiència municipal adquirida en l'obertura de l'eix Ferran-Jaume I-Princesa i al barri del Raval, era encara teòrica pel que feia a l'eixample. Els problemes d'aplicar-la a la nova ciutat no van ser visibles fins que no es va aprovar el pla Cerdà i començà la construcció. De tota manera, l'exposició no obtingué resposta del govern, i el tema del finançament de l'eixample es reprengué quan la Reial ordre de 25 de març de 1861 determinà que l'Ajuntament de Barcelona

«Vista exterior del Real Monasterio de Valldonsella. (2 Octubre 1860)». RB

proposés «los medios que juzgue mas oportunos á fin de satisfacer la necesidad imperiosa de ensanchar la ciudad».

Encara el 13 de desembre de 1862 l'Ajuntament envià una nova proposta al govern, però les bases d'eixample no van ser aprovades. El 1864 es promulgà la Llei d'eixample de les poblacions, que establia que els ajuntaments havien de pagar la totalitat de la urbanització dels carrers, a més d'indemnitzar els propietaris pels seus terrenys. El resultat va ser el fre a la construcció de l'eixample i la inviabilitat de la reforma, en no tenir l'Ajuntament recursos per afrontar les despeses.

Tampoc no van ser contestades les exposicions sobre reforma de la Llei d'expropiació forçosa i sobre la reclamació de la propietat municipal dels terrenys de les antigues muralles.

Desembre de 1859: viatge a Madrid per obtenir la ràpida aprovació del projecte d'eixample

El 19 de desembre arribaven a Madrid els regidors de Barcelona Antoni Castell de Pons i Ignasi de Bassols i de Foixà, amb la missió principal de fer gestions per a l'aprovació ràpida del projecte premiat al concurs i de les bases econòmiques proposades per l'Ajuntament. Havien de revisar altres temes pendents, com ara la reclamació municipal de la dotació disposada a la cèdula de setembre de 1718 i que l'Estat no havia pagat a l'Ajuntament des de final de l'any 1834.¹ Tenien també gestions pendents a Madrid sobre el plec de condicions de la subhasta de l'enllumenat de gas i altres afers administratius.²

La primera visita a Madrid va ser a casa de Pascual Madoz, diputat a Corts pel districte quart de Barcelona i comissionat permanent a la capital per defensar els interessos de l'Ajuntament. Madoz els va fer saber que l'opinió sobre el plànol d'eixample en certes esferes oficials es trobava, si no obertament pronunciada, com a mínim molt decantada a favor d'Ildefons Cerdà. Els reunits van dissenyar conjuntament una estratègia «para desvanecer los errores en que, tal vez, se hallaran algunos altos funcionarios en una cuestión en que tan interesado estaba el decoro y buen nombre de V. E. [l'Ajuntament]». El primer pas va ser la convocatòria per Madoz dels diputats catalans residents a Madrid a una reunió amb els regidors de Barcelona, que se celebrà el 22 de desembre a la sala de la presidència del Congrés dels Diputats. Van assistir-hi, a més de Madoz: Laureà Figuerola i Ballester (Barcelona), Pere Moret i Ayats (Vic), Manuel Baldasano i Solanes (Vilafranca de Penedès), Albert Prats i Soler (Molins de Rei), Josep Xifré i Casas (Arenys de Mar), Eduard Gasset i Matheu (Valls), Rafael López Ballesteros (Gandesa), i Safont.³ Tots els participants van donar suport a la comissió en les gestions que havien de fer amb el govern i es van oferir a acompanyar-los, si calia, als diferents ministeris.

1. Encara que no entro a analitzar aquest tema, a l'Annex documental reproduïxo la petició municipal perquè és una bella expressió de la concepció municipalista del consistori de 1859.

2. Els comissionats van escriure una memòria del viatge, igual que els seus antecessors de l'estiu anterior, que és la principal font d'informació, complementada amb la correspondència i les actes del ple del consistori *AMAB*, Q 137 *Obres públiques-eixample*, exp. 1375, peça 7a, Ignasi DE BASSOLS i Antoni CASTELL DE PONS, «Memoria de la Comisión que llegó a Madrid el 19 de diciembre de 1859», 24 de gener de 1860. També n'hi ha còpia a Actes del Consell Plenari, 1860, inserit entre fol. 48 i 49. Totes les cites textuais d'aquest capítol, quan no s'indica una altra font, són d'aquest document.

3. Entre parèntesi, el districte electoral pel qual eren diputats. En el cas de Safont no és clar si es tractava de Manuel Safont, diputat pel districte d'Agramunt (Lleida), o Josep Safont, diputat pel districte de Montblanc (Tarragona).

Pascual Madoz i Laureà Figuerola van anar amb els regidors a totes les entrevistes amb els ministres, i Madoz també els va acompanyar en totes les altres gestions que van fer a Madrid.

Una primera cita amb el ministre de Governació José Posada Herrera, prevista pel 26 de desembre, va haver de ser ajornada per la coincidència amb el naixement de la infanta María de la Concepción. Per això la primera entrevista amb representants del govern va ser el 30 de desembre, amb el ministre de Foment Rafael de Bustos y Castilla, marquès de Corvera.

D'entrada, el ministre els va dir que considerava el plànol de Cerdà immillorable, si bé encara no havia examinat els premiats al concurs. Els regidors consideraren que la qüestió estava aleshores prejudjada i van quedar sorpresos i indignats quan, en el decurs del debat, el ministre va dir que havia rebut cartes de persones respectables de Barcelona que li feien entendre que tant l'Ajuntament com la Junta qualificadora del concurs apadrinaven interessos particulars. Primer Madoz i després la comissió protestaren enèrgicament «contra tan gratuitas como groseras suposiciones» i van posar punt i final a la reunió, profundament indignats i preocupats.

Per no deixar així les coses, Castell de Pons i Bassols van fer arribar una carta al marquès de Corvera on relataven els antecedents de la tramitació de l'expedient d'eixample pel que fa a la constitució del jurat del concurs i la qualificació dels plànols. La comissió «rechazaba con enérgica dignidad las injustas quanto inmerecidas aseveraciones de las personas que maliciosamente podían haber infundido en el ánimo del Ministro la duda, siquiera fuese remota, de la honradez y rectitud de los individuos de V. E.». En síntesi, els regidors exposaven que el concurs havia estat de participació anònima i resolt per un jurat independent format amb els individus proposats per totes les corporacions de Barcelona, que van nomenar elles i no l'Ajuntament, a partir dels quals s'havia fet l'acte del sorteig en sessió pública, sota la presidència del governador civil. Demanaven també la rectificació del ministre:

El día que se anunciará en Barcelona que V. sospecha de la Junta Calificadora y del mismo Ayuntamiento (y esto se deduce bien claramente de las palabras de V.) un grito de indignación se levantaría en la Ciudad contra las personas, que no queremos calificar, que se han permitido llevar la vacilación y la duda é infundir la prevención y sospecha en un Ministro, tipo de probidad política y de honradez privada. Colocada la cuestión en el terreno en que V. la ha puesto no hay discusión posible, y nuestra permanencia en Madrid no tiene objeto. Nosotros, haciendo el sacrificio de nuestra tranquilidad y de nuestros intereses, hemos venido a Madrid á gestionar los del pueblo de Barcelona, teniendo el sentimiento de encontrar á un Ministro, preocupado con la idea de que la Junta Calificadora, de que el Ayuntamiento favorece combinaciones particulares. Tenemos formada una alta idea de la caballerosidad de

V. para no esperar que V. se sirva rectificar su juicio y persuadirse que no hay oro bastante para doblar la rectitud de los individuos de la Junta calificadora y del Ayuntamiento de Barcelona. [...]

Y sinó bastaran las garantías de moralidad y de pureza que en sí encierra la elección de la Junta calificadora y que por sí representan los respetabilísimos nombres de los individuos que la componen, conviene que V. sepa que el Ayuntamiento de Barcelona, lejos de rehuir la publicidad, la pide y la provoca, deseando que aprobado el plano del concurso y cualquiera otro, y admitidas las bases económicas, vuelva todo al examen no de una Junta de nueve individuos sinó de noventa si es necesario. Barcelona, de ello estamos bien seguros, no abandonará ni a la primitiva Junta calificadora, ni al Ayuntamiento.

La comissió va explicar tots aquests antecedents al ministre de Governació el dia 1 de gener de 1860. Plantejaren, una vegada més, la decisió sobre el plànol en termes d'atribució deliberativa de l'Ajuntament i competència del Ministeri de Governació, i no del de Foment: «confiando en la ilustración, imparcialidad y celo que distinguen a S. E. por las atribuciones de los Cuerpos que de él dependen, el Ayuntamiento acudía á ampararse bajo la protección de su Gefe». José Posada Herrera va assegurar-los que, abans de la resolució definitiva, l'expedient d'eixample seria reclamat per la Junta Superior de Policía Urbana, que depenia del seu ministeri. A partir d'aquesta informació, l'objectiu concret de les entrevistes de la comissió amb la resta de ministres va ser que donessin suport a la reclamació de Posada Herrera.

El president del govern i ministre de Guerra i d'Ultramar, Leopoldo O'Donnell y Joris estava combatent a la guerra d'Àfrica, però la comissió s'entrevistà amb el president interí —el ministre d'Estat Saturnino Calderón Collantes— i amb tots els altres membres del gabinet: José Mac-Crohon (Marina i interí de Guerra), Santiago Fernández Negrete (Gràcia i Justícia) i Pedro Salavarría Charitu (Hisenda). Tots els ministres, llevat del marquès de Corvera, van assegurar el seu vot de cooperació perquè la Junta Superior de Policía Urbana fos escoltada abans de la resolució de l'expedient d'eixample pel Consell de Ministres.

Fins i tot el ministre de Foment es va mostrar conciliador amb la comissió en una segona entrevista, el 14 de gener. Va repetir amb insistència que no tenia cap prevenció contra l'Ajuntament de Barcelona ni contra la comissió, i va expressar que sentia una gran simpatia per la ciutat. També assegurarà que examinaria ell mateix l'expedient d'eixample i després estava decidit a escoltar la Junta Superior de Policía Urbana, depenent del Ministeri de Governació, compromís que posteriorment no va complir. És possible que la intercessió del rei consort Francisco de Asís tingués a veure amb aquest canvi d'actitud, si més no formal. Quan la comissió va anar a felicitar els reis pel naixement

«Entrada al palco de S. M. en los Campos Eliseos en la noche de 26 Setiembre de 1860». Foto d'August Brauneck, RB

de la infanta, va explicar als monarques l'accidentada primera entrevista amb el marquès de Corvera. Segons el relat de la memòria del viatge, el rei no va poder dissimular la sorpresa per l'actitud del ministre, es va posar de part dels regidors i els assegurà que parlaria amb Corvera.

Al llarg de l'estada a Madrid, els comissionats s'entrevistaren particularment amb cadascun dels diputats catalans i van ser rebuts per l'alcalde de Madrid José Osorio y Silva, duc de Sesto, que els acollí amb afecte i els mostrà el nou escorxador de la capital, recentment inaugurat.

Després de les diverses entrevistes, Castell de Pons i Bassols van constatar que la qüestió d'eixample no es resoldria fins a la tornada del president O'Donnell de la guerra d'Àfrica.

Van deixar encarregada la continuació de les gestions a Pascual Madoz i Laureà Figuerola i van suggerir a l'Ajuntament que nomenés un agent a Madrid «a fin que gestione y active el despacho favorable del asunto del ensanche». Es nomenà Antonio Gutiérrez González, que ja havia intervingut en les diligències per a la subhasta de l'enllumenat de gas de la ciutat, i de seguida es va posar a treballar amb Madoz. Tots dos es van reunir a casa de Madoz,

el 31 de gener, amb Antoni Rovira i Trias, que s'havia desplaçat a Madrid per explicar el seu projecte, i van dissenyar una estratègia conjunta per continuar les gestions en favor del plànol de l'arquitecte.⁴

Durant aquells dies, Madoz va rebre una petició del seu correligionari i dirigent del Partit Progressista Agustí Aymar de recomanació a Madrid del plànol de Miquel Garriga i Roca, però contestà negativament:⁵

Sr. D. Agustín Aymar
Barcelona
Madrid 11 de febrero de 1860.

Mi apreciable amigo: Recibí a su debido tiempo la carta de V. recomendándome el plano para el ensanche de Barcelona que ha hecho el Sr. Garriga, y aprecio las buenas dotes que le adornan. Pero en la cuestión de ensanche no puedo hacer más que secundar las pretensiones del Ayuntamiento de Barcelona de quien somos representantes y Comisionados los cuatro Diputados de los distritos de la Ciudad.

Mi salud está muy quebrantada este invierno. No he tenido un día bueno desde mediados de Octubre. Es un antiguo reuma que ahora retorna y que me obligará a tomar los baños de Fitero, que ya en otro tiempo me sirvieron de mucho.

Siempre de V. affmo y atento amigo Q. S. M. B.
P. Madoz

L'episodi revela meridianament un dels arguments claus de la present investigació: que la qüestió d'eixample tenia poc a veure amb les diferents tendències del liberalisme. Un dirigent del Partit Progressista com Agustí Aymar donava suport a Garriga i Roca, mentre que d'altres membres del mateix partit, com el mateix Madoz, Figuerola i els regidors progressistes de l'Ajuntament de Barcelona, defensaven el plànol de Rovira i Trias, guanyador del concurs i, en canvi, altres progressistes que se situaven en l'òrbita del diari *La Corona* s'inclinaven pel de Cerdà.⁶

En aquest context, mesos després, el 18 de maig de 1860, en resposta a un oferiment de Madoz, l'Ajuntament el va nomenar lletrat de la corporació municipal en tots els assumptes de caràcter governatiu i contenciós que s'haguessin de defensar a Madrid:

4. AMAB, , Q 137 *Obres públiques-eixample*, exp. 1375, peça 9a, carta d'Antonio Gutiérrez González a l'Ajuntament de Barcelona, 31-I-1860.

5. *Biblioteca de Catalunya (BC)*, Agustí AYMAR I GELABERT, *Papers personals i correspondència política (1829-1871)*, manuscrit 1260, vol. III.

6. Vegeu Juan ÁLVAREZ, «Ensanche y Reforma de Barcelona», *La Corona*, 30-X-1859, pàg. 1.

[...] dispensándole así un nuevo é inapreciable servicio, cuya importancia resalta desde luego á la simple consideración de que V. E. se hallará así revestido de un nuevo carácter oficial, que le permitirá llevar á todos los centros de acción el nombre de representante judicial de Barcelona, que aunado con el de la representación política, de que también se halla investido, y coadyuvándose y cooperando bajo ambos conceptos á un mismo fin, serán de la mayor importancia para el feliz éxito de los asuntos públicos que afecten á esta Capital.⁷

7. AMAB, Q 137 *Obres públiques-eixample*, exp. 1375, peça 12, carta de Josep Santa-Maria a Pascual Madoz, 19-V-1860.

Maig de 1860: aprovació definitiva del pla Cerdà

Autorització dels estudis de la reforma de Madrid a Cerdà

L'11 de gener de 1860, Ildefons Cerdà sol·licitava al govern autorització per fer, en el termini d'un any, els estudis facultatius i econòmics de reforma i millora de Madrid, reservant-se la propietat dels treballs. Uns dies després, el 30 de gener, el ministre de Foment signà una reial ordre que disposava que la instància de Cerdà fos resolta pel Ministeri de Governació, tot i que considerava molt convenient que s'autoritzés Cerdà a dur a terme aquests estudis preparatoris. L'enginyer, especificava el ministeri, hauria de tenir en compte el pla d'eixample de Madrid que en aquells moments estava fent l'enginyer i arquitecte Carlos María de Castro.¹

És sorprenent aquesta transferència de l'expedient de la reforma i millora de Madrid del Ministeri de Foment al de Governació, quan l'expedient d'eixample i reforma de Barcelona continuava a Foment, que havia denegat la reclamació de Governació. Més estranya és encara si considerem que, en el cas de la Ciutat Comtal, ni tan sols es tindria en compte el Reial decret de 17 d'agost de 1859 que estipulava que la Junta Superior de Policia Urbana havia de ser escoltada sobre els projectes d'eixample. Només es pot entendre com una mostra primerenca de la recuperació de competències de Governació, que quedarà confirmada uns mesos després, el 7 de setembre de 1860, amb els trapassos dels expedients d'eixample de Barcelona i de Madrid de Foment a Governació.

El 10 de febrer, el Negociat 5è de Governació es pronunciava favorablement a la petició de Cerdà, i adduïa, entre d'altres raons, que «los trabajos de Cerdà para Barcelona [...] son una garantía de acierto para los que puede y se propone egecutar en esta Corte».² Cal concloure que Governació valorava molt positivament el treball de Cerdà i, doncs, que no hi havia previsions contra l'enginyer. Sense transició, sis dies després, el 16 de febrer, es publicava la reial ordre que autoritzava Cerdà a fer els estudis de reforma i millora de la capital en el termini de dotze mesos. La disposició especificava que l'únic dret concedit a l'enginyer era la propietat dels seus treballs, que, si calia, podrien ser adquirits per l'Ajuntament de Madrid. També ordenava

1. El projecte d'eixample de Madrid li havia estat encarregat a Carlos María de Castro per Reial decret de 8-IV-1857, i el va enllestir a mitjan 1860.

2. Ildefonso CERDÀ, *Teoría de la viabilidad urbana. Cerdá y Madrid*, MAP i Ayuntamiento de Madrid, Madrid, 1991, pàg. 327.

que tant la Diputació Provincial com l'Ajuntament de Madrid facilitessin a l'enginyer les dades necessàries per al projecte i per a l'elaboració del pla econòmic.³ I així, el 25 de febrer es comunicà oficialment la reial ordre a l'Ajuntament de Madrid perquè facilités a Cerdà la informació necessària per realitzar els estudis preparatoris. Tot i que la Reial ordre de 16 de febrer especificava que l'Ajuntament de Madrid podria adquirir els treballs de Cerdà —disposició que no havia figurat en l'autorització dels estudis sobre Barcelona—, la primera reacció de la corporació municipal madrilenya va ser d'alerta pel precedent de l'experiència barcelonina, que havia començat de manera similar: Cerdà havia demanat autorització al govern per fer els estudis en el termini d'un any sense consultar l'Ajuntament, el govern li ho havia atorgat i pocs mesos després aprovava el projecte de l'enginyer sense comptar amb el govern municipal.

L'Ajuntament de Madrid aprovà, el 29 de febrer, un informe de la comissió d'obres que esgrimia els mateixos arguments que el seu homònim barceloní havia plantejat mesos abans sobre les competències municipals, tot advertint en un afegit que les dades de l'arxiu eren un bé comú de les quals no es podia beneficiar un individu particular. Acatava, no obstant, la reial ordre en el sentit de proporcionar la documentació necessària a l'enginyer, però amb el benentès que la decisió última d'adquirir o no els treballs de Cerdà estava en mans del govern municipal:

Además de que por el Art. 81 de la Ley vigente de Ayuntamientos, párrafo 4º se les concede la deliberación sobre alineación de las calles, pasadizos y plazas, los trabajos que diariamente se ejecutan y que aprueban después por el Gobierno vienen a constituir una verdadera propiedad y una riqueza privada, de que no parece equitativo se aproveche ningún individuo particular para establecer los que formarán en un caso la suya, por cierto no sujeta a la pesquisa y examen de otro o quien se concediese igual autorización. [...] cree que deberá acordar esponer respetuosamente á S. M. [...] que la autorización que como en ella misma se dice, reserva los derechos de propiedad respecta de hecho la del Ayuntamiento y la atribución que le concede el artículo ochenta y uno de la ley vigente; y por último que la Municipalidad aplaza para su día tratar de la conveniencia de adquirir el fruto de las tareas del Sr. Cerdá en los términos que la misma Real Orden preceptúa.⁴

3. Les disposicions i acords de l'Ajuntament de Madrid i altre documentació sobre l'autorització a Cerdà a fer els estudis sobre la reforma de Madrid estan a Fuensanta MURO y Pilar RIVAS, «Anexo documental. Tramitación del proyecto de reforma interior de Madrid» dins CERDÀ, *Teoría de la viabilidad...*, pàg. 325-339.

4. MURO y RIVAS, «Anexo documental. Tramitación...», pàg. 328.

Aquesta declaració de l'Ajuntament de Madrid va ser contestada amb un ofici del Ministeri de Governació assegurant el respecte a les atribucions municipals, ja esmentat a la Reial ordre de 16 de febrer. Anys després, el 29 d'octubre de 1863, l'Ajuntament de Madrid aprovaria el projecte de reforma interior de Cerdà encara que no el duria mai a terme. Però l'episodi és una mostra més de la gran influència de l'enginyer a Madrid durant els anys 1859 i 1860, aconseguint de passar per davant de l'Ajuntament i entendre's directament amb el govern, tot i que, en el cas de la capital del regne, es conservaven les atribucions municipals.

L'Ajuntament de Barcelona era espectador de l'inici d'aquest procés i prenia bona nota que a la Reial ordre de 16 de febrer de 1860, en concedir autorització a Cerdà per fer els estudis sobre Madrid, es respectava la decisió última del govern municipal de la capital sobre l'aprovació del projecte. També Rovira i Trias, en una carta dirigida al consistori el 17 d'abril, feia referència a la confirmació del dret dels municipis a decidir sobre el propi eixample, reconegut per la reial ordre sobre la reforma de Madrid.

Dictamen de Foment: el plànol de Rovira i Trias no compleix amb les bases del concurs convocat per l'Ajuntament de Barcelona

Entretant, el 26 d'abril s'havia signat el tractat de Wad-Ras, que posava fi a la guerra contra el Marroc. Pocs dies després, el 30 d'abril, arribava una carta de l'agent de l'Ajuntament de Barcelona a Madrid, Antonio Gutiérrez González, amb l'anunci del dictamen de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos favorable al plànol de Cerdà en considerar que el de Rovira i Trias no complia les bases del concurs convocat per l'Ajuntament. «Ahora sólo nos resta ver si los pasos que en unión de este Excmo. Sr. D. Pascual Madoz nos proponemos dar, con objeto de conseguir el que este asunto se pase al Ministerio de la Gobernación para su definitiva resolución, obtienen ó no el buen resultado que deseamos».

El 14 de gener de 1860 el ministre de Foment havia passat l'expedient d'eixample de Barcelona a la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos que aprovà l'informe de l'inspector Ramon del Pino, enginyer.

Recordem que el 30 de gener de 1860 el Ministeri de Foment va haver de traspasar a Governació la decisió sobre la instància de Cerdà per a l'estudi de la reforma interior de Madrid. Dies abans, Foment ja podia veure venir que se li escaparia també l'expedient d'eixample de Barcelona, com en realitat succeiria el 7 de setembre de 1860.⁵ Era lògic, doncs, que el 14 de gener forçés

5. El 7-IX-1860 es van promulgar dues reials ordres que traspassaven els expedients d'eixample de Barcelona i de Madrid del Ministeri de Foment al Ministeri de Governació.

el pas i passés els plànols de Barcelona a resolució de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos.

El dictamen de la Junta —actes de les reunions de 17 i 24 d'abril—⁶ comença amb una referència als antecedents de l'expedient d'eixample que es remunta a la Reial ordre de 12 d'agost de 1854 d'enderroc de les muralles de Barcelona i prossegueix amb la informació recollida en l'apèndix a la memòria del projecte de Cerdà sobre les iniciatives portades a terme els anys 1855 i 1856. Després fa referència a la Reial ordre de 9 de desembre de 1858 «que favorecía el pensamiento del ensanche» i a l'autorització a Cerdà per fer els estudis de l'eixample de Barcelona. L'informe repeteix les crítiques a l'Ajuntament —que ja havia fet la Reial ordre de 31 de juliol de 1859— pel fet d'haver convocat el concurs. Es refereix a la presentació del projecte de Cerdà el 18 d'abril de 1859 i a la seva aprovació pel govern amb la Reial ordre de 7 de juny de 1859. Remet a la protesta de l'Ajuntament del 9 de juliol i recorda que el consistori havia suplicat que, si més no, es deixés celebrar el concurs. En realitat l'Ajuntament, a l'exposició de 9 de juliol de 1859, havia demanat taxativament que es retirés la Reial ordre de 7 de juny.

Però la falta a la veritat més greu del relat dels antecedents es troba en el paràgraf següent:

Este asunto se vio en Consejo de Ministros, y el acuerdo fué que no se anulase la Real orden de 7 de Junio pues estaba en su derecho, y que se celebrase el certamen en 31 de aquel mes, pero admitiendo el proyecto del Ingeniero Cerdá para que optase como los demás al premio ofrecido. El certamen se verificó, adjudicándose el premio á D. Antonio Rovira, y respecto del estudio del Ingeniero Cerdá, espresa el Ayuntamiento en una esposición á S. M. que no llegó el día 31 á Barcelona, y que por consiguiente no pudo entrar en la competencia, pero que se había espuesto al público entre los otros premiados.

La documentació analitzada mostra justament el contrari: els regidors desplaçats a Madrid el juliol i l'agost de 1859 demanen reiteradament als ministres que Cerdà es presenti al concurs. En canvi, el govern contesta amb la Reial ordre de 31 de juliol que, contràriament al que diu el paràgraf que acabo de citar, disposa que se celebri el certamen i que el govern triarà entre els projectes guardonats i el de Cerdà (resolució 3a de la Reial ordre de 31 de juliol). Evidentment, aquesta disposició fa impossible la participació de Cerdà en el

6. *AHN* (Archivo Histórico Nacional), Fondos Contemporáneos, Serie Ministerio de Obras Públicas, legajo 80, caja 1, copia del Acta de la Sesión de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos, «Barcelona. Comparación de los dos proyectos de ensanche. 17 abril de 1860» [al final del document hi consta la data del 24 d'abril de 1860]. Totes les cites d'aquest apartat són d'aquest document.

«Cuestión de ensanche. Adelante, gritan los unos; atrás, esclaman los otros». *El Pájaro Verde*, núm. 18, 1861, BC

concurs, i l'enginyer només envia el plànol a Barcelona quan li ho mana la Reial ordre de 17 de setembre perquè sigui exposat al costat dels altres plànols del concurs.

El dictamen de Foment treu de context i canvia l'ordre de les frases de l'argumentació municipal que justificava no haver avaluat el plànol de Cerdà. Així, no és que l'Ajuntament manifestés que no podia jutjar el plànol de Cerdà perquè havia arribat fora de termini, sinó que l'Ajuntament no jutjava cap plànol, ho feia el jurat del concurs, en el qual no havia participat Cerdà i, per tant, el jurat no podia avaluar-lo. Tampoc no podia avaluar-lo l'Ajuntament fora del concurs, hauria estat una falta de respecte als qui s'hi havien presentat, havien estat jutjats per un jurat independent del govern municipal, havien mantingut l'anonimat i havien respectat un termini.

A continuació dels antecedents, el dictamen reproduïx la nota de la Direcció General del Ministeri de Foment que justifica la prelatió de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos per al dictamen sobre el plànol d'eixample de Barcelona:

En atención á que la parte más importante del proyecto es la que se refiere á la viabilidad en sus relaciones con el puerto y con las estaciones de los ferro-carriles debe oírse antes á la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos.

Aquest argument no era innocent. Intentava justificar la intervenció de Foment en l'eixample i reforma de Barcelona, ciutat portuària, al·legant que la qüestió primordial que es ventilava era de viabilitat de les comunicacions amb el port i els ferrocarrils, no d'urbanisme. A més, tractava de salvar la paradoxa que, en canvi, la reforma de Madrid fos competència de Governació. Convé puntualitzar que el projecte d'eixample de Barcelona deixava fora la reforma del port, objecte d'un projecte i d'una tramitació independent.⁷ D'altra banda, el judici de la Junta Consultiva de Caminos no tenia per què excloure el de la Junta Superior de Policía Urbana del Ministeri de Governació, que era la que segons la llei havia de pronunciar-se sobre els eixamples.

Però la part més significativa del dictamen és quan concreta la missió que la Direcció General de Foment ha assignat a la Junta Consultiva de Caminos:

El resumen del extracto del expediente es, que adoptando por principio que la parte más importante del proyecto es la influencia del puerto y de las estaciones, la Junta emita su informe sobre estos dos puntos:

- 1.º Si el proyecto premiado por el Ayuntamiento está dentro de las condiciones del Programa y merece que se le adjudique el premio ofrecido.
- 2.º El mérito de este proyecto comparado con el aprobado por el Gobierno.

És a dir, en comptes de limitar-se a comparar els projectes de Cerdà i de Rovira i Trias —com establia la Reial ordre de 31 de juliol—, primer havia de dictaminar si el de Rovira i Trias complia amb les bases del concurs i, per tant, mereixia el premi. Aquest canvi pretenia posar de manifest que es tenia en compte la deliberació del consistori, com exigia la Llei d'ajuntaments, abans d'aprovar definitivament el projecte de Cerdà sobre el qual no s'havia pronunciat el govern municipal.

Per poder decidir si el plànol de Rovira i Trias s'atena a les bases municipals, considera indispensable analitzar el programa del concurs i, a continuació, fa un relat de despropòsits: confon dates, terminis i, el que és pitjor, confon la Comissió d'Eixample de l'Ajuntament amb la Comissió Consultiva formada per representants de les associacions ciutadanes i amb el jurat del concurs que tenia la mateixa composició que la Junta Superior de Policía Urbana. I també desconeix la composició estipulada, segons la llei, per a aquesta última Junta. Diu textualment:

7. Poc després, una Reial ordre del Ministeri de Foment de 29 de maig de 1860 aprovava el projecte d'obres de millora i eixample del port de Barcelona de l'enginyer Josep Rafo i Tolosa, després de l'informe favorable de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos.

[...] para tomar esta disposición [la celebració del concurs] nombró [l'Ajuntament] una Comisión de varios individuos de diferentes clases de la Ciudad que, según dice, procuró que fuese de las mismas que componen la Junta de Policía Urbana de Madrid, y esta Comisión redactó y propuso el programa que aprobó el Ayuntamiento y que ha servido para el certamen.⁸ Fácilmente se concibe que un documento que por su índole es facultativo había de ser probable que adoleciese de faltas inevitables, estando redactado por una reunión de personas, que por ilustradas que sean en sus respectivas clases, no tienen generalmente suficientes conocimientos de la materia que se somete á su examen.

Analitzem els diferents aspectes substancials de la querella. D'una banda, la Comissió Consultiva de «varios individuos de diferentes clases de la Ciudad» no havia tingut, a diferència del jurat del concurs, la mateixa composició de la Junta Superior de Policía Urbana. D'altra banda, la Comissió Consultiva de 1859 tenia una composició similar a la comissió de les institucions ciutadanes de 1855 (a la qual Foment, en canvi, sí que considerava competent) i les bases aprovades eren també similars. La diferència fonamental era que les bases de 1859 incloïen la reforma de la ciutat antiga, que el mateix Foment abonava. Sembla evident que les persones que van escriure aquest dictamen llegien uns expedients d'uns antecedents que ignoraven, no s'esforçaven a entendre'ls o a informar-se adequadament i els donaven interpretacions que resulten desbaratades.

Però també s'aprofita el caràcter accidental i no estructural de les comissions i de la Junta de Censura i Qualificació del concurs, constituïdes a Barcelona, per portar endavant una decisió més difícil de vehicular contra l'Ajuntament. D'altra banda, l'assimilació (equivocada i potser interessada) que fan d'una comissió local com la Consultiva de Barcelona amb el model de la Junta de Policía Urbana de Madrid, va en contra d'aquesta i, per tant, de Governació, perquè se'ls nega la competència professional.

L'escrit afirma que el programa del concurs no havia donat la importància suficient ni a la reforma, ni a les comunicacions amb el port, ni a les estacions de ferrocarrils. En realitat, sembla referir-se a les bases proposades per la comissió de 1855 i no a les de 1859. Hem vist que el programa de 1855 no contenia cap base sobre la reforma, es referia al port sense incloure-hi una base específica i optava per un ferrocarril de circumval·lació que enllacés les diferents estacions existents. En canvi la segona base del programa del concurs de 1859 estipulava la reforma de la ciutat antiga; la 14a establia la importància de facilitar a la nova ciutat la comunicació i l'accés al port amb la major

8. Confon el jurat amb la Comissió Consultiva.

rapidesa i comoditat possibles; i la 15a prescrivia que s'haurien de situar una o dues estacions de ferrocarrils centrals de manera que les actuals es trobessin en un o dos punts, en el lloc més proper possible al port.

La Junta Consultiva de Caminos critica especialment la base 8a, que situava una gran plaça central als afores de l'antiga porta d'Isabel II, és a dir, al nord de la Rambla, on havien de confluïr els principals carrers de la nova ciutat. Considera que això és assenyalar aquest punt com a centre de la població i que el centre hauria de ser el port.

Després d'objectar a les bases del concurs, el dictamen planteja que els projectes que s'han realitzat d'acord amb aquest programa no podran ser admesos pel govern. Malgrat tot, si el projecte de Rovira i Trias compleix les bases se li ha de donar el premi del certamen. Textualment:

Sin embargo, pudiera suceder que no siendo los expositores responsables de las faltas ó defectos que contiene el programa, ni de sus consecuencias, lo hubieran cumplido en ese y en los demás artículos, en cuyo caso tendrían derecho al premio del certamen; y esta observación es tanto más atendible, cuanto que el decreto de la Superioridad manda á la Junta que examine si el proyecto del Sr. Rovira está dentro de las condiciones del programa⁹ y merece que se le adjudique el premio; y el cumplimiento de esta parte del decreto es independiente de las consideraciones anteriores.

Però el dictamen conclou que el projecte de Rovira i Trias no està dins de totes les condicions del programa i que per demostrar-ho no cal analitzar cada article, només cal fixar-se en els més importants:

Como resumen de este examen de la memoria descriptiva del proyecto de D. Antonio Rovira, resultan tres hechos que es indispensable fijar:

1.º El programa no limita la extensión del ensanche de Barcelona, y este proyecto lo limita.

2.º El proyecto, prescindiendo del estudio de la reforma de la ciudad actual, no resuelve el más importante problema, que es poner en comunicación la nueva ciudad, ó sean todas las comunicaciones terrestres, con el puerto; lo cual no puede conseguirse sin el estudio que exigen los artículos 2 y 14 del programa y del que se prescinde en el proyecto.

3.º La memoria carece del estudio de la parte científica, cuyo estudio es el que se reclama muy oportunamente en el art.º 21, porque allí puede graduarse la bondad de los principios que han guiado al autor, y el mérito de su proyecto.

9. Subratllat a l'original.

D'aquesta manera, el dictamen reconeix que aquestes quatre bases del concurs eren encertades, encara més, imprescindibles, però que Rovira i Trias no les compleix. De les que considera que Rovira compleix, només discrepa de la gran plaça central i del bulevard.

A continuació elogia la memòria del projecte de Cerdà, sense entrar en més detalls del treball de l'enginyer i conclou finalment:

La Junta, de conformidad con el dictamen emitido por la Sección 1.ª, acordó consultar¹⁰ á la Superioridad que el proyecto de D. Antonio Rovira no está dentro de todas las condiciones del programa, y que no puede por consiguiente estar en el caso de que se le adjudique el premio ofrecido por el Ayuntamiento.

Asimismo acordó por trece votos contra uno que debía decir, para cumplir con el 2.º punto del decreto marginal, que es incuestionable la superioridad del proyecto formado por D. Ildefonso Cerdá y aprobado por la Real orden de 7 de Junio de 1859.

Convé remarcar que, encara que el dictamen porta per títol «Comparación de los dos proyectos de Ensanche de Barcelona», la comparació és superficial i no s'entreenen a fer una anàlisi o avaluació de projecte de Cerdà, fora d'elogiar-ne per sobre la memòria.

Aprovació definitiva del projecte de Cerdà

En el lapse de temps entre el dictamen de la Junta Consultiva de Caminos, Canales i Puertos i la decisió definitiva del govern, l'Ajuntament va prendre una sèrie de mesures per apurar les últimes possibilitats d'aprovació del plànol premiat al concurs. La mesura més remarcable fou demanar al general Joan Prim que formés part de la comissió permanent de diputats a Madrid que secundaven el govern municipal en la qüestió d'eixample. Prim, que ostentava el càrrec de senador vitalici, en aquells moments era absolutament venerat a tot el país com a heroi de la guerra contra el Marroc, que li havia reportat el títol de marquès de los Castillejos; Joan Prim contestà a l'alcalde favorablement i es va posar a disposició del consistori. Va ser també en aquests moments quan l'Ajuntament conferí a Madoz el càrrec de lletrat defensor de la corporació municipal a Madrid, i va enviar el regidor Antoni Castell de Pons a la capital per activar les gestions sobre l'eixample.

Durant aquests dies, els propietaris de l'exterior de la ciutat es van fer presents de nou: van demanar el suport de l'Ajuntament a una delegació que es desplaçava a Madrid a presentar una exposició al govern en sol·licitud de

10. *Consultar* és usat en l'accepció de 'donar a l'autoritat un dictamen per escrit'.

l'aprovació d'un dels plànols per a l'eixample. El govern municipal considerà que no podia apadrinar els propietaris, però en canvi sí que podia reiterar al govern de l'Estat la demanda d'aprovació del plànol.¹¹ L'Ajuntament dirigí la seva pròpia exposició a la reina el 23 de maig, en to manifest d'haver començat a perdre la paciència en la qüestió de l'eixample. Després de repassar els arguments de sempre sobre la necessitat urgent d'aquesta millora per a la salut i la higiene dels ciutadans, es lamentava dels cinc mesos sense cap resolució definitiva des de la tramesa dels plànols a Madrid. El govern s'havia limitat a consultar la Junta de Caminos, Canales y Puertos, organisme que la corporació no considerava gaire competent en la matèria, i era dubtós pensar si arribaria a consultar la Junta de Policía Urbana.

Però l'argument nou era que reclamava per a l'Ajuntament de Barcelona les mateixes facultats que la Reial ordre de 16 de febrer conferia al de Madrid, és a dir, la no imposició de cap plànol i el respecte a la decisió del govern municipal. Demanava textualment l'aplicació dels principis i les pràctiques establertes en les disposicions vigents, confirmades pel govern en la reial ordre de reforma i millora de la capital de la monarquia.

Ara bé, aquesta exposició no va ser cursada pel governador perquè durant aquells dies es va promulgar el Reial decret de 31 de maig que confirmava l'aprovació del projecte de Cerdà.

Real decreto de 31 de mayo de 1860 permitiendo con sujeción al proyecto de ensanche y reforma, aprobado por real orden de 7 de junio de 1859, dar principio á la nueva edificación

Atendiendo á las razones que me ha expuesto mi Ministro de Fomento, de acuerdo con el parecer del Consejo de Ministros,

Vengo en decretar lo siguiente:

Art. 1.º Todas las construcciones que se intenten en lo sucesivo en Barcelona y pueblos inmediatos de Sans, Las Corts, Sarriá, San Gervasio, Gracia, San Andrés de Palomar, San Martín de Provensals y San Adrián del Besós, dentro de la zona comprendida en el proyecto de reforma y ensanche de aquella capital, aprobado por Real orden de 7 de junio último, se verificarán con sujeción á dicho proyecto, quedando

11. El propietaris volien començar a construir com més aviat millor. Carta dirigida a l'Ajuntament per Carles de Fortuny, Jaume Safont i Joaquim de Mercader i Ballach, escrit llegit al plenari de l'11-V-1860. A les actes es diu que els propietaris demanaven al govern, textualment: «que se digne aprobar, desde luego, uno de los planos para el ensanche de esta Capital». No hi ha cap més especificació. No sabem si els era indiferent el plànol que s'aprovés o van reiterar el suport al plànol de Cerdà que van donar el mes de juny de 1859.

«Ensanche. Nuestra opinion». Cerdà, amb pic i pala, encapçala l'eixample i la reforma. *El Pájaro Verde*, núm. 3, 1860, BC

desde luego los particulares facultados para edificar en sus respectivos terrenos con arreglo al mismo y á las prescripciones vigentes de policía urbana.

Art. 2.º El Gobernador de la provincia, oyendo previamente á los Ayuntamientos interesados en la reforma y ensanche, á la Diputación provincial y demás Corporaciones que estime conveniente, informará cuanto se le ofrezca sobre el pensamiento económico y ordenanzas de construcción presentados por el autor del proyecto; en la inteligencia de que por esta información no se coarta ni suspende la facultad de edificar, concedida á los particulares por el artículo anterior.

Art. 3.º La misma Autoridad cuidará de que el replanteo de las nuevas alineaciones, el relieve de las rasantes y las demás obras tengan lugar con estricta sujeción al referido proyecto.

Art. 4.º El Ministerio de Fomento remitirá al de Hacienda una copia autorizada del plano aprobado para que se proceda al deslinde de los terrenos de las murallas y demás pertenecientes al Estado, con el objeto de que pueda disponerse desde luego de los que no se destinan á vía pública. Igual copia se remitirá á los Ministerios de Guerra, Gobernación y Marina, para los efectos que previene la Real orden de 9 de diciembre de 1858 y demás que convengan.

«Efecto del aumento de alquileres. Una familia aguardando el ensanche». *El Pájaro Verde*, núm. 10, 1860, BC

Art. 5.º En el presupuesto del Estado se consignará la cantidad necesaria para la adquisición y publicación del proyecto aprobado que servirá de estudio para construcciones análogas.

Dado en Palacio á treinta y uno de mayo de mil ochocientos sesenta.— Está rubricado de la real mano.— El Ministro de Fomento, Rafael de Bustos y Castilla.

El decret contenia novetats interessants. Així, i a diferència del que disposava la Reial ordre de 7 de juny, autoritzava a edificar sense necessitat d'esperar la resolució sobre el pla econòmic. Cerdà havia presentat el 23 de gener de 1860 el projecte d'ordenances de construcció i de policia urbana, i el projecte de pla econòmic per a l'execució de la reforma i eixample de Barcelona. Però el govern aprovava únicament el plànol, per respectar el compromís adquirit amb la Reial ordre de 31 de juliol d'escoltar l'Ajuntament sobre les bases econòmiques d'eixample. Això, en la pràctica, era l'aprovació d'un pla d'alineacions per començar a construir.

Una altra novetat era que parlava també de reforma, mentre que la Reial ordre de 7 de juny únicament esmentava l'eixample. Per acabar, l'article 4t prescindia de la pretensió municipal de la propietat dels terrenys de les muralles.

En conjunt, el resultat era decebedor per a l'Ajuntament perquè, a més de no atendre les seves pretensions, el marginava en favor del governador civil tant

en la construcció de l'eixample com en la reforma de la ciutat. L'Ajuntament, malgrat tot, va acatar el Reial decret de 31 de maig i només van presentar la dimissió els regidors Joan Serra i Pere Collaso i Gil, que van ser desestimades pel governador. En canvi, el ple municipal va optar per facilitar al màxim l'inici de l'eixample: demanà a Cerdà còpia del plànol i que informés si les sol·licituds de construcció pendents a la ciutat antiga afectaven alguna de les vies projectades per a la reforma; nomenà també una comissió de lletrats i arquitectes per estudiar el pla econòmic i ordenances de construcció de Cerdà.

Les tensions entre l'Ajuntament i el Govern Civil van començar aviat, i també es van reproduir els conflictes de la municipalitat amb els propietaris.

Una circular del governador civil de 15 de juliol de 1860, que concretava l'aplicació del Decret de 31 de maig, establia que els propietaris interessats en el replanteig i obertura total o parcial d'un carrer o en la demarcació de les alineacions i rasants, havien de dirigir-se al govern de la província (on havia començat a treballar Cerdà com a tècnic assessor de l'Estat). Els demandants haurien de fer-se càrrec de l'explanació del terreny, les obres de clavegueram, voreres i paviment. Una vegada fetes aquestes obres, es podia començar a edificar, amb la concessió prèvia del permís per part de l'Ajuntament. Aquesta circular implicava la suspensió *de facto* de les competències municipals de concessió de llicències d'obres i convertia el permís de l'Ajuntament en una formalitat sense contingut real.¹² Van sorgir, però, multitud de conflictes perquè el govern municipal negava el permís per edificar als terrenys de les antigues muralles, en previsió de l'obertura del bulevard de circumval·lació.

Quan, per Reial ordre de 7 de setembre de 1860, l'expedient d'eixample va passar del Ministeri de Foment al Ministeri de Governació, Rovira i Trias demanà a l'Ajuntament que enviés a Governació el seu projecte amb el dictamen del jurat del concurs i tots els antecedents. L'arquitecte volia que l'expedient seguís la tramitació legal (el Reial decret de 17 d'agost de 1859, que estipulava que la Junta Superior de Policia Urbana havia de pronunciar-se sobre els plànols d'eixample) que havia estat vulnerada en el procés d'aprovació del projecte de Cerdà. L'Ajuntament va contestar negativament a la sol·licitud de l'arquitecte, segurament perquè no volia que es retardés més l'inici de l'eixample. Cerdà mateix ho explicaria així:

Así es que después que el Gobierno dio el Real decreto de 31 de mayo del año anterior, el Excmo. Ayuntamiento abandonó por completo su actitud anterior, y ha trabajado con ahínco para que el ensanche sea una realidad [...]. Hoy mismo se está ocupando con laudable esmero en dar su informe sobre la parte económica

12. Vegeu LÓPEZ GUALLAR, «El pla econòmic de l'Eixample...», pàg. 215.

y administrativa del proyecto. Queda pues demostrado que el Ayuntamiento de Barcelona representante de las aspiraciones, necesidades é intereses del Municipio y digno sucesor de aquel que tuvo la gloria de iniciar en la esfera oficial el expediente de ensanche, lejos de oponer rémoras á la realización de esta incomparable mejora, la secunda por todos los medios que á su acción administrativa alcanzan.¹³

Cerdà es referia al treball que estava fent el govern municipal com a conseqüència del Reial decret de 25 de març de 1861, que establia que l'Ajuntament proposés «los medios que juzgue más oportunos á fin de satisfacer la necesidad imperiosa de ensanchar la ciudad». Aquesta formulació era ambigua, però responia al compromís de la Reial ordre de 31 de juliol de 1859 d'escoltar l'Ajuntament sobre l'adopció del sistema econòmic a seguir. L'Ajuntament va proposar unes noves bases econòmiques que partien dels mateixos principis que les que havia elaborat el 1859, però que tenien en compte l'aprovació del pla Cerdà.

Però el panorama no era tan idíl·lic com es podria desprendre de la cita de Cerdà. Es van fer moltes modificacions al plànol aprovat, autoritzades pel govern —Reial ordre de 18 de juliol de 1861— per satisfer els propietaris dels terrenys del passeig de Gràcia, i l'Ajuntament tenia moltes dificultats per obtenir la informació i la documentació necessàries. Per exemple, el 18 de febrer de 1862, a instàncies de l'arquitecte municipal Garriga i Roca que havia d'informar sobre la supressió d'unes «plazuelas»,¹⁴ Josep Santa-Maria es va veure obligat a demanar personalment a Manuel Gibert, representant dels propietaris, el plànol definitiu de la localitat amb els perfils longitudinals i transversals de les «plazuelas» i zones annexes al passeig de Gràcia. Gibert li va contestar negativament i l'arquitecte municipal es va haver de conformar amb el plànol que havia remès el govern, que era menys detallat. Els expedients de conflictes entre els propietaris i l'Ajuntament es van multiplicar durant els anys 1861 i 1862.

A les actes i expedients municipals és palès el malestar de l'Ajuntament amb el Govern Civil —havia quedat enrere la bona relació de 1859— per la poca informació que li proporcionaven Cerdà i els tècnics que hi treballaven, entre ells Francesc Daniel Molina, en aquells moments arquitecte provincial. Molina posava contínuament traves a l'arquitecte municipal Garriga i Roca, amb qui estava enfrontat des de l'elaboració de l'avantprojecte d'eixample el

13. Ildefonso CERDÀ, *Cuatro palabras sobre el ensanche, dirigidas al público de Barcelona*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de Narciso Ramírez, 1861, pàg. 7 i 8; reproduït dins ESTAPÉ, vol. III de CERDÀ, *Teoría de la construcción...*, pàg. 571-589.

14. Es refereix a uns petits eixamplaments que hi havia a les dues bandes del passeig de Gràcia, entre l'actual Gran Via de les Corts Catalanes i el carrer del Consell de Cent.

«Vista del Obelisco el día en que S. M. se dignó recibir los homenajes del Instituto Agrícola Catalan de S^o Isidro. 24 Setiembre de 1860». Junta Directiva i socis de l'IACSI uns amb uniformes militars i altres d'etiqueta. També pagesos amb els vestits de les comarques respectives, entre els quals vuit dones, un nen i una nena. RB

1857 i la pugna pública sobre els respectius plànols el 1858. La Comissió d'Eixample expressava així el seu descontent al ple del consistori, l'11 d'abril de 1862:

[...] atendidos los muchos y frecuentes obstáculos y dificultades que ocurren cada día á S. E. [l'Ajuntament] en todo lo referente á la ejecución del plano de ensanche y concesión de permisos para edificar en la zona del mismo, por carecer de los datos y noticias más indispensables que debieran obrar ya en estas dependencias desde la aprobación de aquel por el Gobierno de S. M., á todo lo cual puede haber dado lugar la mala inteligencia que en concepto de la Comisión se ha dado al Real decreto de primero de junio de mil ochocientos cincuenta y nueve [la data és una errada, posteriorment corregida, es refereix al decret de 31 de maig de 1860, publicat l'1 de juny], por lo cual se ha creído equivocadamente que la ejecución del ensanche está cometida al Gobierno de la provincia, cuando es evidente y explícito que en él se dejan a este Ayuntamiento y á los demás que afecta el plano todas las atribuciones que les conceden las leyes en las materias de su competencia y de policía urbana, que derivadas de la ley no podía menoscabar con un simple Real decreto; la Comisión deseosa de que se aclare de una vez este asunto y conserve S. E. como es justo, sus legítimas prerrogativas, ha acordado elevar á S. M. una reverente exposición al tenor de la minuta que somete á la aprobación de S. E., y en la cual fundada en las extensas razones que aduce, suplica se digne S. M. disponer que todo lo referente al ensanche sea cometido al mismo, á cuyo fin se le pasen todos los antecedentes y trabajos que obren en poder del autor del plano, sin perjuicio de que los superiores inmediatos y mediatos de la Municipalidad conozcan en su caso y determinen acerca de los acuerdos y resoluciones de la Comisión.¹⁵

En conseqüència, el consistori dirigí una exposició al govern, el 26 de juny de 1862, que protestava per la interpretació que havia fet el governador civil del Decret d'eixample de 31 de maig de 1860, i reclamava per a l'Ajuntament les atribucions sobre l'eixample.

La reclamació municipal va ser contestada positivament per una Reial ordre de 13 de setembre de 1862, que deia textualment:

En vista de la esposición del Ayuntamiento de esa capital, elevada por V. E. á este Ministerio en 26 de Junio último, solicitando se disponga que todo lo referente al ensanche de esa ciudad sea sometido á la Municipalidad esponente, sin perjuicio de que los superiores gerárquicos de ésta conozcan en su caso y determinen acerca de los acuerdos y resoluciones de la misma; la Reina (q. D. g.) ha tenido á bien disponer

15. AMAB, Actes del Consell Plenari, 11-IV-1862, fol. 145v.

se diga á V. E. para su conocimiento y el del Ayuntamiento espresado, que éste, con arreglo á la ley de 8 de Enero de 1845 debe conocer de todos los asuntos que se refieren á las alineaciones de las calles y plazas, concesión de licencias de edificación é incidentes que ocurran sobre el particular, y también de los demás de policía urbana, tanto en lo que comprenda la actual ciudad, como en lo que abraza su ensanche, sin perjuicio de la intervención que en su caso conceden las disposiciones vigentes al gobierno de S. M. y al de la provincia; pudiendo la Municipalidad y V. E. oír, cuando lo consideren oportuno, al ingeniero autor del proyecto de ensanche en aquellos negocios facultativos que, relacionados con el plano aprobado, se crea conveniente tengan mayor ilustración.

Una conseqüència directa d'aquesta reial ordre, que reconeixia les competències de l'Ajuntament sobre l'eixample i la reforma, va ser que Cerdà optaria per presentar-se a les eleccions municipals per al bienni 1863-1864 que se celebraven el mes de novembre de 1862. Va sortir elegit regidor i s'integrà a la Comissió d'Eixample a partir de gener de 1863. Amb la renovació prescriptiva de la meitat dels regidors, entrà també a l'Ajuntament un grup de propietaris, entre els quals hi havia vuit majors contribuents.¹⁶

El consistori presidit per Santa-Maria va proposar algunes modificacions del pla Cerdà. Aprovà el seu propi projecte de reforma perquè li semblava insuficient la projectada per l'enginyer i també va demanar la modificació del pla d'eixample en tres aspectes: que es conservés el passeig de Sant Joan —situat entre la Ciutadella i els barris de Sant Pere i de Santa Maria—, que s'establís una plaça a la sortida de l'antiga porta d'Isabel II (en la zona de l'actual plaça de Catalunya) i que s'obris un bulevard de seixanta metres d'amplada en la zona de les antigues muralles.¹⁷

A principi de març de 1863 caigué el govern O'Donnell i es formà un nou executiu moderat presidit pel marquès de Miraflores. Josep Santa-Maria presentà la dimissió del càrrec d'alcalde, i el nou gabinet nomenà Joan Baptista Madramany, que havia estat secretari del Govern Civil de la província de Barcelona durant dos anys. El nou alcalde prengué possessió el 10 d'abril de 1863.

16. Els nous regidors majors contribuents eren Josep Mestres i Abella, Valentí Marín (que havia estat regidor també el 1859-1860), Vicenç Genovart, Ferran Puig i Gibert, Ambrosi Oliveras, Albert Prats, Ignasi Girona i Joan Pla i Broquetes. Sabem que tots ells eren majors contribuents perquè així constaven a la reunió del ple del consistori d'11 de novembre de 1862, a la qual havien estat convocats per donar el consentiment a l'aixecament d'un emprèstit municipal, tal i com prescrivia la llei.

17. Sobre el tema de la plaça de Catalunya, vegeu un treball molt exhaustiu de Marina LÓPEZ GUALLAR, «Marc legal i política urbanística: el primer disseny de la plaça de Catalunya, 1865-1872» dins Ramon GRAU (coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona (1854-1874)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (Quaderns d'Història, 14), 2009.

Els governs posteriors no van aprovar el pla econòmic d'eixample i el 29 de juny de 1864 un gabinet presidit pel moderat Alejandro Mon y Pidal va promulgar la Llei d'eixample de les poblacions. Aquesta norma prescrivia que els ajuntaments havien de pagar tots els costos d'urbanització dels carrers, a més d'indemnitzar els propietaris dels terrenys. Així va ser com a Barcelona la falta de finançament va alentir la urbanització de l'eixample i va fer inviable la reforma.

Cinc conclusions sobre el procés d'eixample de 1859

Les conclusions que els materials de la investigació permeten d'establir es concentren en cinc de primordials:

1. L'accés a l'alcaldia de Josep Santa-Maria, progressista nomenat pel nou govern de la Unió Liberal al final de juliol de 1858, possibilità, en un context de canvi polític, el trencament amb la línia de l'Ajuntament anterior i la represa del programa frustrat per la fi del Bienni Progressista (1854-1856).

El consistori presidit per Santa-Maria no avalava ni l'avantprojecte de Garriga i Roca, aprovat pels mateixos regidors amb l'anterior alcalde, ni cap altre projecte. El seu Ajuntament no va donar curs a la tramitació del plànol de Garriga i Roca, i rebutjà la proposta governamental d'eixample limitat dels enginyers militars i de l'arquitecte Francesc Daniel Molina. En canvi, va situar en primer pla de l'acció municipal la reivindicació que Barcelona deixés de ser plaça de guerra, condició indispensable per a l'eixample il·limitat.

La nova política municipal va recollir fruits amb la modificació de la postura inicial del govern que comportà la retirada de l'avantprojecte d'eixample limitat i la promulgació de la Reial ordre de 9 de desembre per la qual Barcelona deixava de ser plaça de guerra.

Així, una vegada oberta la nova perspectiva que permetia decidir la ciutat futura, la sensació política d'urgència, tan necessària en un procés d'implantació de canvis radicals, es va fer palpable: en un context de durada efímera dels governs de l'Estat, calia anar el més ràpid possible per aprofitar l'ocasió, potser única, d'un govern favorable a la construcció d'un eixample il·limitat.

En aquesta conjuntura, l'Ajuntament presidit per Santa-Maria, que a principi de 1859 havia renovat la meitat dels regidors i tenia majoria progressista, va prendre determinacions:

Represa actualitzada del programa de 1854-1856 a través de:

- a) reivindicació de la propietat municipal dels terrenys de les muralles
- b) proposta de reforma de la Llei d'expropiació forçosa
- c) actualització de les bases d'eixample
- d) convocatòria d'un concurs públic de projectes
- e) potenciació de la participació ciutadana a través de la Comissió Consultiva.

Rebuig del projecte d'eixample dels propietaris
Col·laboració estreta amb el governador civil i amb els diputats Madoz,
Figuerola i Badia

Així fou com les esmenes de la Comissió Consultiva a la proposta de Bases de l'Ajuntament van ser acceptades gairebé en la seva totalitat, però és significativa la introducció, per part del consistori, d'una important base sense sotmetre-la a la consideració de la consultiva: la reforma de la ciutat antiga.

L'Ajuntament no va cedir, en primera instància, en el punt de fricció fonamental amb la Comissió Consultiva que va provocar la dimissió d'aquesta: l'especificació a les bases del concurs que el jurat estaria compost de tècnics independents. La postura del consistori de no renunciar *a priori* a la decisió directa sobre l'eixample responia a la determinació d'exercir unes atribucions municipals anul·lades, gairebé ininterrompudament, per l'estat d'excepció imperant a Catalunya fins al 20 de setembre de 1858. Però la crisi oberta en el bloc local format per l'Ajuntament i els representants de les associacions ciutadanes dificultava més un procés ja complicat. Posteriorment, l'aprovació governamental del pla Cerdà el juny de 1859 i l'opció final de l'Ajuntament pel jurat tècnic independent van restablir l'aliança entre govern municipal i associacions ciutadanes. Aquest episodi palesa els dubtes municipals en el context d'una pràctica, no consolidada encara, de concursos públics d'urbanisme.

***

2. L'expectativa urbanitzadora va establir una divisió entre propietaris de l'interior i propietaris de l'exterior de la ciutat. El consistori de 1859 va haver d'enfrontar-se amb uns i altres per raons diverses. Un primer conflicte es va derivar de la prohibició de l'Ajuntament de construir tant a l'interior de la ciutat com a l'exterior fins que no s'aprovés un plànol definitiu, si no hi havia un compromís previ d'enderrocar sense dret a indemnització, en cas que l'edifici entrés en contradicció amb el futur eixample o amb la reforma. Un segon motiu de col·lisió va ser la proposta municipal de modificació de la Llei d'expropiació forçosa, llei defensada tant pels propietaris de l'interior com pels de l'exterior.

A més, els propietaris de l'exterior estaven en contra de l'impost amb què l'Ajuntament els pretenia gravar per finançar la construcció de la ciutat nova i la reforma de la ciutat antiga. La Comissió de Propietaris de l'exterior donà suport actiu al pla Cerdà dirigint-se al govern per demanar l'aprovació del plànol i poder començar a construir immediatament, el mes de juny de 1859.

Els propietaris de l'interior estaven en contra de la reforma de la ciutat antiga perquè afectava directament el seu patrimoni, tot i que la Llei d'expropiació forçosa vigent els era molt favorable.

L'enfrontament dels propietaris amb l'Ajuntament es va traduir de forma palesa l'estiu de 1859 en el boicot dels majors contribuents a l'aprovació del pressupost municipal per a 1860.

La polèmica i els litigis entre administració municipal i propietaris seran clau en el procés de construcció de l'eixample.

***

3. La convocatòria del concurs d'eixample formava part del programa i dels acords de l'Ajuntament del Bienni Progressista. La voluntat de convocar-lo, per part del consistori de 1859, era prèvia al coneixement de l'autorització del govern de l'Estat a Cerdà per fer els estudis d'eixample de la ciutat que, d'altra banda, ni comportava la concessió definitiva del projecte ni era contradictori amb la participació de l'enginyer al concurs municipal.

L'estada a Madrid de Cerdà, des de final d'agost de 1858 fins al gener de 1859, li va permetre moure els fils al Ministeri de Foment i obtenir el permís per realitzar els estudis sobre Barcelona. La gran influència de Cerdà en els cercles ministerials durant aquesta època quedarà confirmada un any després quan també aconseguirà autorització del Ministeri de Governació per realitzar els estudis sobre la reforma de Madrid, sense que l'Ajuntament de la capital sigui consultat prèviament.

Cerdà, des del començament del procés, havia optat per la via que li semblava més directa per a l'aprovació del seu projecte, que era avançar-se a tothom i anar pel seu compte: primer, demanant autorització al govern per realitzar els estudis al marge de l'Ajuntament i, després, presentant-los sense tenir acabades les bases econòmiques, el 18 d'abril en el temps rècord de 2 mesos i mig, 10 mesos abans d'exhaurir el termini que li havien concedit.

L'enginyer sabia perfectament, amb anterioritat, que l'Ajuntament convocaria el certamen. Ell mateix havia portat els acords a Madrid, l'any 1855, acords segons els quals el plànol seria triat per concurs i que foren reproduïts literalment a la memòria amb què presentaria el seu projecte el 1859. El motiu de Cerdà per no presentar-se al concurs no podia ser el temor de no guanyar el premi, atès que la decisió última estava, per llei, en mans del govern que havia de decidir després d'escoltar l'Ajuntament. De fet, els representants del govern municipal desplaçats a Madrid l'agost de 1859, per demanar la derogació de la Reial ordre de 7 de juny que aprovava el projecte de Cerdà, alhora, demanaren reiteradament que l'enginyer es presentés al concurs.

Arribem així a una altra de les conclusions primordials de la investigació: la falta de col·laboració entre Cerdà i l'Ajuntament de Barcelona de 1859 no és explicable, en cap cas, en clau de diferent adscripció política dels protagonistes: Cerdà era progressista, Santa-Maria era progressista i la composició del govern municipal de 1859 tenia majoria progressista. Santa-Maria havia estat nomenat pel govern de la Unió Liberal d'O'Donnell i Cerdà tenia importants connexions al Ministeri de Foment, decidí dins del gabinet. Per acabar, també l'arquitecte Rovira i Trias, guanyador del concurs, era progressista. Les explicacions cal buscar-les en un altre lloc.

No sabem què hauria passat si Cerdà s'hagués presentat al concurs, però sí que podem afirmar que l'escenari del seu pla d'eixample hauria estat diferent sense l'aprovació de les reials ordres de 7 de juny i 31 de juliol. Amb aquesta última reial ordre, el govern va replicar a la reclamació de l'Ajuntament que el projecte de Cerdà només es diferenciava de l'avantprojecte aprovat per l'Ajuntament el 1855 en els detalls facultatius. Però el consistori de 1855 no havia aprovat cap plànol d'avantprojecte. Únicament havia aprovat el plànol topogràfic i a continuació havia resolt que el projecte d'eixample s'havia d'escollir per concurs públic. La resposta del govern a la reclamació municipal, lluny de facilitar la participació de Cerdà al concurs, com volia el consistori, la feia impossible perquè la contradictòria Reial ordre de 31 de juliol, en síntesi, ordenava així el procés:

- a) Confirmació de la Reial ordre de 7 de juny que aprovava el projecte de Cerdà.
- b) Denegació a l'Ajuntament de capacitat per decidir les qualitats tècniques del plànol però, alhora, li deixava celebrar el concurs.
- c) El govern de l'Estat es reservava la tria entre el projecte guanyador del concurs i el de Cerdà.
- d) El començament de la construcció quedava ajornat fins a la promulgació d'una Llei d'eixample.

Convé insistir en la significació clau del fet que el govern de l'Estat ordenés —Reial ordre de 17 de setembre de 1859— a l'Ajuntament de Barcelona informar, al marge del certamen, sobre els plànols que havien participat al concurs i avaluar també el plànol de Cerdà. El Ministeri de Foment confrontava així l'Ajuntament amb el compromís d'haver d'informar sobre el projecte de Cerdà i de comparar-lo amb els plànols del concurs. A més, l'executiu podria dir que respectava les atribucions del consistori, escollint entre els projectes sobre els quals havia deliberat el govern municipal. Però l'Ajuntament no va caure en el parany: va fer seu el dictamen del tribunal tècnic independent i no valorà el projecte de Cerdà, perquè la condició prèvia era que es presentés al concurs.

***

4. Només com a intent de salvar la negativa de l'Ajuntament a informar sobre el plànol de Cerdà i així poder legitimar la decisió definitiva es pot interpretar el tipus de dictamen que el govern encarregà a la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos del Ministeri de Foment.

En comptes de limitar-se a comparar el plànol guanyador del concurs amb el de Cerdà —com estipulava la Reial ordre de 31 de juliol—, el dictamen de Foment havia de determinar si el plànol de Rovira i Trias complia les bases del concurs, perquè si era així, mereixia el premi.

El Ministeri de Foment encarregà el dictamen a la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos el 14 de gener de 1860, pocs dies abans que la reforma de Madrid passés al Ministeri de Governació. L'expedient d'eixample de Barcelona no passà després a informe de la Junta Superior de Policía Urbana del Ministeri de Governació, tràmit preceptiu segons la Reial ordre de 17 d'agost de 1859. Era un intent de Foment de retenir l'expedient que, de totes maneres, passà a Governació el 7 de setembre de 1860, i també una última prova de l'enfrontament entre ambdós ministeris que s'havia fet evident al llarg de 1859.

Una primera mostra d'aquest enfrontament entre Governació i Foment havia estat la Reial ordre de 24 de març de 1859 que denegava la reclamació de competències sobre l'expedient d'eixample de Barcelona que havia fet Governació. En les entrevistes del mes d'agost amb els ministres, els representants municipals van poder constatar l'enuig del ministre de Governació Posada Herrera per considerar que Foment havia absorbit assumptes que eren competència de Governació i tendia a absorbir-los tots.

En aquell mateix viatge a Madrid, l'ocultació als regidors de l'aprovació de la Reial ordre de 31 de juliol que resolva la reclamació municipal sobre l'aprovació del pla Cerdà, s'explica per l'obligació de preservar el secret de les deliberacions del Consell de Ministres. Però la cautela extrema per part dels ministres en els diàlegs amb els representants municipals s'explica perquè hi havia en el rerefons un fort enfrontament entre els ministeris de Governació i Foment.

D'altra banda, com va reconèixer l'oficial Villamir en una de les entrevistes amb els regidors, el projecte de Cerdà interessava al Ministeri de Foment per fer-lo servir com a model general d'eixample en tot el regne. Segurament es veia Barcelona com la punta de llança del progrés que marcaria el camí per a la resta del país. Per això és significatiu que a Cerdà —que havia estudiat a l'Escola d'Enginyers de Madrid i reunia l'experiència de Barcelona— se li concedís permís per estudiar la reforma interior de Madrid, amb les expectatives consegüents, tot i que Foment no va poder evitar que l'expedient passés a Governació.

Foment intentava aconseguir la supremacia dins del govern al servei de l'objectiu modernitzador, lligar les Corporacions locals a aquest disseny modern i, de pas, recuperar poder sobre aquestes, malgrat la consigna descentralitzadora. Perquè el progrés general d'Espanya no podia ser impulsat, segons aquesta visió estatalista, sinó des d'un poder central i fort sobre un territori ampli i unificat.

***

5. L'Ajuntament de Barcelona acatà l'aprovació definitiva del pla Cerdà, però proposà les seves pròpies bases econòmiques i demanà la modificació del plànol per obrir la plaça de Catalunya, el bulevard de circumval·lació i conservar el passeig de Sant Joan; encarregà el seu propi projecte de reforma de la ciutat antiga a l'arquitecte Garriga i Roca, molt diferent de la proposta de Cerdà de 1859 d'obertura de tres vies vinculades a l'eixample. El plànol de Garriga era un projecte complet que combinava la rectificació d'alineacions amb una varietat de recursos urbanístics.

El govern municipal no es conformà amb la marginació en favor del Govern Civil per portar a terme l'eixample i la reforma. El traspàs posterior de l'expedient d'eixample del Ministeri de Foment al de Governació va possibilitar una relativa recuperació de competències de l'Ajuntament que va ser consultat sobre el pla econòmic, l'any 1861, i el 13 de setembre de 1862 veia reconegudes les seves atribucions sobre l'eixample i la reforma, exercides pel Govern Civil des de 1860.

Ara bé, no es van aprovar ni el pla econòmic de l'Ajuntament ni el de Cerdà, i això convertia el projecte de l'enginyer en un pla d'alineacions per començar a construir. La regulació oficial va arribar amb la Llei d'eixample de les poblacions de 1864.

«Acto de eterna y profunda gratitud tributado á S. M. la Reina por la concesión del ensanche de esta Ciudad otorgada á la misma en 9 de Diciembre de 1858. (Día 4 de Octubre de 1860)». *RB*

Annex documental

Bases del concurs de projectes per a l'eixample aprovades per l'Ajuntament de Barcelona el 15 d'abril de 1859¹

Ayuntamiento Constitucional de Barcelona

El Ayuntamiento admitirá hasta el 31 de julio próximo los planos que se le presenten para el ensanche de esta Capital.²

A fin de que esta resolución tenga la publicidad debida, se insertarán anuncios en todos los periódicos de esta Ciudad, en el Boletín oficial de la Provincia y en la Gaceta de Madrid.

Terminado el plazo el Ayuntamiento procederá á la adopción del proyecto que en su concepto llene más adecuadamente las condiciones del programa, valiéndose para el cabal éxito de su resolución de las Corporaciones y personas que puedan ilustrarle en la forma que estime más conveniente.

Los planos deberán venir arreglados á las siguientes bases:

1.ª El plano deberá formarse enlazando la ciudad actual con las poblaciones vecinas de Sans, Las Corts, Sarriá, S. Gervasio, Gracia, Horta, San Andrés de Palomar y San Martín de Provencals, estendiéndose hasta el Besós, sin comprender la zona militar de los fuertes de Monjuich y Ciudadela; pero teniendo presente la prolongación de la Ciudad por la parte de Oriente, si en algún día desapareciese la Ciudadela, á cuyo fin marcará el trazado con tinta diferente.

La escala del plano será de uno por cinco mil.

2.ª En el plano se indicarán las reformas de que sea susceptible la Ciudad actual, no perdiéndose de vista que el ensanche debe ser á la vez su mejora.

3.ª La dirección de las calles debe proyectarse:

Relativamente a la ciudad antigua.

Enlazando cómoda y naturalmente la Ciudad actual con la nueva, ya por medio de las principales vías de comunicación que hoy existen, ya proyectando otras nuevas, ya también marcando la manera de ensanchar las secundarias que miran hoy al campo y las mejoras de que á este objeto sean susceptibles, para que el enlace y comunicación de los barrios actuales con los nuevos tengan el acceso necesario en todos los puntos.

1. Publicades al *Diario de Barcelona* el 17-IV-1859 i a la *Gaceta de Madrid* el 24-IV-1859.

2. Posteriorment es va allargar el termini fins al 31 d'agost.

Independientemente de la ciudad antigua.

1.º Sujetando la dirección de las vías férreas y estaciones de las mismas al trazado de las calles que se adopte.

2.º Relacionando las calles con las poblaciones vecinas.

4.ª Las calles respecto de su construcción deben ser:

Rectas con puntos de vista naturales.

Rectas con puntos de vista artificiales.

Con pórticos.

De forma regular con árboles en el centro y jardines laterales en cada casa.

De forma regular con árboles en el centro.

De forma regular y sin árboles.

5.ª Las calles deben tener el ancho siguiente:

Las calles-paseos de 30 á 60 metros.

Las demás de 12 á 30 metros.

6.ª Las plazas respecto de su construcción deben proyectarse como:

De confluencia enteramente despejadas.

De reunión con pórticos al rededor

De desahogo con obras monumentales, fuentes, jardines ó árboles en el centro.

Mercados, procurándose establecerlos en varios puntos y de varias clases, para mayor comodidad de los habitantes.

Bazares.

7.ª Las plazas respecto á su situación y su número deben proyectarse atendiendo á las necesidades de cada zona natural de la población.

8.ª En las afueras de la antigua puerta de Isabel II, se construirá una gran plaza central á la que confluyan las principales calles de la nueva población, debiéndose levantar en ella un monumento correspondiente á sus proporciones, y además podrá ser decorada con algunos edificios públicos.

9.ª A la proximidad de la Barcelona actual se trazará una espaciosa calle-paseo, cuyos extremos sean los de la zona militar de los fuertes de Monjuich y Ciudadela: debiendo serlo también los caminos que conducen á las poblaciones vecinas, aunque no tengan el ancho de la primera.

10.º En el plano se designarán los puntos en que deban situarse los edificios siguientes:

Edificios sujetos á la localidad:

Parroquias.

Escuelas.

Alcaldías y juzgados de paz y de 1.ª instancia.

Hospitales.

Edificios no sujetos á la localidad y que deben estar dentro de la población:

Edificio para las oficinas del Gobierno civil.

Casa Correos.

Universidad.

Jardín botánico, pero cerca de la Universidad.

Instituto de segunda enseñanza.

Escuela Industrial, de Náutica, Comercio, Agricultura y Bellas Artes.

Bibliotecas y museos.

Edificios fuera de la población:

Mataderos

Cementerios

11.ª Las aguas de la Riera den Malla y las que corren al O. de la ciudad, podrán dirigirse hacia Casa Antúnez, y todas las de las rieras situadas al E. de Gracia, por un nuevo cauce al E. del Pueblo Nuevo.

12.ª Como obras subterráneas deben proyectarse:

1.º Las que se crean necesarias, haciendo inútil el actual y perjudicialísimo sistema de letrinas.

2.º Las que se crean necesarias para la conducción y distribución de las aguas potables y del gas.

13.ª Se destinarán los puntos que se juzguen mas á propósito para parques ó jardines públicos que satisfagan las necesidades de la población.

14.ª El enlace de la ciudad actual con la nueva, en el modo indicado en la base 3.ª deberá hacerse teniendo muy en cuenta el puerto, de modo que se facilite á la nueva ciudad la comunicación y acceso con aquel, con la mayor rapidez y comodidad posibles.

15.ª Se marcará también en el plano el local mas á propósito donde establecer una, ó á lo más dos estaciones centrales de los ferro-carriles, de modo que las actuales vengan á unirse en uno ó dos solos puntos, y estos tan inmediatos al puerto como sea posible.

16.ª Para la dirección de las calles deberá atenderse á los vientos reinantes, haciendo que las barran los que la higiene señala como más saludables, ó sean, los del Norte, sin que por eso se perjudiquen la belleza de aquellas y la comodidad de los habitantes.

17.ª Los establecimientos y edificios públicos, salva su índole especial y habida consideración á esta, deberán estar distribuidos en todos los barrios de la población, de modo que alcanzando á todos su parte de importancia se equiparen en cuanto quepa en las ventajas del ensanche.

18.ª La altura máxima de los edificios será de noventa y seis palmos.

19.ª Todo edificio deberá tener una superficie edificada³ cuando menos de doscientos metros cuadrados, y tanto espacio destinado á patios, jardines, huertos ú otros sitios de desahogo, cuanto ocupe la parte edificada.

20.ª Se espresará en el plano la superficie que ocuparán las manzanas, y en consecuencia se indicará en la memoria el número de habitantes que aproximadamente comprenderá el nuevo ensanche, de modo que cada uno tenga el espacio que higiénicamente se considera necesario para vivir con comodidad.

21.ª Al plano acompañará una memoria descriptiva de éste, tan detallada como sea posible, en la cual se diluciden las cuestiones higiénicas, políticas, administrativas y económicas que el autor deberá tener presentes en su formación.

22.ª Se facilitará á todos los que concurran á la formación del plano de ensanche, copia litografiada del topográfico del terreno que aquel debe comprender hasta las avenidas de las poblaciones vecinas, levantado por el ingeniero D. Ildefonso Cerdá en 1855.

23.ª Se adjudicará un premio de ochenta mil reales vellón al autor del plano que llene más acertadamente las condiciones del programa, con la precisa de obtener la aprobación del Gobierno de S. M. Se le entregará además una medalla de oro, y una de las principales calles de la nueva Barcelona llevará el nombre del mismo autor.

Se concederán además como indemnización de trabajos tres accésits, uno de diez mil reales vellón y una medalla de plata, y dos de á cinco mil reales vellón cada uno, á los autores de los tres planos que después del primero, el Ayuntamiento considere que han llenado con más acierto las condiciones del programa. La opción á los citados accésits tendrá lugar luego de la calificación del Ayuntamiento.

En el caso de no dar el Gobierno al plano que se le haya remitido la aprobación, obtendrá su autor un accésit de diez mil reales vellón y una medalla de plata.

Los planos serán presentados en pliego cerrado con un lema o epígrafe. El Secretario librará recibo del plano con relación al epígrafe. Los planos que no resulten premiados serán devueltos á sus autores á la simple ostensión del recibo, á cuyo fin se comprobará el epígrafe de éste con el del plano.

Barcelona 15 de Abril de 1859

El Alcalde Corregidor Presidente, José Santa-María. = P. A. de S. E. Mariano Bosomba, secretario.

3. Hi va haver un error de transcripció: en comptes d'«edificada» havia de dir «edificable».

Exposició dirigida a la reina en reclamació del pagament de la reial cèdula de dotació estipulada per Felip V l'any 1718⁴

Señora

Siempre reverente el Ayuntamiento Constitucional de Barcelona cuanto tiene la honra de acercarse á los Rs. P. de V. M. siéntese también animado siempre de la grata esperanza de que encontrará en V. M. favor por los intereses y protección por los derechos de la población que representa. Con esta confianza acude una vez más á implorar de V. M. un acto de justicia como los que tantas veces ha debido á su innata munificencia; y hoy lo espera con tanto más motivo cuanto que debe invocar promesas solemnemente hechas por el augusto fundador de la dinastía de que es V. M. el actual representante en el trono de las Españas.

Cuando D. Felipe 5° hubo asegurado en sus sienes la corona que le disputaba un Príncipe extranjero y en cuya contienda estuvieron divididos en bandos los que después fueron leales y adictos súbditos de aquel Monarca, incorporóse sin formación de inventario de todos los bienes de propios que poseía este municipio que constituían el patrimonio de este Común. El antiguo Gobierno Municipal que había atravesado siglos siendo una Autoridad tan robusta y protectora como veneranda y respetada, perdió su naturaleza independiente y su origen popular para ser reemplazado por un Ayuntamiento compuesto de un Corregidor, dos Alcaldes y veinte y cuatro Regidores perpetuos que por lo mismo no debían á la elección su origen y percibían además una dotación anual. Y en vez de tener la nueva Municipalidad una ancha y desahogada esfera en que desempeñar su acción, facultades libres y estensas para procurar el bien común y recursos suficientes para atender á todas las necesidades de una población numerosa, opulenta y dotada de enérgica vitalidad, vio creados por la Autoridad Soberana los Oficios administrativos que debían existir, la dotación con que cada uno debía ser remunerado, la cantidad que debía anualmente destinarse para los servicios públicos, y las rentas que en sustitución de los antiguos propios se concedían como recursos, á la verdad bien exiguos, para cubrir las atenciones que se establecían. Así se ordenó, Señora, por la Real Cédula llamada de dotación dada en S. Lorenzo el Real a 16 de Setiembre de 1718.

En esta Real Cédula ó reglamento de gastos y dotación anual del Cuerpo Municipal de esta Ciudad, fijáronse en 449,419 [449,403]⁵ rs. 18 mrs. todos los gastos del común, y consignóse para sufragarlos la dotación compuesta de las tres partidas

4. AMAB, Elaboració i gestió del pressupost, 1853-1860. Incloc aquest text perquè és expressiu del municipalisme del consistori de 1859.

5. La xifra que consta a la *Real Cédula de dotación* és 449,403 rs. 18 mrs., si bé la suma de les partides és 449,402 rs. 52 mrs. Al llarg del document municipal es consignen erròniament algunes xifres, al costat de les quals poso en claudàtors la quantitat correcta. Vegeu la reproducció de la *Real Cédula de*

siguientes: 86,685 rs. 18 mrs. vellón, producto calculado del abasto ó arrendamiento de la nieve de la Ciudad, cuya administración había de correr á cargo de la misma; 26,764 rs. 24 mrs. que se supuso importarían anualmente las rentas patrimoniales de los lugares de Flix y la Palma, y algunos productos de censos y el de la barca de S. Boy, cuya administración había de tener así mismo la Ciudad; y 335,953 rs. 10 mrs. que anualmente debían suministrarse en efectivo del producto de las rentas y derechos de sisas ó entradas de la Ciudad que se habían incorporado á la Real Hacienda.

Conforme en la espresada Real Cédula estaba prevenido, la Municipalidad administró, por espacio de muchos años, las rentas espresadas, y percibió de la Hacienda la parte que directamente debía la misma entregar en efectivo; pero en 1757 los productos de las rentas patrimoniales de los lugares de Flix y la Palma, de algunos censos y de la barca de S. Boy, así como el del arrendamiento de la nieve quedaron á cargo de la Tesorería de la Hacienda; habiéndose declarado, por la Real Orden de 18 de Noviembre de 1756 en que así se dispuso, que el Rey había resuelto que para desde 1° de Enero del año próximo se satisficiesen al Ayuntamiento de esta Ciudad los 449,419 [449,403] rs. 18 mrs., librados cada tres meses, en pago de la dotación establecida en la Real Cédula de 1718.

Así se verificó, Señora, desde la espresada fecha y hasta entrado ya el presente siglo; pero desde el año 1814 la Tesorería de Hacienda pagó la dotación de que se trata, ora aumentando ora disminuyendo la cantidad que entregaba, y que por no llegar nunca á la fijada en la Real Cédula dio lugar á continuas y nunca atendidas reclamaciones de esta Corporación municipal.

Hasta primero de Enero de 1835, ora en metálico, ora por medio de compensaciones, percibióse aquella dotación, si bien con la irregularidad mencionada; pero desde esta fecha, la Tesorería de Hacienda creyóse autorizada para reducirla definitivamente á la cantidad de 313,050 rs. 18 maravs. á consecuencia de una liquidación que practicó fundándose en que disminuidos algunos gastos de la Ciudad, debía reducirse también la dotación señalada para cubrirlos. Quiso olvidar la Hacienda, al proceder así y al desatender las justas reclamaciones que se le dirigieron, que si bien habían desaparecido algunos gastos, por ejemplo, los sueldos del Corregidor, Alcaldes y Regidores perpetuos, habían nacido otros que no sólo igualaban sino que escedían á los suprimidos; que habíanse multiplicado las necesidades sociales y de consiguiente las obligaciones de la Administración municipal, la que carecía de medios y recursos para cubrirlas debidamente; que en el espacio de cerca de un siglo había aumentado considerablemente el valor de todos los objetos y de todos los servicios, motivo por el cual las cantidades que podrían ser bastantes á principios del siglo diez y ocho, eran por necesidad insuficientes á mitad del presente siglo; y sobre todo, que en el artículo 47 [VI] de la Real Cédula

dotación a ANTONIO DE CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias Históricas sobre la Marina, Comercio, y Artes de la Antigua Ciudad de Barcelona*, Madrid, Imprenta de Sancha, 1792, pàg. 350-357.

de dotación se había prevenido que si la Ciudad quisiera por economía ahorrar algunos salarios ó gastos de los que se espesaban en ella pudiese hacerlo, quedando su ingreso aumentado á la asignación de limpieza y obras públicas; por manera que cuando no hubiese habido otra consideración que la del notorio aumento que han debido tener los gastos por razón de obras públicas en una población que cada día crece en vecindario ó importancia, ella sola sería bastante para que el sobrante de los ingresos se percibiese y aplicase al objeto para el que había sido autorizado.

Esto demuestra que la dotación de 449,439 [449,403] rs. 18 mrs. era de todo punto invariable, debiendo serlo con tanta más razón cuanto que fue otorgada, no por mera gracia, sino en compensación de los productos de propios que se habían confiscado en favor de la Real Hacienda y que ascendían á una cantidad mucho mayor que la fijada en la Real Cédula de 1718. Pero á pesar de esto, Señora, así como no se había respetado la invariabilidad de la dotación, no se respetó tampoco la obligación de satisfacerla; y desde el 14 de Julio de 1837, no se ha entregado cantidad alguna por el concepto á que la Real Cédula se refería; de suerte que este Ayuntamiento en representación de los derechos del Común, no sólo acredita las cantidades que dejaron de abonársele en la liquidación practicada en 5 de Junio de 1837, si que también todas las que se le han dejado de satisfacer desde 14 del inmediato Julio. De ello resulta que en el espacio de los 24 años discurridos desde 1.º de Enero de 1835 á 31 de Diciembre de 1858, el Ayuntamiento de esta Ciudad, si hubiese cobrado íntegra, como á ello tiene derecho, la dotación anual de 449,403 rs. 53 cents., hubiera percibido la respetable cantidad de 10,785,684 rs. 72 cents. y que no habiendo cobrado desde 1º de enero de 1835 á 14 de Julio de 1837, en distintas partidas, más cantidad que la de 598,684 [598,654] rs. 42 cents, acredita, en el día de hoy, de la Hacienda pública la respetable suma de 10.187,030 rs 30 cents.

A sus más sagrados deberes faltaría este Ayuntamiento, indigno sería de la confianza que en él ha depositado esta población y traición haría también á las prescripciones de su propia conciencia, si no implorase respetuosamente de V. M. un acto de mera justicia, como es el pago de la cantidad que á este Municipio debe la Hacienda. Por grande que sea el respeto que merezcan á esta Municipalidad las decisiones de los Monarcas que han precedido á V. M. en el Trono, por absoluto, por ilimitado que fuese en otras épocas el poder de estos Monarcas; por grande que se quisiese considerar en 1718 la culpa de esta población por haber tomado armas en favor del Archiduque de Austria contra los derechos del Sr. D. Felipe 5to, el despojo de los propios que este Municipio poseía, sobre todo si se privaba á este de toda indemnización, no tendría ni una razón de derecho, ni una razón de Estado que lo justificase. El poder más absoluto no puede cambiar las leyes eternas de la justicia; el delito político, por grande que sea, no deja huellas después que la magnanimidad Real lo ha amnistiado; y es de ahí que el respeto debido al Poder Real puede detenerse en los límites en que el derecho autoriza á dirigir una reverente petición en defensa de legítimos intereses desgraciadamente lastimados.

Y he aquí, Señora, por qué acude á V. M. este Ayuntamiento. Los bienes de propios son el patrimonio particular de estas entidades sociales que se forman en todos los pueblos desde que para ellos asoma la aurora de la civilización. Las naciones no se componen solamente de familias; estas primero viven en el seno del municipio que en el del Estado; y el desarrollo de la vida social comienza en el pequeño territorio en que hay las tumbas de nuestros antepasados, en que se levanta el árbol secular á cuya sombra han reposado cien generaciones y descansarán las generaciones venideras, y que desde lejos se distingue por la cima del tosco campanario que cien veces ha llamado á la oración en las tribulaciones porque pasan los pueblos, y que ha participado con su voz de metal á un vecindario creyente los faustos ó infaustos acontecimientos que tienen lugar en el hogar de una familia. Son los municipios verdaderas unidades sociales que la ley debe reconocer y que no puede suprimir; son personas morales que tienen existencia propia y á las cuales está encomendado un fin social que cumplir, y rodeados de derechos y obligaciones, viven al amparo de la ley así como sujetas á ella, como toda individualidad dotada de vida y fuerte por consiguiente con esa otra vida del derecho concedida á todo ser moral. Por esto es que la propiedad de los municipios es coetánea en nuestra historia á la formación del Estado, porque desde la época en que éste fué marchando hacia la firmeza y consistencia del Poder, condiciones sin las cuales el Estado propiamente no existe, el municipio fué distinguiéndose también entre los elementos de nuestra preconstitución política, habiendo sido uno de los más poderosos auxiliares de ella, merced sin duda, no sólo á su origen, sino también á sus mismas condiciones de existencia, una de las cuales era no solamente la propiedad del territorio municipal sino hasta la inalienabilidad de parte de él á los Sres., á los poderosos, y aun á los que no eran vecinos del mismo municipio.

Esto demuestra que la propiedad de los municipios es tan inviolable como la propiedad particular y que si por consideraciones de utilidad pública encuéntrase aquellos en el caso de ser privados de la misma, faltaríase á los primeros dogmas de justicia y de derecho escrito, si no se les concediese la debida indemnización.

Este principio que era ya una base de nuestro antiguo derecho público, ha sido solemnemente reconocido por nuestras modernas leyes. En la de 1º de Mayo de 1855, por la cual se han declarado en estado de venta, entre otros bienes, los pertenecientes á los propios y comunes de los pueblos, reconócese por su art. 26, el derecho de adquirir bienes, derecho que venía reconocido también de un modo muy explícito y solemne en el párrafo 11º del art. 81, de la vigente ley de Ayuntamientos; estando reconocido en varios artículos de ella el derecho de poseer bienes en propiedad, cuyo reconocimiento vino á hacerse también por la citada ley de desamortización, ya que privando de poseerlos en lo sucesivo se significa que esto no había estado prohibido hasta entonces, y ya que mandando poner los bienes en venta y convertir su producto en inscripciones intransferibles de la deuda consolidada, se proclamó con ello la legitimidad de su posesión. Y precisamente en esta ley, que no puede tacharse de poco radical en sus preceptos ni de poco avanzada en las consecuencias de los principios que establece, se consigna

el derecho á la indemnización según es de ver en el art. 15º de la misma; y si esto tiene lugar en el día de hoy ¿es posible que en el día de hoy se niegue á este Ayuntamiento la indemnización á que tiene derecho y que por la Real Cédula citada concedióle el Sr. D. Felipe 5º por los propios de que se había apoderado pertenecientes á este Común?

Aunque nunca pudiera ser justificable, no hubiera sido incomprensible que, después de la guerra de sucesión del pasado siglo, se hubiese negado toda indemnización por la ocupación de los citados bienes de propios, castigando de esta suerte á la Ciudad que se había afiliado á la bandera vencida, pero lo que no hizo entonces el vencedor el día después de su triunfo, lo que no hizo entonces un Monarca absoluto á pesar de haber quitado á Barcelona sus antiguos fueros y libertades, no puede tener lugar rigiendo instituciones representativas, proclamadas y defendidas como garantía de todos los derechos. Pero esto es más incomprensible é injustificado cuando en 18 de Junio de 1837, se proclamó la Constitución política de la monarquía en cuyo artº 10 está consignado que ningún español sea privado de su propiedad, sinó por causa justificada de utilidad común, previa la correspondiente indemnización y como sólo después del 14 de Julio de aquel año, esto es, con posterioridad á la proclamación de la ley fundamental del Estado, se ha dejado de abonar á este Municipio la dotación que le venía señalada por el primer Monarca español de la dinastía Borbónica, es evidente que, sin indemnización no cabe dejar de satisfacer la dotación señalada. De ahí que el abono de una ú otra forma de lo que acredita este Ayuntamiento por el espesado concepto, no sería sinó la debida estinción de una deuda legítima; así como el sucesivo pago de los 449,403 rs. 53 cents. anuales no sería sinó el riguroso cumplimiento de una obligación que no ha desaparecido.

Bien se alcanza á esta Municipalidad que sería tal vez un gravamen para la Hacienda, en los momentos presentes, el pago de los 10.187,030 rs. 30 cents. á que ascendía la deuda en 31 de Diciembre del año próximo pasado; pero deudor este mismo Ayuntamiento á la Hacienda de algunas partidas provenientes de préstamos en papel calderilla hechos por la Hacienda para el derribo de las murallas, para atender á las necesidades del cólera y para dar trabajo á la clase jornalera en los años de 1854 y 1855; por el descubierto en que quedó este Ayuntamiento en 1856 con motivo de la contribución de la derrama, y por el capital de algunos censos que presta á la Administración de bienes nacionales, aunque rebajando de las partidas á que ascienden estos conceptos otras en que el Ayuntamiento es acreedor de la Hacienda con motivo de cantidades entregadas á la Comisión encargada del derribo de las murallas; por los intereses satisfechos al bando de esta ciudad por préstamos efectuados á fin de atender á aquel objeto, y por descuentos del mismo papel calderilla entregado por la Hacienda, pudieran compensarse unos créditos con otros, previa la liquidación oportuna. De esta suerte las respectivas deudas quedarían estinguídas, y reconocido el incontrovertible derecho de esta Municipalidad al cobro íntegro de la dotación decretada con la Real Cédula de 16 de Setiembre de 1718; y en este acto de justicia vería siempre Barcelona un nuevo testimonio del favor que merecen á V. M. los derechos é intereses de la misma.

Otro favor, empero, aguarda este Ayuntamiento de la munificencia de V. M. La dotación cuyo pago reclama fué dada en equivalencia de los propios de que se apoderó D. Felipe 5º por manera que puede considerarse como el 80 por ciento del producto de éstos que es lo que perciben las Municipalidades como producto líquido de los bienes de aquella clase. Si en el día de hoy hubiese continuado poseyendo esta Municipalidad los bienes que en propiedad tenía al comienzo del pasado siglo, hubiéranse aplicado á ellos las prescripciones de la ley de 1º de Mayo de 1855, y de consiguiente hubieran sido puestos en venta dichos bienes, y el 80 por ciento de su producto, mientras no hubiere recibido otro destino, se hubiera invertido en la compra de títulos de la deuda consolidada al 3 por ciento y convertido inmediatamente en inscripciones intransferibles á la misma á favor de esta población, á tenor del art. 15 de la citada ley. Pero si esto hubiese tenido lugar, el importe de dichos bienes hubiera sido doble ó triple de que tenían en 1718, así por el natural incremento que han recibido los valores todos, como por el muy especial aumento que ha tenido el de las fincas en ese dilatado espacio de cerca de siglo y medio. Si así fuese, la renta del capital producido por la venta de los bienes que constituían los propios de esta Ciudad, aunque de él se rebajase un 20 por ciento, escedería sin duda en otro tanto á la cantidad fijada en la Real Cédula de dotación; por manera que percibiendo únicamente esta cantidad el Municipio de Barcelona queda todavía perjudicado en sus derechos é intereses en el porvenir. Sin embargo este Ayuntamiento partiendo de los hechos tales como se consumaron en 1718 y aceptando como indemnización de la renta de sus bienes de propios los 449,403 rs. 53 cents. fijados en la Real Cédula, considera que, en justicia, debiera señalársele esta renta anual, haciéndose efectiva por medio de inscripciones intransferibles de la deuda consolidada al 3 por ciento. Para acomodar los hechos á los principios legales vigentes, para poner en armonía los intereses del Municipio y del Estado, nada pues más conveniente y justo que la aplicación del art. 15 de la vigente ley de desamortización; debiendo hacerse aplicación de la misma, por exigirlo las propias razones espesadas, al saldo resultante de la liquidación propuesta más arriba.

Por todas estas consideraciones,

Puesto á los R. P. D. V. M. reverentemente suplica este Ayuntamiento que se digne mandar el pago de la cantidad que al mismo se adeuda desde 1º de Enero de 1835 por la dotación señalada en 1718 por S. M. el Rey D. Felipe 5º; y disponer igualmente que en pago anual de dicha dotación se capitalize ésta convirtiéndola en inscripciones intransferibles de la deuda consolidada al 3 por ciento; gracia que espera obtener de V. M., cuya vida guarde largos años el Todopoderoso.

Barna 10 Mayo 1859

Señora, A L. R. P. D. V. M.

José Santa-María

[segueixen les signatures de 27 regidors]

Carta de l'alcalde Josep Santa-Maria al diputat Pascual Madoz⁶

Barcelona 15 de junio de 1859.

Excmo. Sor.

Puesto que V. E. cediendo á un patriotismo y especial predilección al suelo catalán se dignó aceptar con tanta benevolencia el encargo de gestionar en nombre de este Municipio y en representación de los intereses de Barcelona en todo lo referente al ensanche de esta Capital, deber es del Ayuntamiento publicadas ya las bases para el levantamiento del plano general, darlas á conocer á V. E. á cuyo fin se le remiten ejemplares de las mismas y, á su tiempo el del plano topográfico levantado por el ingeniero D. Ildefonso Cerdá en 1855, que se está encuadernando, sobre el cual, ó teniéndolo al menos á la vista, deberá aquel trazarse.

Desde la fecha de la anterior comunicación, este cuerpo municipal ha elevado á S. M. la Reina (q. D. g.) dos exposiciones dirigidas á facilitar esa mejora, esposiciones de sumo interés de verdadera importancia para realizarla, de tal modo que á no obtener favorable resultado, sería muy problemática. La primera se refiere á la concesión de terrenos procedentes de las derruidas murallas con destino á paseos, calles y plazas en la nueva población y á edificios nacionales, provinciales y locales, y aun cuando en el recurso no se fija el espacio que para estos objetos será necesario, calcúlase aproximadamente en la tercera parte de los terrenos de las murallas. Sobre esta base, pues, desearía el Ayuntamiento que V. E. se dignase gestionar cerca del Gobierno cuanto su buen celo é ilustración le sugieran, abonando la medida a las razones de justicia y conveniencia en la instancia espuestas, apoyadas por el Gobierno civil de la provincia y reconocidas hasta cierto punto por el de S. M. supuesto que se ha recomendado eficazmente por el Ministerio de la Gobernación al de la Guerra la exposición mencionada.

La segunda lleva por objeto la reforma de nuestra actual ley de espropiación forzosa. Desde que la misma se halla en vigor ha ofrecido no pocos inconvenientes á efecto de la demasiada prodigalidad con que favorece los intereses particulares, sin ningunas garantías para la administración, á la cual notablemente perjudica. El Ayuntamiento pues que ha debido experimentar prácticamente por sí mismo en los muchos casos de espropiación verificados los inconvenientes de aquella ley, hubo de conocer también, que si siendo aquellos aislados y en cierto modo de escasa ó ninguna trascendencia han producido conflictos á la Administración, con mayor motivo tratándose de un hecho de tanta importancia y de proporciones tan vastas como habrá de ser indudablemente el ensanche; y por consiguiente estudiados los varios

defectos de la ley se ha tratado de obviarlos por medio de la instancia elevada á S. M. con este objeto. Con tanto mayor motivo abriga el Ayuntamiento la confianza de ver atendidos sus deseos, en cuanto la ley sobre las obras necesarias para el ensanche de la puerta del Sol en esa Corte ha venido á manifestar virtualmente los defectos de la que se trata de reformar, defectos que ha proclamado el mismo Gobierno con ocasión de aquella mejora en la Capital de la Monarquía.

No duda un momento esta Municipalidad, que haciéndose eco V. E. para con el Gobierno de S. M. de sus aspiraciones en este importante asunto, redoblará sus apreciables esfuerzos para el favorable éxito de la reclamación; esperando al propio tiempo, que se servirá dar conocimiento de estas instrucciones á su digno compañero de Diputación D. Laureano Figuerola para quien irá también otro plano, á fin de gestionar de consuno y en beneficio de la ciudad que representan acerca de los estremos que aquellas comprenden, para lo cual se le incluyen copias de ambas esposiciones sin perjuicio de enterarles de cualquier otra resolución que se tome en tal vital negocio y de dar conocimiento de esta comunicación á los otros SS. Diputados residentes hoy en ésta.

Cuenten siempre V. E. y sus apreciables compañeros con la respetuosa consideración y gratitud de este Concejo municipal.

Dios gue.

El Alcalde Corregidor

José Santa-María

P. A. de S. E.

M. Bosomba secretario

6. L'alcalde no sabia que ja s'havia promulgat la Reial ordre de 7 de juny de 1859 que aprovava el projecte d'eixample de Cerdà. *AMAB*, Q 137 Obres públiques-eixample, exp. 1375, peça 3a.

Cronologia

1858 (juny–desembre)	
30-VI-1858	Formació d'un govern d'Unió Liberal (aliança de moderats i progressistes) presidit per Leopoldo O'Donnell.
24-VII-1858	Nomenament del progressista Josep Santa-Maria i Gelbert com a alcalde de Barcelona.
26-VII-1858	Reial ordre que aprova l'avantprojecte d'eixample limitat elaborat pels enginyers militars i per l'arquitecte municipal Francesc Daniel Molina.
29-VII-1858	Presa de possessió de Josep Santa-Maria. Enllaç amb les reivindicacions barcelonines de 1840-1843 i del Bienni Progressista (1854-56).
3-VIII-1858	L'Ajuntament aprova per unanimitat que considera del tot perjudicial per als interessos de la ciutat el manteniment de l'estatut de plaça forta.
24-VIII-1858	L'arquitecte municipal Garriga i Roca reivindica el seu avantprojecte, aprovat per l'Ajuntament el 6-IV-1858, enfront del pla dels militars i de Molina, però el govern municipal decideix no avalar cap projecte.
29-VIII-1858	Cerdà es desplaça a Madrid i s'hi està fins al gener de 1859.
14-IX-1858	Dictamen de l'Ajuntament que rebutja l'avantprojecte dels enginyers militars i demana que Barcelona deixi de ser plaça forta.
20-IX-1858	Reial decret que aixeca l'Estat de Guerra a les províncies catalanes.
21-IX-1858	Reial ordre del Ministeri de Governació que comunica als governadors les instruccions per a les eleccions de diputats a Corts. El ministre, José Posada Herrera, expressa la voluntat de descentralitzar l'administració pública.
29-X-1858	Reial ordre que retira l'avantprojecte d'eixample dels enginyers militars.
9-XII-1858	Reial ordre que concedeix l'eixample a Barcelona.
1859	
1-I-1859	Renovació de la meitat dels regidors, amb resultat de majoria progressista a l'Ajuntament.
14-I-1859	El govern municipal elegeix una Comissió Especial d'Eixample que reprèn el programa de 1854-1856.
19-I-1859	L'Ajuntament aprova el nomenament d'una Comissió Consultiva d'Eixample i envia les invitacions per formar-ne part.
2-II-1859	Reial ordre que autoritza Cerdà a verificar en el termini de dotze mesos els estudis de reforma i eixample de Barcelona, sense dret a la concessió definitiva.

3-II-1859	L'Ajuntament rebutja la proposta dels propietaris dels terrenys situats als afores de la ciutat per portar a terme de manera immediata l'eixample entre Barcelona i Gràcia. Exposició del govern municipal a la reina en demanda de la concessió gratuïta al municipi dels terrenys de l'Estat necessaris per a passeigs, carrers, places i edificis públics a la nova població.
4-II-1859	L'Ajuntament nomena els diputats a Corts per Barcelona Pascual Madoz, Laureà Figuerola i Jaume Badia comissionats a Madrid per secundar les peticions de l'Ajuntament sobre l'eixample. El ple municipal parla de convocar un concurs públic de projectes d'eixample, però s'ajorna la decisió per ocupar-se primer de traslladar el plànol topogràfic de Cerdà a escala 1:1.000.
11-II-1859	Es coneix a Barcelona la Reial ordre de 2-II-1859.
12-II-1859	Constitució de la Comissió Consultiva d'Eixample.
23-II-1859	L'Ajuntament lliura a la Comissió Consultiva el projecte de Bases per a l'Eixample de Barcelona.
24-III-1859	La Comissió Consultiva remet a l'Ajuntament el dictamen sobre el projecte de Bases d'Eixample. Reial ordre que denega la reclamació de l'expedient d'eixample de Barcelona, feta pel ministre de Governació al ministre de Foment.
5-IV-1859	L'Ajuntament encarrega 200 còpies litografiades del plànol topogràfic de Cerdà a l'escala original 1:5.000 destinades als futurs concursants.
12-IV-1859	Cerdà viatja de Barcelona a Madrid per presentar el seu projecte.
15-IV-1859	L'Ajuntament aprova les bases per al concurs d'eixample.
18-IV-1859	Cerdà presenta el projecte d'Eixample al Ministeri de Foment. Dimissió dels membres de la Comissió Consultiva.
27-IV-1859	Exposició de l'Ajuntament a la reina demanant la suspensió de les vendes dels terrenys de la Barceloneta que va fent el capità general i declarant que, amb la Reial ordre de 9 de desembre de 1858, la jurisdicció municipal s'ha estès a la Barceloneta i que els militars, com a propietaris, han de subjectar-se també a les ordenances.
10-V-1859	El ple del consistori municipal acorda imprimir les «varias noticias estadísticas, trabajo precioso y de imprescindible necesidad» que figuraven al plànol topogràfic de Cerdà. Se n'editen 200 exemplars en forma de petit quadern per lliurar, juntament amb el plànol, als participants al concurs de projectes.
17-V-1859	L'Ajuntament aprova la proposta de modificació de la Llei d'expropiació forçosa.

7-VI-1859	Reial ordre del Ministeri de Foment que aprova el projecte d'eixample de Cerdà.
20-VI-1859	Es coneix a Barcelona la Reial ordre de 7 de juny.
9-VII-1859	Exposició de l'Ajuntament a la reina en demanda de la derogació de la Reial ordre de 7 de juny.
29-VII-1859	Comissió de regidors a Madrid per donar suport a la petició municipal de derogació de la Reial ordre de 7 de juny.
31-VII-1859	Reial ordre del Ministeri de Foment que no revoca la de 7 de juny i permet celebrar el concurs. Els ministres oculten a la comissió municipal que ja està aprovada.
2-VIII-1859	Reial ordre que rebutja la proposta municipal de modificació de la Llei d'expropiació forçosa.
11-VIII-1859	A proposta de l'alcalde Josep Santa-Maria, s'aprova l'encunyació de la medalla d'or pendent de ser lliurada a Cerdà des de novembre de 1855 en agraïment per l'elaboració del plànol topogràfic.
17-VIII-1859	Reial decret sobre la reorganització de la Junta Superior de Policia Urbana y Edificios Públicos del Ministeri de Governació. La Junta obté la facultat de ser escoltada sobre els plànols d'eixample.
18-VIII-1859	La comissió municipal desplaçada a Madrid torna a Barcelona.
27-VIII-1859	Dimissió del càrrec de regidor dels tres comissionats a Madrid, seguida de les dimissions de 21 regidors més, no acceptades pel governador civil. L'Ajuntament estableix els criteris de la composició de jurat del concurs.
31-VIII-1859	Recepció dels plànols del concurs municipal. Vuit concursants i catorze plànols.
13-IX-1859	Sorteig del jurat del concurs.
17-IX-1859	Reial ordre que mana a l'Ajuntament avaluar el projecte de Cerdà i l'exposició pública junt amb els projectes del concurs.
19-X-1859	Dictamen del jurat del concurs.
22-X-1859	Espanya declara la guerra al Marroc
25-X-1859	El ple del consistori aprova el dictamen del jurat.
27-X-1859	Acte solemne al Saló de Cent d'obertura de les pliques dels guanyadors i d'inauguració de l'exposició dels plànols.
21-XI-1859	L'alcalde Josep Santa-Maria comunica al governador que el consistori es nega a complir la disposició de la Reial ordre de 17 de setembre que li mana valorar el projecte de Cerdà.
25-XI-1859	Exposicions de l'Ajuntament a la reina que insisteixen en la demanda de la propietat municipal dels terrenys de les muralles i en la reforma de la llei d'expropiació forçosa.

9-XII-1859	L'Ajuntament aprova la proposta de Bases Econòmiques d'Eixample.
19-XII-1859	Comissió de regidors a Madrid per demanar la ràpida aprovació del projecte d'eixample guanyador del concurs.
	1860 (gener-setembre)
11-I-1860	Ildefons Cerdà sol·licita al govern autorització per fer, dins del termini d'un any, els estudis facultatius i econòmics de reforma i millora de Madrid, reservant-se la propietat dels treballs.
14-I-1860	El ministre de Foment passa l'expedient d'eixample de Barcelona a la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos.
15-I-1860	La comissió de regidors desplaçada a Madrid torna a Barcelona.
23-I-1860	Cerdà presenta al Ministeri de Foment el projecte d'ordenances de construcció i de policia urbana, i el projecte de pla econòmic per a l'execució de la reforma i eixample de Barcelona.
30-I-1860	Reial ordre del Ministeri de Foment que disposa que la instància de Cerdà sobre els estudis de la reforma de Madrid sigui resolta pel Ministeri de Governació, tot i que considera molt convenient que es contesti afirmativament la petició de Cerdà.
10-II-1860	El Negociat 5è de Governació es pronuncia favorablement a la petició de Cerdà.
16-II-1860	Reial ordre del Ministeri de Governació que autoritza Cerdà a fer els estudis de reforma i millora de Madrid en el termini de dotze mesos.
24-IV-1860	Dictamen de la Junta Consultiva de Caminos, Canales y Puertos, del Ministeri de Foment, que rebutja el projecte d'eixample de Rovira i Trias.
26-IV-1860	Tractat de Wad-Ras, que posa fi a la guerra contra el Marroc.
31-V-1860	Reial decret del Ministeri de Foment que autoritza començar a construir a Barcelona segons el projecte d'eixample d'Ildefons Cerdà.
15-VII-1860	Circular del governador civil de Barcelona amb la normativa per a l'aplicació del Reial decret de 31 de maig.
7-IX-1860	Reials ordres que disposen el pas dels expedients d'eixample de Barcelona i de Madrid del Ministeri de Foment al de Governació.
18-IX-1860	Rovira i Trias demana que l'Ajuntament enviï el seu projecte, amb el dictamen del jurat, al Ministeri de Governació, per ser avaluat per la Junta Superior de Policia Urbana. El govern municipal no accedeix a la petició.

Índex dels documents reproduïts

Reial ordre de 9 de desembre de 1858 que concedeix l'eixample a Barcelona.

Bases del concurs de projectes d'eixample aprovades per l'Ajuntament de Barcelona el 15 d'abril de 1859.

Exposició dirigida a la reina en reclamació del pagament de la reial cèdula de dotació estipulada per Felip V l'any 1718, 10 de maig de 1859.

Reial ordre de 7 de juny de 1859 que aprova el projecte d'eixample de la ciutat de Barcelona estudiat per Ildefons Cerdà.

Carta de Josep Santa-Maria al diputat Pascual Madoz, 15 de juny de 1859.

Exposició de l'Ajuntament de Barcelona dirigida el 9 de juliol de 1859 a la reina, que demana la derogació de la Reial ordre de 7 de juny.

Reial ordre de 31 de juliol de 1859 que no revoca la de 7 de juny i permet celebrar el concurs de projectes d'eixample de l'Ajuntament de Barcelona.

Reial ordre de 17 de setembre de 1859 que mana a l'Ajuntament de Barcelona avaluar el projecte de Cerdà i que s'exposi públicament.

Proposta municipal de Bases econòmiques d'eixample, desembre de 1859.

Carta de Pascual Madoz a Agustí Aymar, 11 de febrer de 1860.

Reial decret de 31 de maig de 1860 que permet iniciar la construcció de l'eixample de Barcelona segons el projecte d'Ildefons Cerdà.

Índex onomàstic

Agell i Torrents, Joan

Almirall i Llozer, Valentí

Almirall i Fontbona, Gaietà

Álvarez, Juan

Amat i Formosa, Joan

Anguita Cantero, Ricardo

Armet, Ferran

Arnau, Víctor

Artís, Josep

Aymar i Gelabert, Agustí

Badia i Padrines, Jaume

Balaguer i Cirera, Víctor

Baldasano i Solanes, Manuel

Barrau i Esplugas, Antoni

Barret i Druet, Francesc

Bassols Coma, Martín

Bassols i de Foixà, Ignasi de

Bech i Farreró, Gil

Benet, Josep

Bertran i Pastor, Marc

Bertran i Ros, Josep

Biada i Prats, Miquel

Bofarull i de Brocà, Antoni de

Bofarull i de Sartorio, Manuel de

Bonaplata i Nadal, Ramon

Bonet i Viñals, Joaquim

Brauneck, August

Brindis i Costa, Llorenç de

Busquets, Joan

Bustos y Castilla, Rafael de
(marquès de Corvera)

Calderón Collantes, Saturnino

Calvell i Riera, Joan

Capella, Timoteu

Capmany i de Monpalau, Antoni de

Casademunt i Torrens, Josep

Casanova i de Mir, Ramon de

Castell de Pons, Antoni

Castro, Carlos María de

Cerdà i Sunyer, Ildefons

Collaso i Gil, Pere

Costa i Turell, Modest

Cubeles, Albert

Degollada, Rafael

Dulce de Guerrero y Garay, Domingo
(marquès de Castellflorit)

Durán, Nelson

Duran i Bas, Manuel

España, Francesc

Espartero, Baldomero (Joaquín Baldomero
Fernández Álvarez Espartero)

Etapé, Fabián

Felip V

Fernández Negrete, Santiago

Ferrer i Garcés, Ramon

Ferrer i Vidal, Josep

Figueras, Ramon

Figuerola i Ballester, Laureà

Fiol, Baltasar

Flotats, Marià

Fonollar, comte de (Josep M. Despujol i Ferrer
de Sant Jordi, marquès de Palmerola)

Fontserè i Domènech, Josep

Fontserè i Mestre, Eduard
 Fontserè i Mestre, Josep
 Fortuny i de Sanromà, Carles de
 Fossas Pi, Modesto
 Franquet i Bertran, Ciril

Garriga i Roca, Miquel
 Gasset i Matheu, Eduard
 Gatell, Antoni
 Gelbert i Oliva, Isabel
 Genovart, Vicenç
 Gibert, Manuel
 Gimeno, Eva
 Girona i Agrafel, Ignasi
 Grau i Fernández, Ramon
 Güell i Ferrer, Joan
 Gutiérrez de la Concha e Irigoyen, Manuel
 (marquès del Duero)
 Gutiérrez González, Antonio

Illas i Vidal, Joan
 Isabel II

Jover, Jaume

Lacosta, Ruperto
 Lacunza, Roman de
 Lesseps, Ferdinand de
 Lesseps de Lamalle, Fernando María Julio
 Llasera i Esteve, Ignasi
 López, Antoni
 López, Climent
 López Ballesteros, Rafael
 López Guallar, Marina

Mac-Crohon y Blake, José
 Madoz Ibáñez, Pascual
 Madramany, Joan Baptista
 Magaz i Jaime, Joan

Mañé i Flaquer, Joan
 Maresch i Marquet, Frederic
 María de la Concepción (infanta)
 Marin, Valentí
 Martí, Casimir
 Martínez Gallego, Francesc A.
 Meer i Kindelán, Ramón de (baró de Meer)
 Mercader i Ballach, Joaquim
 Mestres i Esplugas, Josep Oriol
 Mestres i Abella, Josep
 Milà i Fontanals, Pau
 Miraflores, marquès de (Manuel Pando
 Fernández de Pineda)
 Miralles, Jordi
 Modolell i Argemir, Sever
 Molina i Casamajó, Francesc Daniel
 Molins i Negre, Josep
 Mon y Pidal, Alejandro
 Monlau i Roca, Pere Felip
 Moret i Ayats, Pere
 Muro, Fuensanta

Narváez y Campos, Ramon María de

O'Donnell y Joris, Leopoldo (comte de Lucena,
 vescomte d'Aliaga, duc de Tetuán)
 Oliveras, Ambrosi
 Osorio y Silva, José (duc de Sesto)

Pallàs, Josep Ramon
 Parcet i Martínez, Lluçia
 Parellada, Marià
 Pelachs i Boadella, Pau
 Permanyer i Tuyet, Francesc
 Pino, Ramón del
 Pla i Broquetes, Joan
 Pons, Josep
 Pons i Tàrrach, Marià
 Posada Herrera, José

Prats i Soler, Albert
 Prim i Prats, Joan (comte de Reus, marquès
 de los Castillejos)
 Puig i Gibert, Ferran
 Puig i Bòria, Ignasi de
 Puigblanch, Antoni

Rafo i Tolosa, Josep
 Ramírez, Narcís
 Rave i Bergnes, Antoni
 Reynals i Rabassa, Estanislau
 Ricart i Gibert, Frederic
 Rimont, Manuel
 Ristol, Antonio
 Rius i Roca, Vicenç
 Rivas, Pilar
 Rogent i Amat, Elies
 Roger, Joan
 Ronquillo i Vidal, Josep Oriol
 Rovira i Trias, Antoni

Sabadell i Permanyer, Rafael
 Sabaté i Bel, Joaquim
 Sagarra i Trias, Ferran
 Safont, Jaume
 Safont, Josep
 Safont, Manuel
 Safont, Miquel
 Salavarría Charitu, Pedro
 Santa-Maria i Gelbert, Amàlia
 Santa-Maria i Gelbert, Josep
 Santa-Maria i Serra, Domènec
 Sentmenat, marquès de
 Serra i Carbonell, Pompeu
 Serra i Totosaus, Joan
 Sirarol i Maymó, Pere
 Soler, Joan
 Soler i Glòria, Francesc

Soler i Mates, Josep
 Soler i Mestres, Joan
 Soler i Mestres, Josep Francesc
 Sust i Bosch, Jaume

Tintoré i Pastor, Pau Maria
 Torrabadella i Fàbregas, Jeroni
 Torras, Joan Maria
 Travila i Pons, Francesc
 Tro i Hortolano, Joan de
 Tro i Hortolano, Ignasi de

Utrera Gómez, Reyes

Valls i Bonet, Pau
 Valls i Galí, Francesc
 Valle, Lucio del
 Villamir [o Villamil]
 Villar i Lozano, Francesc de Paula del

Xifré i Casas, Josep

Nota sobre l'autora

Glòria Santa-Maria Batlló és llicenciada en Filosofia i Ciències de l'Educació per la Universitat de Barcelona i llicenciada en Ciències de la Informació per la Universitat Autònoma de Barcelona. Des de fa anys es dedica a la investigació de la Història de Barcelona del segle XIX. Ha publicat, en col·laboració amb Pilar Tur, l'antologia d'articles d'Irene Polo *La fascinació del periodisme* (Quaderns Crema, 2003); és autora, entre d'altres treballs, de *Barcelona 1843. Progressisme versus muralles* (Seminari d'Història de Barcelona, 2005). És professora de Filosofia de l'Institut Joaquim Blume.

Edita

Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions

Carles Martí, Enric Casas, Eduard Vicente, Jordi Martí, Màrius Rubert,
Jordi Campillo, Glòria Figuerola, Víctor Gimeno, Joan A. Dalmau, Carme Gibert,
José Pérez Freijo

Institut de Cultura de Barcelona

Consell d'administració

President: Carles Martí

Vicepresidenta: Montserrat Ballarín

Vocals: Jaume Ciurana, Àngeles Esteller, Ricard Gomà, David Albet,
Josep M. Muntaner, Carlota Subirós, Maria del Mar Dierssen, Iñaki Lacuesta,
Pius Alibek, Carmen Cazalla, Josep Sánchez

Delegat de cultura i vocal del consell

d'administració: Jordi Martí

Gerent: Marta Clari

Secretària: Montserrat Oriol

Assistents permanents: Pilar Solans, Marc Murtra

Col·lecció Pòsits

Coordinació editorial

Maria José Balcells

Disseny Gràfic i maquetació

Nieves i Mario Berenguer Ros

Revisió lingüística

Aibana productora editorial

Edició

Institut de Cultura de Barcelona

Museu d'Història de Barcelona

www.museuhistoria.bcn.cat

Impressió

IGOL SA

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona. 2009

© dels textos els seus autors

© de les imatges:

Patrimoni nacional: *Recuerdo de la visita de SS. MM. y AA. à la ciudad de Barcelona en el año 1860 dedicado à S. M. la Reina Doña Ysabel II por el Ayuntamiento Constitucional*, 1860, Real Biblioteca (RB), Sign. VIII/M/262.

Biblioteca de Catalunya (BC).

Arxiu històric de la ciutat de Barcelona (AHCB).

Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC).

Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (RABASF).

Queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor,
en els termes marcats per la llei.

ISBN: 978-84-9850-???-?

Dipòsit legal: B-?????-2009